

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**“ASHABIM HAKKINDA ALLAH'TAN KORKUN...”
HADİSİNİN SENET VE METİN YÖNÜNDEN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

MUSTAFA KORUYUCU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. MUHİTTİN UYSAL**

KONYA-

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa KORUYUCU		
	Numarası	22810601129		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/HADİS		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	“ASHABIM HAKKINDA ALLAH'TAN KORKUN...” HADİSİNİN SENET VE METİN YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mustafa KORUYUCU
İmzası

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa KORUYUCU		
	Numarası	22810601129		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/HADİS		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Muhittin UYSAL		
Tezin Adı	“ASHABİM HAKKINDA ALLAH'TAN KORKUN...” HADİSİNİN SENET VE METİN YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ			

Sahabe, sünnetin aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Çünkü sahabe Kurân-ı Kerîm'in inişine ve Peygamber tarafından hayata tatbikine şahit olmuş bir nesildir. Ancak zamanla İslam dünyasında yaşanan çeşitli iç sorunlar nedeniyle bazı aşırı dini gruplar tarafından sahabenin konumu, saygınlığı ve güvenilirliği tartışmaya açılmıştır. Bu husus günümüze dek varlığını sürdürmüş ve her zaman gündemde kalmıştır. Dolayısıyla sahabenin dindeki yerini ve üstlendiği rolün önemini vurgulayan hadislerin incelenmesi bu noktada önem kazanmaktadır. Bu çalışmada da bu türden bir hadis, sened ve metin yönünden incelemeye tabi tutulmuştur. Araştırma sonunda çalışmaya konu olan hadisin sened yönünden garîb olduğu ancak metin yönünden sahîh olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sahabe, Sened, Metin.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Mustafa KORUYUCU		
	Student Number	22810601129		
	Department	Basic Islamic Sciences / Department of Hadith		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☒	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☐	
	Supervisor			
Title of the Thesis/Dissertation	THE EVALUATION OF THE HADİTH "FEAR ALLAH ABOUT THE SAHABA..." IN TERMS OF TEXT AND CHAIN OF TRANSMISSION			

The Companions played an important role in the transmission of the Sunnah. This is because the Companions are a generation that witnessed the descent of the Qur'an and the Prophet's application of it to life. However, over time, due to various internal problems in the Islamic world, the position, prestige and reliability of the Companions were questioned by some extreme religious groups. This issue has persisted until today and has always remained on the agenda. Therefore, examining the hadiths that emphasize the place of the Companions in religion and the importance of their role becomes important at this point. In this study, a hadith of this kind has been analyzed in terms of its script and text. At the end of the research, it was determined that the hadith subject to the study was strange in terms of the senad but sahih in terms of the text.

Keywords: Hadith, al-Sahabe, İsnad, Text.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii
ÖNSÖZ.....	ix

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSİN TESPİTİ VE SENED YÖNÜNDEN TETKİKİ

1. Hadisin Kaynakları	3
1.1. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) <i>Müsned'</i> inde Geçen Rivayet	3
1.2. Ahmed b. Hanbel'in <i>Fadâilu's-Sahabe'</i> sinde Geçen Rivayet	3
1.3. Buhârî'nin (ö. 256/870) <i>et-Târîhu'l-Kebîr'</i> inde Geçen Rivayet	4
1.4. Tirmizî'nin (ö. 279/892) <i>Sünen'</i> inde Geçen Rivayet	5
1.5. İbn-i Hıbbân'ın (ö. 354/965) <i>Sahîh'</i> inde Geçen Rivayet	5
1.6. Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) <i>Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ'</i> sında Geçen Rivayet	6
1.7. Beyhakî'nin (ö. 458/1066) <i>Şuabu'l-İmân'</i> ında Geçen Rivayet.....	6
1.8. Begavî'nin (ö. 516/1122) <i>Şerhu's-Sünne'</i> sinde Geçen Rivayet.....	7
2. Lafız Farklılıkları.....	9
3. Hadisin Sened Yönünden Tetkiki	
3.1. Ahmed b. Hanbel'in <i>Müsned'</i> inde Geçen Senetler	10
3.2. Ahmed b. Hanbel'in <i>Fadâilu's-Sahâbe'</i> sinde Geçen Senet	15

3.3. Ahmed b. Hanbel'in <i>Fadâilu's-Sahâbe</i> 'sinde Geçen Diğer Senet.....	19
3.4. Buhârî'nin <i>et-Târîhu'l-Kebîr</i> 'inde Geçen Senetler	20
3.5. Tirmizî'nin <i>Sünen</i> 'inde Geçen Senetler	22
3.6. İbn Hibbân'ın <i>Sahîh</i> 'inde Geçen Senetler	24
3.7. Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin <i>Hilyetu'l-Evliyâ</i> 'sında Geçen Senetler	25
3.8. Beyhakî'nin <i>Şu'abü'l-İmân</i> 'nında Geçen Senetler	27
3.9. Begavî'nin <i>Şerhu's-Sünne</i> 'sinde Geçen Senetler	28
3.10. Senedlerin Genel Değerlendirilmesi.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSİN METİN YÖNÜNDEN TETKİKİ

2.1. Lafızların Açıklanması	32
2.2. Hadisin Şerhi	33
2.3. Hadisin, Kuran'a ve Tefsirlerine Arzı.....	33
2.4. Hadisin Sünnete Arzı.....	42
2.5. Hadisin Usul İlimlerine Arzı	48
2.6. Hadisin İslam Akidesine Arzı	64
2.6.1. İslam Akidesinin Işığında Sahabenin Konumu ve Cerhedilmesinin Hükmü	64
2.6.2. Mutezile'nin Sahabe Hakkındaki Görüşü	68
2.7. Hadisin Fıkıh İlimine Arzı.....	71
2.7.1. Sahabeye Küfretmenin Dört Mezhebe Göre Hükmü	71
SONUÇ.....	75
KAYNAKÇA.....	79

KISALTMALAR

a. mlf.	Aynı müellif
b.	:ibn
bkz.	:Bakınız
bs.	:baskı
byy.	:Baskı yeri yok
c.	:cilt
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	:editör
h.	:hicrî
Hz.	:hazreti
m.	:miladî
Mtb.	:matbaası
r.a.	Radıyallahu anhu/anhâ
s.a.v.	:Sallallâhu ‘aleyhi ve sellem
sy.	:sayı
s.	:sayfa
thk.	:tahkik eden
trc.	:tercüme eden
tsz.	:tarihsiz

ÖNSÖZ

Sünnet, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra İslam dininin ikinci temel kaynağıdır. Bu sebeple Peygamber (s.a.v.)'in söz, fiil ve takrirleri asırlar boyu Müslümanlar nazarında ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuş; Müslümanlar Peygamber (s.a.v.)'in hayatını; emirlerini, yasaklarını, açıklamalarını, kısaca onun yaptığı ve yapmadığı her şeyi anlamak için gayret sarf etmiştir. Sahabe, hem Kur'ân'ın inişine şahit hem de Kur'ân'ın hükümlerini pratikte uygulama keyfiyetini haiz dinamik mahiyet arz eden bir nesil olmaları yanında, sünnetin ilk muhatapları olduğu için bu noktada kilit bir rol üstlenmiştir. Müslümanlar, sahabenin dinin anlaşılması ve sonraki nesle aktarılmasındaki önemini anladıkları için sahabeye her zaman saygı beslemiş; onları örnek almayı, inandıkları dinin doğru yaşanabilmesi adına adeta bir şart kabul etmiştir.

Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra İslam dünyası çeşitli iç sorunlara sahne olmuştur. İslam tarihinde siyasi ve itikadi pek çok önemli olayın yaşanmasına doğrudan etki eden bu iç sorunlar henüz sahabenin pek çoğu hayattayken meydana gelmiş; pek çok sahabî isteyerek yahut istemeyerek kendisini bu olayların içinde bulmuştur. Bazı sahabîlerin bu mücadeleler sırasında karşıt taraflarda yer alması, daha sonraları ortaya çıkacak aşırı fırkalar nazarında sahabenin konumunun tartışmaya açılmasına neden olmuştur. Aşırı fırkaların itikadî düşüncelerinde elverişli bir zemin bulan bu tartışmalar, zamanla sahabeye hakaret etmeye hatta bunu inancın bir vecibesi olarak görmeye kadar evrilmiştir. İşte bu noktada, sahabenin dindeki konumu ve bu konumun önemine dair Hz. Peygamber (s.a.v.)'den nakledilen rivayetler önem kazanmıştır. Bu çalışmada da söz konusu rivayetlerden birisi olan “*Ashabım hakkında Allah'tan korkun...*” hadisi, sened ve metin yönünden incelemeye tabi tutulmuştur. Birinci bölümde çalışmamıza konu olan hadisin kaynakları ve söz konusu kaynaklarda yer alan senedleri tespit edilmiştir. İkinci bölümde ise hadis sened ve metin tenkidi açısından incelenmiştir. Bunların yanı sıra hadisin yasakladığı bir konu olarak sahabeye küfür/hakaret etmenin hükmü, sahabenin adaleti ve şerî meselelerdeki konumu gibi meseleler, uygun başlıklar altında ele alınıp irdelenmiştir.

Çalışmanın her aşamasında bana yardımcı olan ve desteklerini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Muhittin UYSAL'a teşekkürü bir borç bilirim

Mustafa KORUYUCU

KONYA-2023

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

İslam tarihinde sahabenin üstlendiği önemli rolün tartışmaya açılmasına ve zedelenmesine yol açan siyasî ve itikadî meseleler günümüzde de canlılığını korumaktadır. Bu sebeple, günümüz dünyasında sahabe hakkında benzer tartışmaların yapıldığını ve onların sünneti aktarmada güvenilirliğini ifade eden adalet vasıflarının sorgulandığını görmek mümkündür. Bu itibarla, sahabenin dindeki konumunu ve saygınlığını; onlardan bahsedilirken her türlü kötü söz ve davranıştan uzak durulması gerektiğini telkin eden hadislerin senet ve metin yönünden irdelenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada da bu minvaldeki hadislerden birisi esas alınmıştır. Söz konusu hadis “*Ashabım hakkında Allah’tan korkun! Benden sonra onları (hakaretlerinizin) hedefi haline getirmeyiniz! Zira onları seven beni sevdiğinden dolayı sever. Onları sevmeyen de beni sevmemiş olduğundan dolayı sevmez. Onlara eziyet eden kimse bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet eden Allah’a eziyet etmiş sayılır. Allah’ın da kendisine eziyet eden kimseyi cezalandırması an meseledir*” hadisidir.

Araştırmamızda bu hadis sened ve metin yönlerinden incelenecektir. Rivayetin ilk beş asırda kaleme alınan klasik hadis mecmuaları başta olmak üzere, çeşitli kaynaklardaki tarikleri, senedlerdeki inkıta’ ve ittisal durumları, ravilerin cerh-ta’dil durumları tespit edilip sıhhatine medar olabilecek bilgiler bir araya getirilip değerlendirilecektir. Diğer taraftan, hadisin metinlerinde çeşitli kaynaklarda zikredilen lafız farklılıkları teze yansıtılacak, mânâsının başta Kur’ân âyetlerine, varsa sahih hadislere ve tarihi olaylara arzı gerçekleştirilerek Hz. Peygambere (s.a.v.) aidiyeti tahlil edilecek ve sonuçta bu ve benzeri hadisleri ile Peygamberimiz tarafından neyin amaçlandığı ortaya konulacaktır. Ayrıca, bu hadis merkeze alınarak sahabenin adaleti, Sünnet’in sonraki nesillere aktarımında ilim köprüleri mesabesinde olan bu nesle hakaret etmenin hükmü, modernistlerin sahabe algısı gibi çeşitli konulara da ihtiyaçlar ölçüsünde temas edilecektir.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Bu çalışmada hadisin yer aldığı farklı kaynaklardaki tarikler bir araya toplanmaya çalışılacağı için tümevarım yöntemi uygulanacaktır. Araştırmamıza konu olan rivayet öncelikle eş-Şâmile adlı program aracılığıyla taranıp kaynaklardaki yerleri belirlenecek, bilahare matbû kaynaklardan sağlaması yapılacaktır. Orijinal nüsha ile dijital kaynaklardaki metin ve kayıtlarda tespit edilen farklılıklar teze yansıtılıp doğru olan lafız ve metin belirtilecektir. Dipnotlarda yer veren kaynak kitap isimleri ilk geçtiği yerde orijinal isimleri

ile tam olarak verilecek, sonraki dipnotlarda kısaltmaya gidilecektir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i gibi, tek kelimelik Arapça kitap isimleri Türkçe'de kullanıldığı şekliyle harf-i tarifsiz olarak verilecektir.

Diğer taraftan, hadisin çeşitli kaynaklarda tespit edilen tarikleri, yer aldığı eserin müellifinin vefat tarihine göre kronolojik bir sıraya tabi tutulacak; lafız ve sened farklılıklarına işaret edilecektir. İkinci bölümde ise bu tariklerin sened tenkidi yapılacaktır. Senedde adı geçen raviler hakkında cerh-tadil kitaplarında geçen görüşlere yer verilecek ve sonunda sened hakkında kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Bu bağlamda *Kütüb-i Tis'a* başta olmak üzere İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sahih*'i, Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cem*'leri, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Sünen*'i gibi hadisimizin yer aldığı eserlere müracaat edilecektir. Cerh-ta'dil konusunda ise İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-Ta'dil*'i, İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ı, el-Mizzî'nin (ö. 742/1342) *Tehzibu'l-Kemâl*'i, Zehebî'nin (ö. 748/1347) *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, *Mizânu'l-İ'tidâl*, *Tezkiratu'l-Huffâz* gibi eseleri, İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) *Tehzibu't-Tehzîb* ve *Takrîbu't-Tehzîb* ve *Lisânu'l-Mîzan* gibi, rivayetin senedindeki ravilerin zikredildiği eserlere başvurulacaktır.

Türkiye'de konuyla benzer çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu konular sahabeye karşı saygısızlık ve hakaretin fikhî boyutları yahut sahabenin adaleti ekseninde çalışılmıştır.¹ Çalışmamızın bu türden çalışmalardan farkı konuyla ilgili mezkur hadisi temel alması ve bu hadisi senet ve metin yönünden değerlendirmek suretiyle sahabenin adaleti ve onlara yönelik hakaret konusuna yaklaşımıdır.

Araştırmamızla ilgili bu genel bilgileri arzettikten sonra tezimizin birinci bölümünde inceleme konusu yaptığımız hadisin geçtiği kaynaklara tespit edilecek ve rivayetler arasındaki lafız farklılıklarına işaret edilecektir.

¹ Bk. Mustafa el-A'zamî, "Sahabenin Tamamı Güvenilir İnsanlardır", çev. Enbiya Yıldırım, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1(1996); Mehmet Efendioğlu, "Sahabe Hukuku ve Ashaba Saygısızlığın Dinî Hükmü", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8/1 (2010); Hatice Büşra Paksoy, *Sahabenin Adalet Ve Fazileti Konulu Hadislerin Delil Değeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Mahmut Demir, *Fezâilu's-Sahâbe Rivayetleri Bağlamında Şii-Sünnî İhtilafının Sünnî Hadis Rivayetine Yansımaları* (Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010).

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSİN TESPİTİ VE METİN YÖNÜNDEN TETKİKİ

1. Hadisin Kaynakları

1.1. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'inde Geçen Rivayet

حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي رَافِعَةَ الْخُدَّاءِ التَّمِيمِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ أَوْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُعَقَّلٍ الْمُرَبِّيِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللَّهُ فِي أَصْحَابِي اللَّهُ فِي أَصْحَابِي لَا تَتَّخِذُوهُمْ غَرَضًا بَعْدِي فَمَنْ أَحَبَّهُمْ فَبِحُبِّي أَحَبَّهُمْ وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فَبِإِبْغَاطِي أَبْغَضَهُمْ وَمَنْ آذَاهُمْ فَقَدْ آذَانِي وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ وَمَنْ آذَى اللَّهَ فَيُوشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ.²

Tercümesi:

Sa'd b. İbrahim b. Sa'd, 'Abide b. Ebî Râita el-Hazzâ' et-Temîmî'den, o da Abduraahman b. Ziyad (yahut) Abdurrahman b. Abdillâh, Abdullâh b. Mugaffel el-Müzenî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: “*Ashabım hakkında Allah'tan korkun! Ashabım hakkında Allah'tan korkun! Benden sonra onları (hakaretlerinizin) hedefi haline getirmeyiniz! Zira onları seven beni sevdiğinden dolayı sever. Onlara buğzedenen de bana buğzettiklerinden dolayı buğzeder. Onlara eziyet eden kimse bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet eden Allah'a eziyet etmiş sayılır. Allah'ın da kendisine eziyet eden kimseyi cezalandırması an meseledir.*”

1.2. Ahmed b. Hanbel'in *Fadâilu's-Sahabe*'sinde Geçen Rivayet

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: نَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْحَزَّازِ، وَكَانَ مِنَ الثَّقَاتِ، فَتَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ عُبَيْدَةَ بْنِ أَبِي رَافِعَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُعَقَّلٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اللَّهُ فِي أَصْحَابِي، لَا تَتَّخِذُوهُمْ غَرَضًا بَعْدِي، فَمَنْ أَحَبَّهُمْ فَبِحُبِّي أَحَبَّهُمْ، وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فَبِإِبْغَاطِي أَبْغَضَهُمْ، وَمَنْ آذَاهُمْ فَقَدْ آذَانِي، وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ، وَمَنْ آذَى اللَّهَ فَيُوشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ.»³

Tercümesi:

Bize Abdullâh rivayet etti ve dedi ki: Bize Ebû Muhammed Abdullâh b. el-Hazzâz rivayet etti, -ki o sika ravilerdendi- o da İbrahim b. Sa'd'ın, 'Ubeyde b. Ebî Râita'dan, onunda

² Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnâvut - Adil Mürşid (Beirut: Müessesetu'-Risâle Nâşirûn, 2001), 34/164.

³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Fadâilu's-Sahâbe*, thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas (Beirut: Müessesetu'-Risâle Nâşirûn, 1983), 1/48.

Abdillah b. Abdirrahman'dan, onunda Abdillah b. Mugaffel'den rivayet ettiğine göre Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Ashabım konusunda Allah'tan sakının, sakının! Onları benden sonra (hakaretlerinizin) hedefi haline getirmeyiniz! Zira onları seven beni sevdiğinden dolayı sever. Onları sevmeyen de beni sevmediğinden dolayı sevmez. Onlara eziyet eden kimse bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet eden Allah'a eziyet etmiş sayılır. Allah'ın da kendisine eziyet eden kimseyi cezalandırması an meseledir.*”

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنِي زَكَرِيَّا بْنُ يَحْيَى بْنِ صَبِيحٍ زَمَّوَيْهِ نَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ: حَدَّثَنِي عُبَيْدَةُ بْنُ أَبِي زَائِدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُعَمَّلٍ الْمُرَبِّيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللَّهُ فِي أَصْحَابِي، لَا تَتَّخِذُوهُمْ عَرَضًا، فَمَنْ أَحَبَّهُمْ فَبِحَبِّي أَحَبَّهُمْ، وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فَبِغْضِي أَبْغَضَهُمْ، وَمَنْ آذَاهُمْ فَقَدْ آذَانِي، وَمَنْ آذَى آذَى اللَّهِ، وَمَنْ آذَى اللَّهَ يُوشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ⁴

Tercümesi:

Bize Abdullah rivayet etti. O da Zekeriyya b. Yahya b. Sabîh Zehmaveyh, İbrahim b. Sa'd, 'Ubeyde b. Ebî Râita, Abdillah b. Abdirrahman, Abdillah b. Mugaffel tarikiyle rivayet ettiğine göre Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Ashabım konusunda Allah'tan sakının, sakının! Onları, (hakaretlerinizin) hedefi haline getirmeyiniz! Zira onları seven beni sevdiğinden dolayı sever. Onlara buğzeden de bana buğzettiğinden dolayı buğzeder. Onlara eziyet eden kimse bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet eden Allah'a eziyet etmiş sayılır. Allah'ın da kendisine eziyet eden kimseyi cezalandırması an meseledir.*”

1.3. Buhârî'nin (ö. 256/870) et-Târîhu'l-Kebîr'inde Geçen Rivayet

قَالَ يَحْيَى بْنُ قُرَعَةَ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ عُبَيْدَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُعَمَّلٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَا تَتَّخِذُوا أَصْحَابِي عَرَضًا بَعْدِي فَمَنْ أَحَبَّهُمْ فَبِحَبِّي أَحَبَّهُمْ، وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فَبِغْضِي أَبْغَضَهُمْ، وَمَنْ آذَاهُمْ.. فَذَكَرَهُ. وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَثْمَانَ بْنِ جَبَلَةَ أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ عَنْ عُبَيْدَةَ ابْنِ أَبِي زَائِدَةَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُعَمَّلٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ، فِيهِ نَظَرٌ⁵

Tercümesi:

Yahya b. Kuzea ve İbrahim b. Mehdî, İbrahim b. Sa'd'dan, o da 'Ubeyde, Abdillah b. Abdirrahman'dan, o da Abdillah b. Mugaffel'den rivayetle Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “*Ashabımı benden sonra (hakaretlerinizin) hedefi haline getirmeyiniz! Zira onları seven beni sevdiğinden dolayı sever. Onlara buğzeden de bana buğzettiğinden dolayı buğzeder. Kim onlara eziyet ederse...*” -hadisin devamını zikretti-

⁴ Ahmed b. Hanbel, *Fadâilu's-Sahâbe*, 1/49.

⁵ Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. Muhammed b. Salih b. Muhammed ed-Debâsî (Riyad: el-Mütemeyyiz li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, 2019), 6/162.

Abdullah b. Osman b. Cebele dedi ki: İbrahim bize ‘Ubeyde b. Ebî Râita’dan o da Abdurrahman b. Ziyad’tan o da Abdullah b. Mugaffel’den (bu hadisin) benzerini rivayet etti ve *fîhi Nazar* dedi.

1.4. Tirmizî’nin (ö. 279/892) *Sünen*’inde Geçen Rivayet

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدَةُ بْنُ أَبِي رَائِطَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُعَمَّلِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللَّهُ فِي أَصْحَابِي، لَا تَتَّخِذُوهُمْ عَرَضًا بَعْدِي، فَمَنْ أَحَبَّهُمْ فَبِحَبِي أَحَبَّهُمْ، وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فَبِبُغْضِي أَبْغَضَهُمْ، وَمَنْ آذَاهُمْ فَقَدْ آذَانِي، وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ، وَمَنْ آذَى اللَّهَ فَيُوشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ. هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ، لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ⁶

Tercümesi:

Bize Muhammed b. Yahya rivayet etti ve dedi ki: Bize Yakub b. İbrahim b. Sa’d, Abîde b. Ebî Râita’tan o da Abdurrahman b. Ziyad’tan o da Abdullah b. Mugaffel’den rivayetle Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Ashabım konusunda Allah’tan sakının, sakının! Benden sonra onları, (hakaretlerinizin) hedefi haline getirmeyiniz! Zira onları seven beni sevdiğinden dolayı sever. Onlara buğzeden de bana buğzettiğinden dolayı buğzeder. Onlara eziyet eden kimse bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet eden Allah’a eziyet etmiş sayılır. Allah’ın da kendisine eziyet eden kimseyi cezalandırması an meseledir.*” (Tirmizi, “Bu garîb hadistir. Bu hadisi sadece bu tarikle biliyoruz.” dedi.)

1.5. İbn-i Hibbân’ın (ö. 354/965) *Sahîh*’inde Geçen Rivayet

أَخْبَرَنَا أَبُو يَعْقُوبَ قَالَ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ يَحْيَى زَمَّوِيهِ قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ: حَدَّثَنِي عُبَيْدَةُ بْنُ أَبِي رَائِطَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُعَمَّلِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (اللَّهُ فِي أَصْحَابِي لَا تَتَّخِذُوا أَصْحَابِي عَرَضًا، مَنْ أَحَبَّهُمْ فَبِحَبِي أَحَبَّهُمْ، وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فَبِبُغْضِي أَبْغَضَهُمْ، وَمَنْ آذَاهُمْ فَقَدْ آذَانِي، وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ، وَمَنْ آذَى اللَّهَ فَيُوشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ) قَالَ أَبُو حَاتِمٍ: هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ، رَوَى عَنْهُ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ مَاتَ قَبْلَ أَيُّوبَ السَّخْتِيَّانِيِّ⁷

Tercümesi:

Bize Ebu Ya’lâ haber verdi, dedi ki; Bize Zakeriyya b. Yahya Zehmaveyh rivayet etti, o da İbrahim b. Sa’d, Abîde b. Ebî Râita, Abdullah b. Abdurrahman, Abdullah b. Mugaffel’den rivayetle dedi ki: Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Ashabım konusunda Allah’tan sakının, sakının! Onları, (hakaretlerinizin) hedefi haline getirmeyiniz! Zira onları*

⁶ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1998), 6/179.

⁷ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetu’-Risâle Nâşirûn, 1993), 16/244.

seven beni sevdiğinden dolayı sever. Onlara buğzeden de bana buğzettiğinden dolayı buğzeder. Onlara eziyet eden kimse bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet eden Allah'a eziyet etmiş sayılır. Allah'ın da kendisine eziyet eden kimseyi cezalandırması an meseledir.” Ebu Hatim, hadiste geçen Abdullah b. Abdurrahman er-Rûmî el-Basrî olduğunu, Hammad b. Zeyd'in ondan rivayet ettiğini ve Eyyub es-Sahtiyânî'den önce vefat ettiğini söyledi.

1.6. Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*'sında Geçen Rivayet

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ أَحْمَدَ ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَزِينِ الْحَلْبِيِّ ، ثنا عُيَيْدُ بْنُ جَنَادٍ الْحَلْبِيُّ ، ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْعَمَرِيُّ الْعَابِدُ ، حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ ، حَدَّثَنِي عُيَيْدَةُ بْنُ أَبِي رَاطَةَ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُعَقَّلِ الْمُرَبِّزِيِّ ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : «اللَّهُ اللَّهُ فِي أَصْحَابِي لَا تَتَّخِذُوهُمْ عَرَضًا مِنْ بَعْدِي فَمَنْ أَحَبَّهُمْ فَبِحُبِّي أَحَبَّهُمْ ، وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فَبِبُغْضِي أَبْغَضَهُمْ ، وَمَنْ آذَاهُمْ فَقَدْ آذَانِي ، وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ ، وَمَنْ آذَى اللَّهَ يُوْشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ»⁸

Tercümesi:

Bize Süleyman b. Ahmed rivayet etti. O da Muhammed b. Abdullah b. Razîn el-Halebî'den, o da 'Ubeyd b. Cennâd el-Halebî'den o da Abdullah b. Abdulaziz el-'Umerî'den, o da İbrahim b. Sa'd, 'Ubeyde b. Ebî Râita, Abdullah b.çAbdurrahman, Abdullah b. Mugaffel el-Müzenî'den rivayetle şöyle dedi: Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Ashabım konusunda Allah'tan sakının, sakının! Benden sonra onları, (hakaretlerinizin) hedefi haline getirmeyiniz! Zira onları seven beni sevdiğinden dolayı sever. Onlara buğzeden de bana buğzettiğinden dolayı buğzeder. Onlara eziyet eden kimse bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet eden Allah'a eziyet etmiş sayılır. Allah'ın da kendisine eziyet eden kimseyi cezalandırması an meseledir.”*

1.7. Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Şuabu'l-İmân*'ında Geçen Rivayet

حَدَّثَنَا أَبُو طَاهِرٍ الْفَقِيهِيُّ ، أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ الْقَطَّانُ ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَعِيدِ النَّسَوِيِّ ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ ، حَدَّثَنَا عُيَيْدَةُ بْنُ أَبِي رَاطَةَ الْكُوْفِيُّ ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زِيَادٍ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْقِلِ الْمُرَبِّزِيِّ ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : " اللَّهُ اللَّهُ فِي

⁸ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ* (Mısır: Matba'atu's-Sa'ade, 1974), 8/278.

أَصْحَابِي، لَا تَتَّخِذُوهُمْ غَرَضًا مِنْ بَعْدِي، مَنْ أَحَبَّهُمْ فَبِحَبِّي أَحَبَّهُمْ، وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فَبِبُغْضِي أَبْغَضَهُمْ، وَمَنْ آذَاهُمْ فَقَدْ آذَانِي، وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ، وَمَنْ آذَى اللَّهَ فَيُوشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ.⁹

Tercümesi:

Ebu Tâhir el-Fakîh, Ebû Bekr Muhammed b. Huseyin el-Kattân'dan, o da Ali b. Said en-Nesevî'den o da Yakub b. İbrahim b. Sa'd'tan, o da 'Ubeyde b. Ebî Râita el-Kûfî'den, o da Abdurrahman b. Ziyad, Abdullah b. Mugaffel el-Müzenî'den rivayetle şöyle dedi: Rasulullah şöyle buyurmuştur: *“Ashabım konusunda Allah'tan sakının, sakının! Benden sonra onları, (hakaretlerinizin) hedefi haline getirmeyiniz! Zira onları seven beni sevdiğinden dolayı sever. Onlara buğzeden de bana buğzettiğinden dolayı buğzeder. Onlara eziyet eden kimse bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet eden Allah'a eziyet etmiş sayılır. Allah'ın da kendisine eziyet eden kimseyi cezalandırması an meseledir.”*

1.8. Begavî'nin (ö. 516/1122) Şerhu's-Sünne'sinde Geçen Rivayet

نا أَبُو مَعْمَرٍ الْمُفَضَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْإِسْمَاعِيلِيُّ بِجُرْجَانَ، نَا جَدِّي أَبُو بَكْرٍ أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْإِسْمَاعِيلِيُّ، أَخْبَرَنِي الْهَيْثَمُ بْنُ خَلْفِ الدُّوزِيِّ، نَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ، نَا عُيَيْدَةُ بْنُ أَبِي رَاطَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُعَقَّلٍ الْمُرِّيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اللَّهُ اللَّهُ فِي أَصْحَابِي، اللَّهُ اللَّهُ فِي أَصْحَابِي، لَا تَتَّخِذُوهُمْ غَرَضًا مِنْ بَعْدِي، فَمَنْ أَحَبَّهُمْ فَبِحَبِّي أَحَبَّهُمْ، وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فَبِبُغْضِي أَبْغَضَهُمْ، وَمَنْ آذَاهُمْ فَقَدْ آذَانِي، وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ، وَمَنْ آذَى اللَّهَ فَيُوشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ». قَالَ أَبُو عِيسَى: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ.¹⁰

Tercümesi:

Bize Ebû Ma'mer el-Mufaddal b. İsmail b. Ahmed b. İbrahim el-İsmailî Cürcan'da rivayet etti, dedi ki: Dedem Ebû Bekr Ahmed b. İbrahim el-İsmailî bize rivayet etti. O da Heysem b. Halef ed-Dûzî'den o da Yakub b. İbrahim b. Sa'd'dan, o da 'Ubeyde b. Ebî Râita'dan, o da Abdurrahman b. Ziyad'tan o da Abdullah b. Mugaffel el-Müzenî'den rivayetle şöyle dedi: Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Ashabım hakkında Allah'tan korkun! Ashabım hakkında Allah'tan korkun! Benden sonra onları (hakaretlerinizin) hedefi haline getirmeyiniz! Zira onları seven beni sevdiğinden dolayı sever. Onlara buğzeden de bana buğzettiğinden dolayı buğzeder. Onlara eziyet eden kimse bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet*

⁹ Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, thk. Abdul'Alî Abdulhumejd Hamid (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2003), 3/93.

¹⁰ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb Arnavut - Muhammed Züheyr Şâviş (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1983), 14/70.

eden Allah'a eziyet etmiş sayılır. Allah'ın da kendisine eziyet eden kimseyi cezalandırması an meseledir." Ebu İsa, bu hadisin hasen hadis olduğunu ve onu yalnızca bu tarikle bildiğini söyledi.

Buraya kadar naklettiğimiz kayıtlardan anlaşıldığına göre hadis, en eski kaynak olarak Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) *Müsned*'i ile yine onun *Fedâilü's-Sahâbe* adlı eserinde geçmektedir. Bütün araştırmalarımız ve taramalarımıza göre Kütüb-i sitte öncesi döneme ait ilk hadis /kaynaklarından herhangi birinde geçtiğini tespit edemedik. Dikkat edilmesi gereken bir husus, rivayetin Sahîhayn adıyla bilinen Buhari (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiu's-sahîh* yaygın adlarıyla bilinen kaynaklarda da bulunmamış olmasıdır. Bu olgu, hadisin genel anlamda "müttefekun ileyh sahîh" derecesinde bir sahihlik ihraz edemediği hususunda bize ön bilgi vermektedir. Buharî'nin *es-Sahîh*'inde bulunmamasına rağmen *et-Târîhu'l-kebîr* adlı eserinde yerini almış olması, bizce kayda değer bir husustur. Yukarıdaki bilgi dökümünün ortaya koyduğuna göre, hadisimiz Kütüb-i sitte adıyla bilinen hadis kaynakları arasında sadece Tirmizi'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inde bulunmamaktadır. Zaten Tirmizi hadis için sıhhat hükmü anlamında "garîb" hükmü vermiş ve rivayeti sadece naklettiği isnadıyla bildiğini de zikretmiştir.

Hadis, sıhhat değerlendirmelerinde genellikle mütesâhil bulunan İbn Hıbban'ın *es-Sahîh* adlı eserinde, hicri dördüncü asır âlimlerinden Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ*'sında, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Şu'abü'l-îmân*'ında eserlerinde geçmektedir. Beğavî'nin (ö. 516/1122) *Şerhu's-Sünne* adlı eseri hadis tarihinde "derleme dönemi" şeklinde adlandırılan ve hadis kitaplarında senedlerin terkedilmeye başladığı bir zaman diliminde te'lif edilmiş bir hadis şerhi çalışmasıdır. Ancak Beğavî bu eserde hadisleri kendisine ulaşan bazı senedler ve hadis seçtiği bazı hadis kaynaklarında bulunan senedlerle zikretmiştir. Kendisi söz konusu eseri için hadis seçme ölçütlerinden söz ederken, "muhaddislerin ittifakla reddettikleri herhangi bir hadisi eserine almadığını" ifade etmiştir.¹¹ Bu itibarla hadisin Beğavî'nin söz konusu eserinde geçen rivayetinin çalışmada kaynak olarak kullanılmasında bir sakınca görülmemiştir. Tam aksine, bu durum, rivayetin merdûd sayılacak ölçüde güçsüz değil, bazı muteber hadis kaynaklarında geçen, özellikle metin yönünden aslı bulunan ve Hz. Peygamber'e ait olduğu anlaşılan makbul bir rivayet olduğu konusunda ön bilgi vermektedir. Elbette hadisin sıhhat durumu ile ilgili kesin kanaatimiz, isnad ve metinle ilgili verilerin tamamının değerlendirilmesi neticesinde ortaya çıkacaktır.

¹¹ Bilgi için bkz. Hatiboğlu, İbrahim, "Şerhu's-Sünne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: 2010), 38/569.

2. Lafız Farklılıkları

Hadis-i şerifile ilgili, lafız farklılıkları şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

- Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve Begavî'nin *Şerhu's-Sünne*'sinde *اللّٰه الله في أصحابي* lafzı iki kez tekrar etmektedir. Ancak diğer kaynaklarda söz konusu lafız tekrar etmemiştir.

- *لَا تَتَّخِذُوهُمْ غَرَضًا بَعْدِي* lafzı, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Tirmizî'nin *Sünen*'i, Begavî'nin *Şerhu's-Sünne*'sinde ve *Fadâilu's-Sahabe*'deki iki rivayetin birisinde geçmektedir.

- *لَا تَتَّخِذُوا أَصْحَابِي غَرَضًا* lafzı *بَعْدِي* lafzı olmaksızın İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde ve *Fadâilu's-Sahabe*'deki diğer rivayette geçmektedir.

- *لَا تَتَّخِذُوا أَصْحَابِي غَرَضًا بَعْدِي* lafzı bu şekliyle Buhârî'nin *et-Târîhu'l-Kebîri*'nde geçmektedir.

- *لَا تَتَّخِذُوا أَصْحَابِي غَرَضًا مِنْ بَعْدِي* lafzı harfî cer olan *مِنْ* ilavesiyle *Şuabu'l-İmân* ve *Hilyetu'l-Evliyâ*'da geçmektedir.

- *وَمَنْ آذَى اللَّهَ فَيُوشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ* lafzı Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve *Fadâilu's-Sahabe*'si, Tirmizî'nin *Sünen*'i ve Begavî'nin *Şerhu's-Sünne*'sinde geçmektedir. Buna karşın *وَمَنْ آذَى اللَّهَ* lafzı *ف* harfî olmaksızın İbn Hibbân'ın *Sahîh*'i, *Hilyetu'l-Evliyâ* ve *Şuabu'l-İmân*'da geçmektedir.

Yukarıda zikredilenlerin haricinde, hadisün tariklerinde herhangi bir lafız farklılığı tespit edilememiştir. Bu tablonun gösterdiğine göre, rivayetle ilgili lafız değişiklikleri, hadisün anlam ve muhtevasını etkileyecek boyutlarda değildir. Söz konusu küçük lafız değişiklikleri, en kadîm kaynağındaki cümlelere ilave edilecek herhangi bir yeni hüküm de içermemektedir. Bu durum, hadisün metnin ilk geçtiği kaynak olan Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen metnin, sonraki nesillere fazla bir değişikliğe uğramadan intikal ettiğini göstermektedir. Elbette bu sonuçta, rivayetün tariklerinin ve onu rivayet eden toplam ravi sayısının az oluşunun etkisi de hesaba katılması gerekir. Ancak bir hadis metninin muhtevasının anlama tesir edecek önemli lafız değişikliklerine uğramadan nesilden nesile aktarılmış olması, rivayetün sıhhatini ve Hz. Peygamber'e s.a.v. aidiyetini tahkim eden tâlî unsurlar olarak değerlendirilebileceğini düşünmekteyiz.

Bununla birlikte, الله الله في أصحابي cümlesinde tahzîr formu yanında, Allah lafzının tekrarı cihetiyle lafzî tekit bulunduğundan, bu hadisle Hz. Peygamber'in s.a.v. "Sahâbîler hakkında kesin olarak Allah'tan korkulması gerektiğine, bu konudaki dikkatsizlik ve özensizliklerin müslümanlara dînî anlamda sorumluluk yükleyen bir davranış olacağı" hususuna yaptığı önemli bir uyarı bulunduğu da, göz ardı edilmemesi gereken bir husustur.

3. Hadisin Sened Yönünden Tetkiki

3.1. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Geçen Senetler

Sa'd b. İbrahim b. Sa'd: Tam adı Ebü İshak Sa'd b. İbrahim b. Sa'd b. İbrahim ez-Zührî el-Kuraşî el-Bağdâdî 'dir.¹² Sahabî Abdurrahman b. Avf'ın torunlarından olup Yakub b. İbrahim b. Sa'd'ın kardeşidir. Bağdat'ta ikamet etti. Harun Reşid'in halifeliği döneminde Vâsıt beldesinin kadılığını yaptı.¹³ Daha sonra Halife Memun'un hilafetinin başlarında Horasan'daki 'Askeru'l-Mehdî beldesinde kadılık görevini üstlendi. Babasının kitaplarını rivayet etti. Bağdatlı bazı âlimler ondan hadis dinledi. Bağdat'taki kadılık görevinden azledilince Hasen b. Sehl'in himayesine girdi. Hasen b. Sehl onu yeniden kadılık görevine getirdi.¹⁴ Yakub'un büyük kardeşidir. Kardeşi Yakub'tan önce vefat etmiştir. İnsanlar Sa'd b. İbrahim b. Sa'd'tan çok fazla rivayette bulunmadılar. Buna mukabil Zührî'nin pek çok hadisini kardeşi Yakub'tan aldılar. İbnu'l-Cezerî (ö. 833/1429, Sa'd b. İbrahim b. Sa'd'ı *Tabakâtu'l-Kurrâ* adlı eserinde zikretmiştir.¹⁵ Buhârî¹⁶ ve Nesâî¹⁷ (ö. 303/915) ona hadis rivayet etmiştir. Sa'd b. İbrahim b. Sa'd, babası İbrahim b. Sa'd, Ubeyde b. Ebî Râita ve Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Zi'b'den rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel, Halef b. Salim el-Mahramî, çocukları Abdullah b. Sad b. İbrahim ile Ubeydullah Sad b. İbrahim, Muhammed b. Huseyin el-Bercilânî ve Vâkidî'nin kâtibi Muhammed b. Sa'd ise Sa'd b. İbrahim b. Sa'd'dan rivayette bulunmuştur.¹⁸ İmam el-İclî (ö. 261/875) onun için *lâ be'se bih* demiştir.¹⁹ İbn Hibbân onu sika raviler arasında zikretmiştir.²⁰ Yahya b. Main (ö. 233/848) kendisine Sa'd b. İbrahim b. Sa'd sorulduğunda onun *sika* olduğunu söylemiştir. Ebu Davud Ahmed b. Hanbel'den rivayetle Sa'd b. İbrahim b. Sa'd hakkında *lem yekun bihi be'sun*

¹² Ebul-Haccâc Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Müessesetu'-Risâle Nâşirûn, 1980), 10/238.

¹³ Ebü Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sad, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 7/343.

¹⁴ Ebü Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, thk. Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2004), 9/123.

¹⁵ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, thk. Gotthelf Bergsträsser (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2006), 1/133.

¹⁶ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehu Rivâyetun fî'l-Kutubi's-Sitte*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kible, 1992), 427.

¹⁷ Ebü Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî el-Kelâbâzî, *el-Hidâye ve'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ehli's-Sikati ve's-Sedâd*, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 1/463.

¹⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, thk. İbrahim ez-Zeybağ - Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetu'-Risâle Nâşirûn, ts.), 1/689.

¹⁹ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, thk. Abdulazim el Büstî (Medine: Mektebetu'd-Dâr, 1985), 1/388.

²⁰ Ebü Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. Şerafüddin Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1975), 8/283.

demiş; kardeşi Yakub'un ondan daha fazla kitap okuduğunu ve ondan daha keskin bir zekâya sahip olduğunu ancak bununla birlikte onun kardeşi Yakub'un bilmediği bazı hadisleri bildiğini söylemiştir. Mizzî (ö. 742/1341) ise, onun *sika* olduğunu, Buhârî ve Nesâî'nin ona *makrunen* tek bir hadis rivayet ettiğini söylemiştir.²¹ Sa'd b. İbrahim b. Sa'd, Medine'de hicri 201 yılında 63 yaşındayken vefat etmiştir.²²

'Abîde b. Ebî Râita: Tam adı 'Abîde b. Ebî Râita et-Temîmî el-Mecâşî'î'dir. Kûfelidir. Ayakkabıcılıkla işgal etmiştir. Basra'ya geldi ve Basralılara hadis rivayet etti.²³ 'Abîde b. Ebî Râita, Kûfeli muhaddislerden de hadis rivayet etmiştir.²⁴ Sekizinci tabakadandır.²⁵ Tirmizî'nin *Sünen*'inde bir rivayeti vardır.²⁶ Mizzî de onun Tirmizî'nin *Sünen*'inde tek bir rivayetinin olduğunu söylemiştir. 'Asım b. Ebi'n-Nücûd, Abdurrahman b. Ziyad, Abdulmelik b. 'Umeyr, Ebû Humeyde Ali b. Abdillâh ez-Zâ'inî, Muhammed b. el-Münkedir, Musab b. Süleym, Muaviye b. İshak b. Talha b. Ubeydullah'tan rivayette bulunmuştur. İbrahim b. Sa'd, Hibbân b. Hilâl, Hafs b. Ömer el-Havdî, Davud b. Şebîb, Sa'd b. İbrahim b. Sa'd, Affân b. Müslim, Ebû Nuaym el-Fadl b. Dukeyn, el-Fadl b. Musa es-Sînânî, Muhammed b. el-Kâsım el-Esedî, Ebû Seleme Musa b. İsmail ve Yakub b. İbrahim b. Sa'd ise 'Abîde b. Ebî Râita'dan rivayette bulunmuştur.²⁷ İbn Hibbân (ö.354/965) onu *sika* raviler arasında zikretmiştir.²⁸ İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) onun *sika* olduğunu söylemiş; Yahya b. Main'in onu *tevsik* ettiğini nakletmiştir.²⁹ Osman b. Said ed-Dârimî (ö. 255/968) ise Yahya b. Main'in onun hakkında *leyse lehû be'sun* dediğini rivayet etmiştir.³⁰

Abdurrahman b. Ziyad: Adının, Abdurrahman b. Abdillâh, Abdullah b. Abdurrahman, Abdulmelik b. Abdurrahman, Abdurrahman b. Ziyad b. Ebî Süfyân olduğu söylenmiştir.³¹ İbn Hacer (ö. 852/1449) onu dördüncü tabakadan saymıştır.³² Abdullah b.

²¹ Mizzî, *Tehzîb*, 10/239.

²² Şemsu'd-Dîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003), 14/167.

²³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 10/346.

²⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/162.

²⁵ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Dimaşk: Dâru'r-Reşîd, 1986), 379.

²⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/694.

²⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 19/626.

²⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/162.

²⁹ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1952), 6/92.

³⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nûr (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1979), 1/229.

³¹ Mizzî, *Tehzîb*, 17/110.

³² Askalânî, *Takrîb*, 340.

Mugaffel'den çalışmanın konusu olan hadisi rivayet etmiştir.³³ İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), Abdurrahman b. Ziyad'ın Muaviye b. Ebî Süfyân tarafından Horasan'a vali olarak atandığını ve onun Haccâc'ın dönemine kadar yaşadığını söylemiştir.³⁴ İbn Hacer ise Abdurrahman b. Ziyad'ın bahis mevzu hadisi rivayet etmediğini dile getirmiştir.³⁵ Çünkü İbn Hacer, Abdurrahman b. Ziyad'ı dördüncü tabakadan saymıştır. Bu rivayetler ise ilim tahsiline Muaviye'nin halifeliğinin sonlarında başlamıştır. Dolayısıyla küçük bir yaşta Horasan valiliği görevini üstlenmesi mümkün değildir. Ondan sadece 'Abîde b. Ebî Râita rivayette bulunmuştur. Abdurrahman b. Ziyad'ta Abdullah b. Mugaffel'den hadis rivayet etmiştir.³⁶ İbn Hibbân onu *sika* rivayetleri arasında zikretmiştir.³⁷ İbn Ebî Hâtim onu *el-Cerh ve't-Ta'dîl* adlı eserinde zikretmiş ancak hakkında herhangi bir hüküm vermemiştir.³⁸ Zehebî (ö. 748/1348), Abdurrahman b. Ziyad'ın Abdullah b. Mugaffel'den rivayet ettiğini; 'Ubeyde b. Ebî Râita'nın da Abdurrahman b. Ziyad'tan rivayette bulunduğunu bilmediğini söylemiştir.³⁹ Zehebî aynı şekilde İbn Maîn'in Abdurrahman b. Ziyad için *lâ A'rifuhû* dediğini nakletmiştir.⁴⁰ 'Ukaylî (ö. 322/934) Abdurrahman b. Ziyad'ın hadisini *ed-Du'afâ* adlı eserinde zikretmiştir.⁴¹ İbn Hacer, Buhârî'nin Abdurrahman b. Ziyad için *fihî nazar* ifadesini kullandığını nakletmiştir.⁴²

Abdullah b. Mugaffel: Tam adı Abdullah b. Mugaffel b. Abd Nehm b. Afif b. Ushaym b. Rabîa b. Adî b. Züeyb b. Sad b. Idâd b. Osman b. Amr b. Tâbiha b. İlyas b. Mudar'dır.⁴³ Künyesi Ebû Said'dir. Ebû Abdurrahman ve Ebû Ziyad olarak künyelendiği de söylenmiştir. Medine'de ikamet etti. Sonra Basra'ya geçti ve orada Basra Camisine yakın bir yerde kendisine bir ev inşa etti.⁴⁴ Bekkânî yani Tebuk Gazvesine katılmadıklarından dolayı

³³ Mizzî, *Tehzîb*, 17/110.

³⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid el-Âmülî et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987), 3/256.

³⁵ Askalânî, *Takrîb*, 6/160.

³⁶ Mizzî, *Tehzîb*, 17/111.

³⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/46.

³⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/94.

³⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/628.

⁴⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963), 2/565.

⁴¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *ed-Du'afâ'l-Kebîr*, thk. Abdulmûtî Emîn Kalacî (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1987), 2/272.

⁴² Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde (Halep: Mektebetu'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 2002), 4/409.

⁴³ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, thk. Adil b. Yusuf el-Azzâzî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1998), 4/1780.

⁴⁴ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Marifeti's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvid - Adil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 3/395.

üzüntülerinden ağlayan sahabilerin arasındaydı.⁴⁵ Aynı zamanda kendileri hakkında ولا على الدين إذا ما أتوك لتحمّلهم قلت لا أجد ما أحملكم عليه تولوا وأعينهم تفيض من الدمع *“Kendilerine binek sağlanan için sana gelip de, -Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum- diye cevap verdiğin zaman, harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden gözyaşları dökerek geri dönenlere de günah yoktur.”* ayetinin hakkında indiği kimselerdendi.⁴⁶ Bey‘atürırdvân’da bulunan sahabilerden birisidir. O aynı zamanda Tüster’in fethinde şehre ilk giren kimsedir.⁴⁷ Hasan-ı Basrî onun, Hz. Ömer’in Basra’ya muallimlik yapmaları için gönderdiği on kişiden biri olduğunu söylemiştir.⁴⁸ Ahmed b. Hanbel *Müsned* adlı eserinde Abdullah b. Mugaffel’in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rasulullah (s.a.v.)’e Bey‘atürırdvân’da biat edilirken ben, ağacın dallarından birisini tutup Rasulullah’ın gölgelenmesini sağlamıştım.⁴⁹ Rasulullah (s.a.v.)’den çeşitli hadisler nakletmiştir. Hasan-ı Basrî, Ebu’l-‘Âliye, Mutarrif, Yezid b. Abdillâh eş-Şihhîr, Ukbe b. Sahbân, Muaviye b. Kurra, Humeyd b. Hilâl, Abdullah b. Mugaffel’den rivayette bulunmuşlardır.⁵⁰ Ayrıca Said b. Cübeyr ve Sabit el-Bünânî de, Abdullah b. Mugaffel’den rivayette bulunan raviler arasındadır.⁵¹ Zehebî *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*’ adlı eserinde Hasan-ı Basrî’nin şöyle dediğini nakletmiştir: Ubeydullah b. Ziyad’ı, Muaviye Basra’ya vali tayin etmişti. Oysa Ubeydullah b. Ziyad nasıl davranacağını bilmeyen tecrübesiz birisiydi. Çok kan dökmüştü. Bunun üzerine Abdullah b. Mugaffel huzuruna çıktı ve şöyle dedi: “Yaptığın şeyden vazgeç! Yöneticilerin en şerlisi en fazla zulmeden ve çok kan dökenlerdir.” Bunun üzerine Ubeydullah b. Ziyad “Sen kim oluyorsun? Sen sadece Rasulullah’ın ashabının ayak takımından birisisin, dedi. Abdullah b. Mugaffel ise “onların arasında ayak takımından birileri var mıydı? Yazıklar olsun sana, dedi. Hasan-ı Basrî şöyle devam etti: Abdullah b. Mugaffel rahatsızlandı. Vali Ubeydullah b. Ziyad ise onu ziyarete geldi ve “Bize söylemek istediğin bir şey var mı?” dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Mugaffel “Sakın cenaze namazımı kılma! Kabrime de gelme!” dedi.⁵² Abdullah b. Mugaffel hicri 59 yılında Basra’da vefat etti. Hicri 60

⁴⁵ Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnu’l-Cevzî, *Sıfatı’s-Safve*, thk. Mahmud Fâhûrî (Beirut: Dâru’l-Ma’rife, 1979), 1/680.

⁴⁶ Ebü’l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzûbân el-Begavî, *Mucemu’s-Sahâbe*, thk. Muhammed Emin el-Ceknî (Kuveyt: Mektebetu Dâri’l-Beyân, 2000), 4/120.

⁴⁷ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beirut: Dâru’l-Cil, 1992), 4/242.

⁴⁸ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut (Beirut: Müessesetu’-Risâle Nâşirûn, 1985), 2/483.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 34/168.

⁵⁰ Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, 3/395.

⁵¹ İbnu’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 1/677.

⁵² Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, 3/545.

yılında vefat ettiği de söylenmiştir. Cenaze namazını vasiyeti üzerine Ebû Berze el-Eslemî kaldırmıştır.⁵³

Sonuç olarak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki senedin muttasıl olduğunu ve senetteki raviler arasında adalet yönünden ta'n edilen bir kimsenin bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu noktada iki hususa işaret etmek gerekmektedir:

Bahis mevzu hadisi Abdurrahman b. Ziyad'tan yalnızca 'Abîde b. Ebî Râita rivayet etmiştir. Kaynaklarda bu hadisin, 'Abîde'nin Abdurrahman tarikinden başka bir tarik bulunmamaktadır. Bu da Tirmizî'nin belirttiği gibi hadiste *gariblik* alametlerindedir. Üstelik teferrüd Abdurrahman b. Ziyad ile Abdullah b. Mugaffel arasında da vardır. Dolayısıyla hadis senedindeki iki tabakada *garib* olmaktadır.

Abdurrahman b. Ziyad'ın isminde çeşitli karışıklıkların olduğu görülmektedir. Öyle ki dört farklı isim ortaya atılmıştır. Cerh ve Tadil alimlerinin pek çoğu bu ismin kendileri nazarında *mechûl* olduğu görüşündedirler. Bu da ravilerinden birisinin *mechûl* olması sebebiyle hadisin zayıflığına yol açabilmektedir.

3.2. Ahmed b. Hanbel'in *Fadâilu's-Sahâbe*'sinde Geçen Senet

Abdullah b. Ahmed: Tam adı Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed Ebû Abdurrahman eş-Şeybânî'dir.⁵⁴ Bağdat'ın muhaddisi olup Ahmed b. Hanbel'in oğludur. Hicrî 213 yılında doğmuştur. Salih b. Ahmed'in küçük kardeşidir.⁵⁵ İbn Hacer, onu onikinci tabakanın sika ravileri arasında saymıştır.⁵⁶ İbnu'l-Cezerî ise onu büyük kurrâ arasında zikretmiştir.⁵⁷ İbnu'l-Münâdî (ö. 336/947), Abdullah b. Ahmed'in dışında Ahmed b. Hanbel'den daha fazla rivayette bulunan bir kimsenin olmadığını söylemiştir. Yine İbnu'l-Münâdî, önde gelen hocalarının Abdullah b. Ahmed'in rical, ilelu'l-hadîs, isim ve künye bilgisinin yanı sıra Irak'ta yahut Irak'ın dışında hadis öğrenme konusundaki hırsına şahit olduklarını aktarmıştır. Öyle ki İbnu'l-Münâdî'nin hocalarından birisi, Abdullah b. Ahmed'in ilmini övme konusunda aşırıya kaçmış; hadis öğrenme konusunda babası Ahmed b. Hanbel'i geçtiğini söylemiştir.⁵⁸ Babasından *Müsned*, -ki bu eser yaklaşık otuz bin hadis ihtiva

⁵³ İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/677.

⁵⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 9/375.

⁵⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/517.

⁵⁶ Askalânî, *Takrîb*, 295.

⁵⁷ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, 1/407.

⁵⁸ Ebû Bekr Muînüddîn (Muhibbüddîn) Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ' el-Bağdâdî İbn Nukta, *et-Takyîd li Ma'rifeti Ruvâti's-Süneni ve'l-Mesânîd*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 310.

etmektedir- *et-Tefsîr, en-Nâsîh ve'l-Mensûh, Kitâbu Hadîsi Şu'be, el-Mukaddem ve'l-Muahhar min Kitâbillah, Cevâbâtü'l-Kur'ân, ve el-Menâsîku'l-Kebîr* adlı eserlerini okudu. Bu sebeple kimi âlimler aşırı gidip onu babasının önüne geçirmişlerdir.⁵⁹

Babası Ahmed b. Hanbel de onun ilminin genişliğine tanıklık etmiştir. Abbas ed-Dûrî şöyle bir olay aktarmaktadır: Ben bir gün Ahmed b. Hanbel'in yanındayken oğlu Abdullah geldi. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel bana "Ey Abbas! Ebû Abdurrahman pek çok ilmi kendine toplamıştır, dedi. Ebu Zür'a (ö. 268/878) ise, bir gün Ahmed b. Hanbel'in kendisine "Oğlum Abdullah hadis ilminden yana çok nasiplidir" dediğini zikretmiştir.⁶⁰ Ebû Ahmed b. 'Adî (ö. 365/976): "Abdullah babası sayesinde üstün oldu. Babasının ilmini ihya etti. Çünkü *Müsned*'i babası kimseye okutmadan önce ona okuttu; Abdullah da babasına bir başkasının sormadığı hadis ravilerini sordu; babasının emrettiğinin dışında kimseden hadis yazmadı.⁶¹ İbrahim b. İsmail b. Küheyl, İbrahim b. el-Haccâc eş-Şâmî, İbrahim b. el-Hasen el-Bâhilî el-Mukrî, Ahmed b. İbrahim ed-Devrakî, Ahmed b. İbrahim el-Mevsilî, Ahmed b. Said ed-Dârimî, Ahmed b. 'Abde ed-Dabbî, Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb, babası Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Yahya b. Said el-Kattân, Ahmed b. Menî' el-Begavî, İshak b. Musa el-Ensârî, Ebû Ma' mer İsmail b. İbrahim el-Hüzelî, el-Hasen b. Hammâd ed-Dabbî el-Verrâk, el-Hasen b. Muhammed b. ez-Ze'ferânî, Halef b. Hişâm el-Bezzâr el-Mukrî, Selem Halil b. Selem et-Temîmî el-Bezzâz, Davud b. Reşid el-Harizmî, Abulmümin el-Mukrî, Zekeriyya b. Yahya Zehmeveyh el-Vâsitî, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb et-Tûsî, Süreyc b. Yunus, Süfyan b. Vekî' b. el-Cerrâh, Ebu'r-Rabî' Süleyman b. Davud ez-Zehrânî, Salih b. Abdullah et-Tirmizî, Abbas b. Muhammed ed-Dûrî, Abdullah b. 'Avn el-Hazzâz, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, Muhriz b. 'Avn el-Hilâlî, Muhammed b. İshak es-Sâgânî el-Mevsilî, Muhammed b. Abdillâh b. Mübarek, Ebû Bekr Muhammed b. Abdilmelik Zenceveyh, Muhammed b. Menhâl, Mansur b. Ebî Mezâhim, Vehb b. Bakiyye, Yahya b. Main, Yusuf b. Yakub es-Saffâr, Ebû 'Ubeyde b. Fudayl b. 'Iyâd, Abdullah b. Ahmed'in hadis rivayet ettiği ravilerdendir. Abdullah b. Ahmed'ten ise en-Nesâî, el-Begavî, İbnu Sâid, Ebû 'Avâne el-İsfirâyînî, el-Hadr b. Müsennâ el-Kindî, Ebû Bekr b. Ziyad, Muhammed b. Mahled, el-Mehâmîlî, Da'lec, İshak b. Ahmed el-Kâzî, Ebû Bekr en-Necâd, Süleyman et-Taberânî,

⁵⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, thk. Zekeriyya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 2/174.

⁶⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/518.

⁶¹ Mizzî, *Tehzîb*, 14/290.

Ebû Ali b. Savvâf, Ebû Ahmed el-‘Assâl, Kasım b. Asbağ, Ahmed b. Kamil, Ebû Bekr eş-Şâfî ve Ebû Bekr el-Kutay‘î rivayette bulunmuştur.⁶²

Zehebî, Mehîb b. Süleym’in şöyle dediğini aktarmıştır: “Abdullah b. Ahmed’e babasından kaç hadis dinlediğini sordum. Yüz on bin civarı hadis dinlediğini söyledi.”⁶³ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) Abdullah b. Ahmed’in *sika* ve *sebt* olduğunu söylemiştir.⁶⁴ İbn Ebî Ya‘lâ (ö. 527/1132) ise onun salih, açık sözlü ve çok utangaç birisi olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵ Zehebî, onun *er-Raddu ‘ale’l-Cehmiyye* adında bir eserinin olduğundan söz etmiştir.⁶⁶ Öte yandan Abdullah b. Ahmed’in babasının *Kitâbu’z-Zühhd* adlı eserine bir *Zevâid* çalışması yapmıştır. *Zevâidu’l-Müsned* ve *Müsnedü Ehli’l-Beyt* adında eserleri vardır.⁶⁷ Abdullah b. Ahmed babasına Rafizilerin kim olduğunu sormuş; o da “Ebû Bekr ve Ömer r.a.’a küfreden kimsedir,” cevabını vermiştir.⁶⁸ Abdullah b. Ahmed hicrî 270 yılında vefat etmiştir. Cenaze namazını kardeşinin oğlu Züheyr b. Salih kıldırmıştır. Cenazesi Bâbu’t-Tibn’deki kabristana defnedilmiştir. Cenazesine iştirak edenlerin sayısının sayılamayacak kadar çok olduğu söylenmiştir.⁶⁹

Ebû Abdullah b. ‘Avn el-Harrâz: Tam adı Ebû Abdullah Abdulmelik b. Yezid el-Hilâlî el-Bağdâdî el-Âdimî el-Harrâz’dır. Muhriz b. ‘Avn’ın kardeşidir. Ebû Cafer el-Mansûr’un hilafeti döneminde (h. 136-158) dünyaya gelmiştir.⁷⁰ el-Harrâz olarak isimlendirilmesi harz (deri dikimi) mesleğine nispetten dolaydır.⁷¹ İbn Hacer onun hakkında “Onuncu tabakadan *sika* ve ‘*âbid* birisidir” demiştir.⁷² İbrahim b. Sa‘d, İsmail b. Cafer, İsmail b. ‘Uleyye, İsmail b. ‘Ayyâş, Cerîr b. Abdilhamîd, Hafs b. Gıyâs, Şerik b. Abdillâh en-Neha‘î, ‘Abbâd b. ‘Abbâd el-Mühellebî, Abdulhakim b. Mansûr, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, Mâlik b. Enes, Mübârek b. Saîd es-Sevrî, Muhammed b. Bişr el-‘Abdî, Muhammed b. el-Fadl b. ‘Atiyye, Muhammed b. Fudayl b. Gazvân, Muhammed b. Yezîd el-Vâsifî, Mervân b.

⁶² Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, 12/517.

⁶³ Zehebî, *Tezkiratu’l-Huffâz*, 2/174.

⁶⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 14/290.

⁶⁵ Ebû’l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî İbn Ebî Ya‘lâ, *Tabakâtu’l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hamid el-Fikî (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, ts.), 2/5.

⁶⁶ Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, 12/518.

⁶⁷ Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A‘lâm Kâmûsu terâcim li-eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ mine’l-‘Arab ve’l-musta‘rabîn ve’l-musteşrikîn* (Beyrut: Dâru’l-‘Ilm li’l-Melâyîn, 2002), 4/54.

⁶⁸ İbn Ebî Ya‘lâ, *Tabakâtu’l-Hanâbile*, 2/5.

⁶⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 14/290.

⁷⁰ Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, 6/375.

⁷¹ Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî İbn Nâsîrüddîn, *Tavdihu’l-Müştebih fi dabî esmâ’i’r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm.*, thk. Muhammed Nuaym el-Arkasûsî (Beyrut: Müessesetu’-Risâle Nâşirûn, 1993), 2/344.

⁷² Askalânî, *Takrîb*, 317.

Muâviye, el-Velîd b. Müslim, Yusuf b. Yakub el-Mâcişûn, Ebû İshak el-Fezârî, Ebû İsmail el-Müeddib, Ebû Bekr b. ‘Ayyâş ve Ebû Muâviye ed-Darîr, Ebû Abdullah b. ‘Avn el-Harrâz’ın rivayette bulunduğu kimselerdendir. Ebû Abdullah b. ‘Avn el-Harrâz’dan ise Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Müslim, İbrahim b. Abdillâh b. Eyyub el-Mahremî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Saîd el-Mervezî el-Kadî, Ebû Ya‘lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsîlî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Berâsî, Ahmed b. Muhammed b. Sâid, el-Hâris b. Muhammed b. Ebî Üsâme, el-Hasen b. Süfyân eş-Şeybânî, Abbas b. Muhammed ed-Dûrî, Abdullah b. Muhammed b. Ebi’d-Dünyâ, Ebu’l-Kâsım Abdullah b. Muhammed el-Begavî, Ebû Zür‘a Ubeydullah b. Abdilkerîm er-Râzî rivayette bulunmuştur.⁷³

Dârakutnî (ö. 385/995), Ebû Abdullah b. ‘Avn el-Harrâz için *sika* demiş ve onun Mâlik b. Enes, ed-Derâverdî, Şüreyk gibi kimselerden hadis rivayet ettiğini söylemiştir.⁷⁴ Ahmed b. Hanbel’e Abdullah b. ‘Avn el-Harrâz sorulduğunda *mâ bihî be’sun* demiş ve onu eskiden beri tanıdığını söylemiştir.⁷⁵ Yahya b. Ma‘în onun için *sika* ifadesini kullanmıştır.⁷⁶ Ebu Zür‘a ve Salih Cezere (ö. 293/906) de onun için *sika* tabirini kullanmış; Salih Cezere ilaveten *me’mûn* demiştir. Ali b. Abdülaziz el-Begavî (ö. 286/899) ise Abdullah b. ‘Avn el-Harrâz’ın kendisine hadis rivayet ettiğini söylemiş; onu kulların en hayırlılarından birisi olmakla nitelemiştir.⁷⁷ Hicrî 232 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir.⁷⁸

İbrahim b. Sa‘d: Tam adı İbrahim b. Sa‘d b. İbrahim b. Abdirrahman b. ‘Avf ez-Zührî el-Kuraşî’dir.⁷⁹ Bağdat’ta yaşamıştır. Yakub b. İbrahim ve Sa‘d b. İbrahim’in babasıdır.⁸⁰ Bağdat’a gelmiş; ailesi ve çocuklarıyla buraya yerleşmiştir. Halife Harun Reşid zamanında beytülmalde görev almıştır. İbn Hacer onu sekizinci tabakadan saymakta ve onun hakkında *huccetun, sikatun* ifadelerini kullanmaktadır.⁸¹ Ebu Sahr Humeyd b. Ziyâd el-Medenî, Salim b. Salih b. İbrahim b. Abdirrahman b. ‘Avf, Sa‘d b. İbrahim, Şu‘be b. el-Haccâc, Salih b. Keysân, Safvân b. Süleym ve Abdullah b. Cafer el-Mehramî’den hadis rivayet etmiştir.

⁷³ Mizzî, *Tehzîb*, 15/402-403.

⁷⁴ Ebû’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-Mü’telif ve’l-Muhtelif*, thk. Muvaffak b. Abdullah Abdulkâdir (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1986), 1/139.

⁷⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 15/402.

⁷⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 10/34.

⁷⁷ Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, 6/376.

⁷⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 10/34.

⁷⁹ Buharî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, 1/288.

⁸⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 2/88.

⁸¹ Askalânî, *Takrîb*, 89.

İbrahim b. Sa‘d’dan ise çocukları Sa‘d ve Yakub, Ahmed b. Hanbel, Mansûr b. Ebî Mezâhim, el-Huseyin b. Seyyâr el-Harrânî rivayette bulunmuştur.⁸²

İbn Hibbân onu *sika* raviler arasında zikretmiştir. İclî de onun için *sika* tabirini kullanmıştır. Zehebî ise onun *sika* ravilerin önde gelenlerinden olduğunu söylemiş; Ahmed b. Hanbel’in de onu *tevsîk* ettiğini aktarmıştır.⁸³ İbn Ebî Hâtim onun rivayet ettiği hadisler için *müstakîm* ifadesini kullanmıştır.⁸⁴ İbn Ma‘în onun için *sika* tabirini kullanmıştır. İbrahim b. Sa‘d hicri 183 yılında vefat etmiştir.⁸⁵

‘Ubeyde b. Ebî Râita, Abdullah b. Abdurrahman ve Abdullah b. Mugaffel daha önce ayrıntılı bir şekilde incelendiği için burada tekrar zikredilmemiştir. Sonuç itibariyle sened *muttasıldır*. Senetteki raviler arasında adalet yönünden *ta‘n* edilen bir ravi yoktur.

3.3. Ahmed b. Hanbel’in *Fadâilu’s-Sahâbe*’sinde Geçen Diğer Senet

Zekeriyya b. Yahya: Tam adı Ebû Muhammed Zekeriyya b. Yahya b. Sabîh b. Râşid el-Vâsitî’dir. Lakabı Zahmaveyh’tir.⁸⁶ Hüseyim, Şüreyk, Yahya b. Zekeriyya b. Ebî Zâide, Ferac b. Fadâle’den rivayette bulundu. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür‘a ve Ebû Ya‘lâ başta olmak üzere pek çok ravi de ondan rivayet etti. İbn Hibbân *Sahîh*’inde ondan hadis nakletti.⁸⁷

Zekeriyya b. Yahya ismi hadis ricâli arasında pek çok kimsenin adıdır. Bundan dolayı bir grup alim konumuz olan Zekeriyya b. Yahya ile aynı adı taşıyıp *sika* olmayan diğer kişileri doğru ayırt etmenin gerekliliğini vurgulamıştır. Aynı sebepten ötürü el-Hâfiz el-‘Irâkî adı Zekeriyya b. Yahya el-Vâsitî olan bir kimsenin biyografisini verirken şöyle demiştir: “Bu şahsın lakabı Harâb’tır. O, ümmîdir ve rivayet ettiği hadisler zayıftır. Ancak Zehmaveyh lakabını taşıyan Zekeriyya b. Yahya el-Vâsitî ise *sika* bir ravidir. Bu bilgiyi, bu iki şahıs birbirine karışmasın diye verdim” demiştir.⁸⁸ İbn Hibbân onu *sika* raviler arasında saymış ve onun hadis rivayetinde *mütkin* ravilerden olduğunu söylemiştir.⁸⁹ İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938),

⁸² Zehebî, *Tezkiratu’l-Huffâz*, 1/185.

⁸³ Zehebî, *Mizânu’l-İ’tidâl*, 1/33.

⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 2/101.

⁸⁵ Buharî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, 1/288.

⁸⁶ Şemsuddîn Muhammed b. Ali b. el-Hasen b. Hamze Huseynî, *el-İkmâl fî Zikri men lehû Rivâyetun fî Müsnedi Ahmed mine’r-Ricâl sivâ men Zükira fî Tehzîbi’l-Kemâl*, thk. Abdulmûtî Emin Kalacî (Karaçi: Câmiatu’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1989), 150.

⁸⁷ Askalânî, *Lisânu’l-Mizân*, 2/484.

⁸⁸ Ebû’l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân el-İrâkî, *Zeylu Mizâni’l-İ’tidâl*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvid (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-‘Ilmiyye, 1995), 107.

⁸⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/253.

Ebû Zür'a'nın (ö. 264/878) ondan hadis rivayet ettiğini ifade etmiştir.⁹⁰ Zekeriyya b. Yahya hicri 235 yılında vefat etmiştir.⁹¹

İbrahim b. Sa'd, 'Abîde b. Ebî Râita, Abdullah b. Abdurrahman ve Abdullah b. Mugaffel daha önce ayrıntılı incelendiği için burada tekrar zikredilmemiştir.

3.4. Buhârî'nin *et-Târîhu'l-Kebîr*'inde Geçen Senetler

Yahya b. Kuzâ': Yahya b. Kuzâ' el-Kuraşî el-Mekkî el-Müezzîn'dir. İbn Hacer onu onuncu tabakadan saymış ve onun rivayetlerini *makbûl* olduğunu söylemiştir.⁹² İbrahim b. Sa'd, Davud b. Hâlid el-Leysî, Süleyman b. Bilâl, Şürayk b. Abdillâh en-Neha'î, Abdullah b. Cafer b. Abdurrahman el-Mehramî el-Medenî, Abdulhumejd b. Süleyman, Abdurrahman b. Ebî'r-Ricâl, Abdurrahman b. Ebî'z-Zinâd, Ömer b. Ebî 'Aîşe el-Medenî, Mâlik b. Enes, el-Mugîra b. Abdurrahman el-Huzâmî, Nâfi' b. Ebî Nuaym el-Kârî'den rivayette bulunmuştur. Yahya b. Kudâ' dan ise el-Buhârî, İbrahim b. el-Münzir el-Huzâmî, Ahmed b. Salih el-Mısrî, Ebû Yahya b. Ebî Meserra el-Mekkî, Muhammed b. Müslim b. Vâra er-Râzî, Muhammed b. Yahya ez-Zühelî rivayet etmiştir.⁹³ İbn Hibbân onu *sika* raviler arasında zikretmiştir.⁹⁴ İbn Ebî Hatim (ö. 327/938) de onun *tevsîk* edildiğine işaret etmiştir.⁹⁵ Zehebî onun için *sika* ifadesini kullanmıştır.⁹⁶

İbrahim b. Mehdî: Tam adı İbrahim b. Mehdî el-Missîsî'dir. Aslen Bağdat'lıdır. el-Missîsa'da (Bugünkü Adana dolayları) ikamet etmiştir. Buhârî onun Yemen'deki Ebnâ' kabilesine mensup olduğunu söylemiş⁹⁷ ve onun için *sâhibu hadîsin* ifadesini kullanmıştır.⁹⁸ İbrahim b. Sa'd, Ebû İsmail İbrahim b. Süleyman el-Müeddib, İsmail b. 'Uleyye, 'Ubeyd b. Ya'îş, Hammâd b. Zeyd, Süfyân b. 'Uyeyne, Şebîb b. Suleym el-Basrî, Şürayk b. Abdillâh en-Neha'î, Mu'temir b. Süleyman, Ebû 'Avâne ve Yusuf b. Yakub el-Macişûn'dan rivayette bulundu. İbrahim b. Mehdî'den ise Ebû Davud, İbrahim b. Saîd el-Cevherî, İbrahim b. Heysem el-Beledî, Ahmed b. İbrahim b. Fîl el-Bâsî, Ahmed b. İbrahim b. ed-Devrakî, Ahmed b. Halid el-Kindî el-Halebî, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, el-Hasen b. Ali b. el-Velîd el-Fârisî, Abbas b. Ahmed b. el-Ezher el-Müstemlî, Abbas b. Muhammed ed-Dûrî, Abdullah b.

⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/601.

⁹¹ Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, 2/484.

⁹² Askalânî, *Takrîb*, 595.

⁹³ Mizzî, *Tehzîb*, 31/497.

⁹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/275.

⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/182.

⁹⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/373.

⁹⁷ Askalânî, *Takrîb*, 2/214.

⁹⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/556.

Ahmed b. İbrahim ed-Devrakî, Ebû Üsâme Abdullah b. Muhammed b. Ebî Üsâme el-Halebî, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebi'd-Dünyâ, Abdullah b. Ebî Müslim et-Tarsûsî, Abdulkerim b.el-Heysem Deyru'l-Âkûlî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. el-Velîd b. Berad el-Antâkî, Ebû Hâtim Muhammed b. İdris er-Râzî, Muhammed b. el-Huseyin el-Bercilânî, Muhammed b. Abdirrahim Sâ'ika, Muhammed b. el-Fadl b. Câbir es-Sekafî, Yakub b. İbrahim ed-Devrakî, Yakub b. Şeybe es-Sedûsî, Yusuf b. Said b. Müslim el-Missîsî rivayet etmiştir.⁹⁹

İbn Ebî Hâtim, İbrahim b. Mehdi için *sika* ifadesini kullanmıştır.¹⁰⁰ İbn Hibbân onu *sika* raviler arasında zikrederken¹⁰¹ el-'Ukaylî, ondan *haddese bi-Menâkîr* diyerek bahsetmiştir.¹⁰² Zehebî, Yahya b. Ma'în'in İbrahim b. Mehdi için *haddese bi-Menâkîr* ifadesini kullandığını aktarmıştır.¹⁰³ Ayrıca *et-Tehzîb* adlı eserinde İbn Hacer'in şöyle dediğini nakletmiştir: " Abdulhalik b. Mansûr şöyle söylemişti: Yahya b. Ma'în'e İbrahim b. Mehdi sorulunca Yahya b. Ma'în onun hakkında *racûlün müslimun* ifadesini kullandı. Bunun üzerine onun *sika* olup olmadığı soruldu, o da *mâ erâhu yekzib* dedi.

İbrahim b. Mehdi, hicrî 225 yılında vefat etmiştir. Bir görüşe göre ise 224 yılında vefat ettiği söylenmiştir.¹⁰⁴

Abdullah b. Osman b. Cebele: Tam adı Ebû Abdurrahman Abdullah b. Osman b. Cebele b. Ebî Ravvâd el-Ezdî el-'Atkî el-Mervezî'dir.¹⁰⁵ Muhaddis Abdulaziz Şâzân'ın kardeşidir. Bu iki kardeş Abdulaziz b. Ebî Ravvâd'ın torunlarıdır.¹⁰⁶ *Sika* bir raviydi. Yaşamı boyunca binlerce dirhem tasadduk etmiştir.¹⁰⁷ Lakabı 'Abdân'dır. İbn Hacer onu onuncu tabakadan saymış ve *sika*, *hafiz* olduğunu söylemiştir.¹⁰⁸ İbrahim b. Sa'd, Ebû Ümeyye İsmail b. Ya'lâ es-Sekafî, Cerîr b. Abdilhamid, Hammâd b. Zeyd, Şu'be b. el-Haccâc, 'Abbâd b. el-'Avvâm, Abdullah b. el-Mübârek, Abdülvâris b. Saîd, 'Ubeydullah b. Şumeyd b. 'Aclân, Osman b. Cebele b. Ebî Ravvâd, Mâlik b. Enes, Ebû Hamza Muhammed b. Meymûn es-Sükkerî, Merhûm b. Abdilaziz el-'Attâr, Müslim b. Hâlid ez-Zencî, Muaz b. Hâlid b. Şakîk ve

⁹⁹ Askalânî, *Takrîb*, 1/147.

¹⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-Ta'dîl*, 2/138.

¹⁰¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/257.

¹⁰² Ukaylî, *ed-Duafâ*, 1/68.

¹⁰³ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, 1/68.

¹⁰⁴ Askalânî, *Takrîb*, 1/148.

¹⁰⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 15/276.

¹⁰⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/270.

¹⁰⁷ Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmet Arnavut - Mustafa Türkî (Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2000), 17/170.

¹⁰⁸ Askalânî, *Takrîb*, 313.

Yezid b. Zerî‘’den rivayette bulunmuştur. Abdullah b. Osman b. Cebele‘den ise el-Buhârî, Ahmed b. Seyyâr el-Mervezî, Ahmed b. ‘Abde el-Âmilî, Ahmed b. Muhammed b. Şebbûye el-Mervezî, Cafer b. Muhammed b. Ali el-Humeyrî en-Neseî el-Kâdî, Hâmid b. Mahmud el-Mervezî, Haccâc b. Hamze el-Huşşâbî, el-Hasen b. Bekr b. Abdurrahman el-Mervezî, el-Hasen b. Abdussamed el-Kuhunduzî, Halef b. Abdilaziz b. Osman, Ebû Bekr Süleyman b. Davud b. Bekr, Abbas b. Musab el-Mervezî, Abdullah b. Muhammed b. Yezîd el-Mervezî, ‘Ubeydullah b. ‘Amr b. Hafs el-Bezdevî en-Neseî, ‘Ubeydullah b. Vâsıl b. Abdişekûr el-Buhârî el-Hâfiz, Muhammed b. Abdülvehhâb el-Ferrâ en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Ali b. el-Hasen b. Şakîk, Muhammed b. Amr el-Hiraşî, Muhammed b. Yahya ez-Zühelî, Ebû Ali Muhammed b. Yahya el-Yeşkurî el-Mervezî ve Yakub b. Süfyân el-Fârisî rivayette bulunmuştur.¹⁰⁹ İbn Hibbân onu *sika* raviler arasında zikretmiş ve Ahmed b. Hanbel’in “Abdân haricinde ilim tahsil etmek için yolculuk yapmaya (rihle) değer bir kimse kalmadı” dediğini aktarmıştır.¹¹⁰ Zehebi ise onu *sika* ve *mücevid* olarak nitelemiş ve yaşadığı beldenin hadis ilmindeki *imamu* olduğunu söylemiştir.¹¹¹ İbn Ebî Hâtim ise onun *tevsik* edildiğine işaret etmiştir.¹¹²

3.5. Tirmizî’nin *Sünen*’inde Geçen Senetler

Muhammed b. Yahya: Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahya b. Abdillâh b. Hâlid b. Fâris b. Züeyb ez-Zühelî en-Nîsâbûrî’dir.¹¹³ Bir görüşe göre hicrî 258; başka bir görüşe göre de 256 yılında vefat etmiştir.¹¹⁴ Önde gelen hadis hafızlarından birisidir. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, et-Tirmizî, en-Nesâî ve İbnu Mâce el-Kazvînî ondan hadis rivayet etmiştir.¹¹⁵ İbn Hacer onu on birinci tabakadan saymış ve onun hakkında *sika*, *hafiz*, ifadelerini kullanmıştır.¹¹⁶ Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhaveyh, İshak b. Muhammed el-Ferevî, İsmail b. Ebî Üveys, el-Esved b. ‘Âmir Şâzân, Haccâc b. Menhâl, el-Huseyin b. Hafs el-İsfehânî, el-Huseyin b. Muhammed el-Mervezî, el-Huseyin b. Velîd en-Nîsâbûrî, Ebû’l-Yemân el-Hakem b. Nâfi‘, Süleyman b. Harb, Ebû ‘Âsım ed-Dahhâk ve Ali b. el-Medînî ondan hadis rivayet etmiştir.¹¹⁷ *Sünen* sahibi Said b. Mansûr (ö. 227/842), Muhammed b.

¹⁰⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 15/276-277.

¹¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/352.

¹¹¹ Zehabî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, 10/270.

¹¹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 5/113.

¹¹³ Mizzî, *Tehzîb*, 26/618.

¹¹⁴ Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 9/454.

¹¹⁵ Ebû’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-A’yân ve Enbâu Ebnâi’z-Zemân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdir, 1994), 5/195.

¹¹⁶ Askalânî, *Takrîb*, 512.

¹¹⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 26/618.

İshak es-Sâgânî, Ebû Zür‘a, Ebû Hâtim, İbnu Huzeyme, Ebû Avâne¹¹⁸ Said b. Ebî Meryem el-Mısrî, el-Leys b. Sa‘d’ın katibi Ebû Salih, Mahmud b. Gaylân, Muhammed b. el-Müsennâ, Muhammed b. İsmail es-Sâgânî, Yakub b. Şeybe es-Sedûsî ve Abbas b. Muhammed ed-Dûrî ise Muhammed b. Yahya’dan rivayette bulunan raviler arasındadır.¹¹⁹ İbn Hibbân onun için *sika* ve *mütkin* ifadelerini kullanmıştır.¹²⁰ Hatîb el-Bağdâdî ondan Irak’ın *imamlarından* birisi, *hafız*, *mütkin*, *sika* ve *memûn* ifadeleriyle bahsetmiştir. Muhammed b. Yahya, Zührî’nin hadislerini tek başına tasnif etmiştir. Bağdat’a gelip buranın ulemasıyla görüşmüş ve burada hadis rivayet etmiştir. Ahmet b. Hanbel ondan övgüyle bahsetmiştir. Nitekim Hatib el-Bağdâdî, Cüzcânî’nin şöyle dediğini aktarmıştır: Ahmed b. Hanbel’in yanına girdim. Bana Basra’ya mı gidiyorsun, diye sordu. Evet cevabını verince Basra’ya ulaştığın vakit Muhammed b. Yahya’nın dizinin dibinden ayrılma! Mutlaka ondan hadis dinle! Zira ben Zührî’nin hadislerini ondan daha iyi bilen bir kimseyi görmedim, dedi. Ali b. el-Medînî (ö. 234/848), Muhammed b. Yahya’ya “Sen Zührî’nin varisisin!” demiştir.¹²¹ İbn Ebî Hâtim, babasının Muhammed b. Yahya’dan Rey’de hadis aldığını söyledikten sonra Muhammed b. Yahya’nın *sika* ve *sadûk* olduğunu belirtmiştir. Babasının da onu *tevsîk* ettiğini zikretmiştir.¹²² Nesâî de onun *sika* ve *me‘mûn* olduğunu söylemiştir. İbn Huzeyme, Salih Cezere’ye Muhammed b. Yahya sorulunca “Muhammed b. Yahya hakkında soru soran bir kimseden daha cahil bir kimse olamaz” diyerek cevap verdiğini nakletmiştir.¹²³

Yakub b. İbrahim: Tam adı Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim b. Sad b. İbrahim b. Abdirrahman b. ‘Avf el-Kuraşî ez-Zührî el-Medenî’dir. Bağdat’ta ikamet etmiştir. Sad b. İbrahim b. Sad’ın kardeşidir.¹²⁴ Kardeşi Sa‘d’dan dört yaş küçüktür. *Sika* ve *me‘mûn* bir ravi olup gerek hadis gerekse fazilet ve takva açısından kardeşinden daha üstün görülmüştür.¹²⁵ Aynı zamanda o, Buhârî’nin *Sahih*’inde kendisinden rivayette bulunduğu ravilerdendir.¹²⁶ Babası İbrahim b. Sa‘d başta olmak üzere Şu‘be b. el-Haccâc, İbnu Ehi’z-Zührî, el-Leys b. Sa‘d, Ebû Üveys Abdullah b. Abdullah el-Medenî, Abdülaziz b. Muttalib, Abdülmelik b. er-Rabî‘ b. Sübra, Asım b. Muhammed b. Zeyd el-Ömerî, Seyf b. Ömer ed-Dabbî, Şüreyk el-Kâdî, Abede b. Ebî Râita’dan rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ahmed b. Hanbel,

¹¹⁸ Zehebî, *Siyeru A ‘lâmi’n-Nübelâ*, 12/275.

¹¹⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 3/416.

¹²⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/115.

¹²¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 3/417.

¹²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-Ta’dîl*, 8/125.

¹²³ Zehebî, *Siyeru A ‘lâmi’n-Nübelâ*, 12/284.

¹²⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 32/308.

¹²⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 14/268.

¹²⁶ Kelâbâzî, *el-Hidâye ve ‘l-İrşâd*, 8/822.

Ahmed b. Said er-Rabâfî, İshak b. Râhaveyh, İshak b. Mansûr el-Kûsec, Haccâc b. eş-Şâ'ir, Abbas b. Muhammed ed-Dûrî, Abdullah b. el-Hakem b. Ebî Ziyâd el-Katvânî, Abdullah b. Muhammed el-Müsnedî, Ubeydullah b. Sad b. İbrahim b. Sad ez-Zührî, Ali b. Saîd b. Cerîr en-Nesâî, Ali b. Seleme el-Lebkî, Ali b. el-Medînî, Amr b. Muhammed en-Nâkid, el-Fadl b. Sehl el-A'rac, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Halef, Muhammed b. İshak es-Sâgânî, Muhammed b. Hâtim b. Meymûn, Muhammed b. Abdillâh b. el-Mübârek el-Mehramî, Muhammed b. Abdirrahim el-Bezzâz, Muhammed b. Mansûr et-Tûsî, Muhammed b. Yahya ez-Zühlî, Yahya b. Ma'în ve Yakub b. Şeybe es-Sedûsî hadis rivayet etmiştir.¹²⁷

İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir.¹²⁸ el-'İclî de onu *sika* olduğunu ifade etmiştir.¹²⁹ Osman ed-Dârimî, Yahya b. Ma'în'in ona *sika* dediğini aktarmıştır.¹³⁰ ed-Dûrî (248/862), Yahya b. Ma'în'in "*el-Megâzî*"yi Yakub b. İbrahim b. Sad'dan dinledim" dediğini aktarmıştır. Ebû Hâtim onun için *sadûk* terimini kullanmıştır.¹³¹ Hicrî 208 yılında vefat etmiştir.¹³²

'Abîde b. Ebî Râita, Abdullah b. Abdurrahman ve Abdullah b. Mugaffel daha önce ayrıntılı incelendiği için burada tekrar zikredilmemiştir.

3.6. İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde Geçen Senetler

Ebû Ya'lâ: Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ b. Yahya b. İsâ b. Hilâl et-Temîmî el-Mevsilî'dir. Musul'un muhaddisidir. *Müsned* ve *Mu'cem* türünde eserleri vardır.¹³³ Ahmed b. Hanbel ve onun tabakasından olan muhaddislerden hadis almıştır.¹³⁴ Zekeriyya b. Yahya Zehmaveyh, İshak b. Ebî İsrail, Ebû Ma'mer İsmail b. İbrahim el-Hüzelî, Eyyub b. Yunus el-Basrî, Ümeyye b. Bistâm, Bişr b. el-Velîd el-Kindî, Halef b. Hişam el-Bezzâr, Halid b. Mirdâs, Halife b. Hayyât, Ravh b. Abdülmü'mîn el-Mukrî, Ali b. el-Medînî, Amr en-Nâkid ve Yahya b. Ma'în'den hadis almıştır. Kendisinden de el-Hâfiz Ebû Abdurrahman en-Nesâî, el-Hâfiz Ebû Zekeriyya Yezîd b. Muhammed el-Ezdî, Ebû Hâtim Hibbân, Ebu'l-Feth el-Ezdî, Ebû Ali el-Huseyin b. Muhammed en-Nisâbûrî, Hamza b. Muhammed el-Kinânî, et-Taberânî, Ebû Bekr Ahmed b. İbrahim el-İsmâilî, Ebû Ahmed Abdullah b. 'Adî, İbnu's-Sünnî, Ebû Bekr

¹²⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 32/308.

¹²⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/284.

¹²⁹ İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, 2/372.

¹³⁰ Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn*, 1/229.

¹³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/202.

¹³² el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 14/268.

¹³³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/174.

¹³⁴ Ebu'l-Fidâ 'Imâdu'd-Dîn İbnu Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Beyrut: Mektebetu'l-Me'ârif, 1988), 11/149.

Muhammed b. İbrahim el-Mukrî, Kâdî Yusuf b. el-Kâsım el-Meyâneçî ve Muhammed b. Nadr en-Nahhâs hadis rivayet etmiştir.¹³⁵

İbn Hibbân onu sika raviler arasında zikretmiş ve onun rivayetinde *mütkin* olduğunu söylemiştir.¹³⁶ İbn Kesîr (ö. 774/1373) ise onun, rivayetinde *âdil* ve *zâbit* olduğunu belirtmiştir.¹³⁷ es-Sülemî (ö. 412/1021), Dârakutnî'ye Ebû Ya'lâ'yı sormuş; Dârakutnî onun *sika* ve *me'mûn* olduğunu söylemiştir. el-Hâkim ise onun hakkında *sika* ve *me'mûn* terimlerini kullanmıştır.¹³⁸ Hicrî 307 yılında vefat etmiştir. Vefat ettiğinde bütün dükkanlar kapanmış; herkes onun cenazesine katılmıştır.¹³⁹

Zekeriya b. Zehmaveyh, İbrahim b. Sa'd, 'Abîde b. Ebî Râita, Abdullah b. Abdurrahman ve Abdullah b. Mugaffel daha önce ayrıntılı incelendiği için burada tekrar zikredilmemiştir.

3.7. Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetu'l-Evliyâ*'sında Geçen Senetler

Süleyman b. Ahmed: Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb b. Mütayyir el-Lahmî eş-Şâmî et-Taberânî'dir. et-Taberânî, Filistin'deki Taberiye'ye nispet edilmektedir. et-Taberî ise Taberistan'a nispet söz konusu olduğu zaman söylenmektedir. Lahmî nisbesi ise Lahm kabilesine mensubiyetinden dolayıdır.¹⁴⁰ Hadis almak için çok yolculuk(rihle) yapan ve çok hadis rivayet eden muhaddislerden birisidir. *el-Mu'cemü'l-kebîr*, *el-Mu'cemü'l-evsat* ve *el-Mu'cemü's-sagir* adlı eserlerin sahibidir.¹⁴¹ Babasıyla birlikte hadis almak için yolculuğa(rihle) çıktı. Babası onun hadis ilmini tahsil etmesinde titiz davrandı. Nitekim on altı yıl boyunca yolculuk(rihle) yaptı. İsfahana'a gitti ve muhaddis kimliğiyle orada altmış sene kaldı.¹⁴² Ebû Züra' ed-Dımaşkî, Mikdâm b. Davud er-Ruaynî, Ahmed b. Huleyd el-Halebî, Ebû Abdurrahman en-Nesâî, Ebu'z-Zenbâ' Ravh b. el-Ferac el-Kattân, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, İbrahim b. Muhammed b. Bezze es-San'ânî başta olmak üzere binden fazla alimden hadis dinledi. Ebû Halîfe el-Cümahî, el-Hâfiz b. 'Ukde, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sahhâf, İbnu Mendeh, Ebû Bekr b. Merdeveyh, Ebû Ömer Muhammed b. Huseyn el-Bistâmî, Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ahmed el-Cârûdî, Ebû Said en-Nakkâş,

¹³⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/177.

¹³⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/55.

¹³⁷ İbnu Kesîr, *el-Bidâye*, 11/149.

¹³⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/177.

¹³⁹ Safedî, *el-Vâfi*, 7/158.

¹⁴⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 2/407.

¹⁴¹ Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşki İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk. Muhibbüddîn Umrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 22/163-165.

¹⁴² Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Târîhu İsfahân*, thk. Seyyid Kisrevî Hasen (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 1/394.

Ebû Bekr b. Ebî Ali ez-Zekvânî, Ahmed b. Abdirrahman el-Ezdî ise ondan hadis rivayet eden ravilerdendir.¹⁴³ Ebû Bekr el-Mirdeveyh (ö. 410/1019) unuttuğundan ya da hata ettiğinden dolayı onu *telyin* etmiştir.¹⁴⁴ Zehebî onun için *imâm, hâfiz, sika, rahhâl, cevval* terimlerini kullanmıştır.¹⁴⁵

Muhammed b. Abdullah b. Razîn b. el-Halebî: Harun Reşid'in şairlerindedir. İsmi Muhammed b. Abdullah b. Razîn veya Muhammed b. Razîn'dir. Ancak ilki daha doğrudur. Hicrî 200 ya da 196 yılında vefat etmiştir. Görme yetisini kaybetmiştir. Künyesi Ebû Şeys veya Ebû Cafer el-Huzâî'dir.¹⁴⁶

'Ubeyd b. Cennâd el-Halebî: Tam adı 'Ubeyd b. Cennâd el-Kilâbî er-Rakkî'dir.¹⁴⁷ Rakka'da doğdu. Daha sonra Haleb'e geçti. Halife Me'mûn onu, Haleb'in kadılığına tayin etti.¹⁴⁸ Ubeydullah b. 'Amr er-Rakkî, 'Atâ b. Müslim el-Haşşâb, Abdullah b. el-Mübârek ve el-Leys b. Sa'd'dan hadis rivayet etti. Kendisinden de Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. İshak el-Haşşâb er-Rakkî ve Muhammed b. Kutn el-Merâgî rivayette bulunmuştur.¹⁴⁹

İbn Hibbân onun *sika* olduğunu söylemiştir.¹⁵⁰ İbnu Ebî Hâtim onu *tevsîk* etmiş ve Ebû Zür'a'nın ondan hadis rivayet ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca İbnu Ebî Hâtim babasının da onun hakkında *sadûk* dediğini fakat ondan hadis yazmadığını zikretmiştir.¹⁵¹ Halife Vâsik zamanında hicrî 231 yılında vefat etmiştir.¹⁵²

Abdullah b. Abdilaziz el-'Umerî: Tam adı Ebû Abdurrahman Abdullah b. Abdilaziz b. Abdillah b. Abdillah b. Ömer b. el-Hattâb el-Kuraşî el-Adevî el-Medenî'dir.¹⁵³ İlmiyle amil bir kimse olup kendisini Allah'a ibadete vermişti. Uzlet halinde yaşamını sürdürmüştür. İmam Malik'in halîfeyle görüşmesini hoş görmemiştir.¹⁵⁴ Daima kitaplarıyla haşır neşir olur; her zaman yanında kitap taşır ve ihtiyaç anında ona müracaat ederdi. Bu durum kendisine

¹⁴³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 16/119.

¹⁴⁴ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, 2/195.

¹⁴⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 16/119.

¹⁴⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 3/394.

¹⁴⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 16/272.

¹⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen b. Hibetillâh İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî, *Zeylu Târîhi Bağdât* (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 2/120.

¹⁴⁹ Ebû Bekr Muînüddîn (Muhibbüddîn) Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ' İbnu Nukta, *Tekmiletu'l-İkmâl*, thk. Abdulkayyûm Abirabbi'n-Nebî (Suudi Arabistan: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 1997), 2/10.

¹⁵⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/432.

¹⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/404.

¹⁵² Ebû'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî İbnu'l-Adîm, *Zübdetu'l-Haleb min Târîhi Haleb*, thk. Halîl el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 42.

¹⁵³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 8/373.

¹⁵⁴ Safedî, *el-Vâfi*, 17/157.

sorulduğunda “Kabirden daha etkili ibret, yalnızlıktan daha iyi huzur, kitaptan da daha iyi bir dost olmadığını” söylemiştir.¹⁵⁵ Babasından ve Ebû Tivâle’den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de İbn ‘Uyeyne, İbnu’l-Mübârek ve Abdullah b. ‘Imrân el-‘Âizî rivayette bulunmuştur.¹⁵⁶ İbn Hibbân onun için *sika* ifadesini kullanırken¹⁵⁷ İbnu Ebî Hâtim de onun *tevsik* edildiğine işaret etmiştir.¹⁵⁸

İbrahim b. Sa’d, ‘Abîde b. Ebî Râita, Abdullah b. Abdurrahman ve Abdullah b. Mugaffel daha önce ayrıntılı incelendiği için burada tekrar zikredilmemiştir.

3.8. Beyhakî’nin Şu‘abü’l-İmân’ında Geçen Senetler

Ebû Tâhir el-Fakîh: Tam adı Ebû Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Mahmiş b. Ali b. Davud ez-Ziyâdî eş-Şâfî en-Nîsâbü’rî’dir.¹⁵⁹ Ebû Bekr b. el-Kattân, Ebû Tâhir Muhammed el-Abâzî, Ebû ‘Ubeydillah es-Saffâr, Ebû Hâmid b. Bilâl, kendilerinden hadis rivayet ettiği kimseler arasındadır. Ebu Tâhir el-Fakîh’den Ebu’l-Kâsım b. ‘Uleyk, el-Hâkim Ebû Abdillâh, Ebû Bekr el-Beyhâkî, Ahmed b. Halef hadis rivayetinde bulunmuştur.¹⁶⁰ Arap dilini iyi bildirdi. Nişabur’da fakihler fetva makamını kendisine bırakmıştı.¹⁶¹ Hicrî 410 yılında vefat etti.¹⁶²

Muhammed b. el-Huseyin el-Kattân: Tam adı Ebu’l-Hüseyn Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Fadl el-Bağdâdî el-Kattân’dır. *Sika* bir ravidir.¹⁶³ İsmail b. es-Saffâr, Ebû Cafer Muhammed b. Ali Harb, Abdullah b. Cafer b. Dürüsteveyh el-Fârisî, Ebu Bekr en-Neccâd ve Ebû ‘Amr b. es-Semmâk’dan rivayette bulunmuştur. el-Beyhakî, Muhammed b. Hibetullah el-Lelkâî, Ebû Abdillâh es-Sekafî gibi raviler ise ondan hadis almıştır. Zehebî onun *sika* ve *meşhûr* olduğunu¹⁶⁴ ve *sika* oluşunda icmâ‘ olduğunu

¹⁵⁵ Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilyetu’l-Evliyâ*, 8/283.

¹⁵⁶ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 8/374.

¹⁵⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/342.

¹⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 5/104.

¹⁵⁹ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 17/276.

¹⁶⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tehzîbu’l-Esmâi ve’l-Lugât* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, ts.), 2/245.

¹⁶¹ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübki, *Tabakâtu’s-Şâfiyye’l-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Hecr li’t-Tibâa ve’n-Neşr, 1992), 4/194.

¹⁶² Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 17/276.

¹⁶³ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 17/331.

¹⁶⁴ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 28/391.

belirtmiştir.¹⁶⁵ Hatib el-Bağdâdî de onun *sika* olduğunu dile getirmiş ve ondan hadis yazdığını söylemiştir. Hicrî 415 yılında vefat etmiştir.¹⁶⁶

Ali b. Said en-Nesevî: Tam adı Ebu'l-Hasen Ali b. Said b. Cerîr b. Zekvân en-Nesâî'dir. Nişabur'da yaşamıştır. Meşhur bir muhaddistir. Hadis öğrenmek için yolculuk yapmıştır.¹⁶⁷ Ebu'l-Yemân el-Hakem b. Nâfi', Said b. Ebî Meryem, el-Ama'î, Yezîd b. Hârûn, Ebû Asım en-Nebîl, Ebû Abdirrahman el-Mukrî ve Yakub b. İbrahim b. Sa'd'dan hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de en-Nesâî, İbnu Mâce, İbrahim b. Ebî Tâlib, Ahmed b. Seleme en-Nîsâbü'rî ve Muhammed b. Ali b. Said hadis rivayet etmiştir.¹⁶⁸ İbn Hibbân onu *sika* raviler arasında zikretmiş ve Ahmed b. Hanbel'in yakın arkadaşlarından *mütkin* bir kimse olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁹ Ebû Abdillah el-Hâkim en-Neysâbü'rî (ö. 405//1014) ise *muhaddisu 'asrihî* yani yaşadığı dönemin muhaddisi diyerek ondan bahsetmiştir.¹⁷⁰ İbnu Ebî Ya'lâ, Ebû Bekr el-Hallâl'in onun hakkında *sâhibu hadîs* dediğini aktarmıştır.¹⁷¹

3.9. Begavî'nin Şerhu's-Sünne'sinde Geçen Senetler

Ahmed b. İbrahim el-İsmailî: Tam adı Ebû Ma'mer el-Mufaddal b. İsmail b. Ahmed b. İbrahim el-İsmailî el-Cürcânî eş-Şâfiî'dir.¹⁷² Ebu'l-Hasen ed-Dârakutnî, Ebû Hafs b. Şâhîn, Ebu'l-Hasen el-Hutullî, Yusuf b. ed-Dahîl ve Ebû Zür'a el-Keşşî el-Cürcânî'den hadis rivayet etmiştir.¹⁷³ Hicrî 431 yılında vefat etmiştir.¹⁷⁴

Ebû Bekr Ahmed b. İbrahim el-İsmailî: Tam adı Ebû Bekr Ahmed b. İbrahim İsmail b. el-Abbâs el-Cürcânî el-İsmailî eş-Şâfiî'dir.¹⁷⁵ Fıkıh ve hadis ilminde otorite olduğunu gösteren eserler telif etmiştir. Cürcân'ın fıkıh ve hadiste kendisine başvurduğu bir alimdir.¹⁷⁶ İbrahim b. Züheyr el-Halvânî, Hamza b. Muhammed el-Kâtib, Yusuf b. Yakub el-Kâdî, Muhammed b. Yahya el-Mervezî, Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî ve İbnu Huzeyme ondan hadis rivayet etmiştir. el-Hâkim, Ebû Bekr el-Berkânî, Hamza es-Sehmî, Ebû Hâzim el-'Abdevî, el-Huseyin b. Muhammed el-Bâşânî, Ebû Said en-Nakkâs,

¹⁶⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 17/331.

¹⁶⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 2/249.

¹⁶⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 20/447.

¹⁶⁸ Askalânî, *Takrîb*, 7/286.

¹⁶⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/475.

¹⁷⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 20/447.

¹⁷¹ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1/222.

¹⁷² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 17/518.

¹⁷³ Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yusuf b. İbrahim el-Cürcânî, *Târîhu Cürcân*, thk. Muhammed Abdulmuîd Han (Beyrut: Alemu'l-Kütub, 1987), 464.

¹⁷⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 17/519.

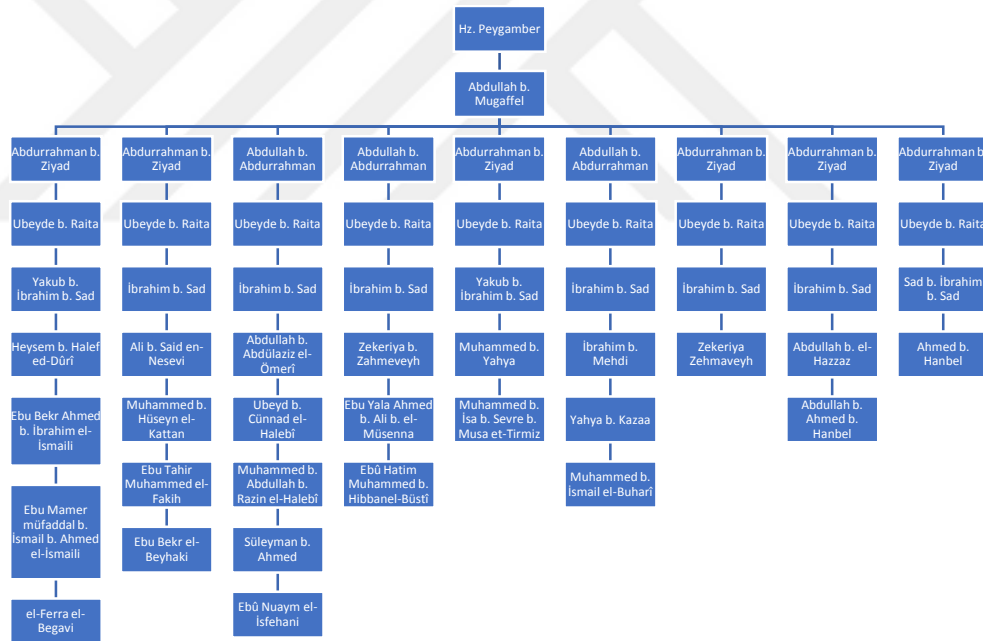
¹⁷⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 16/292.

¹⁷⁶ Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyye'l-Kübrâ*, 3/7.

Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ali et-Taberî, el-Hâfız Ebû Bekr Muhammed b. İdris el-Cercerâî ise ondan rivayette bulunmuştur.¹⁷⁷ el-Hâkim, ilim yönünden onun yaşadığı dönemde tek olduğunu, fakihler ve muhaddislerin hocası olduğunu söylemiş; bu konuda ulema arasında herhangi bir aksi görüş olmadığını zikretmiştir.¹⁷⁸

el-Heyssem b. Halef ed-Dûrî: Tam adı Ebû Muhammed el-Heyssem b. Halef b. Muhammed b. Abdurrahman b. Mücâhid ed-Dûrî'dir.¹⁷⁹ Abdu'l-A'lâ Hammâd en-Nerasî, 'Ubeydullah el-Kavârîrî, Osman b. Ebî Şeybe, İshak b. Musa el-Hatmî'den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Ebû Bekr eş-Şâfiî, Abdulaziz b. Cafer el-Hırakî, Ebû Bekr el-İsmailî, Ebû Bekr b. el-Mukrî, İbnu Lü'lü' el-Verrâk hadis almıştır. Zehebî onun için "İlimleri kendisinde toplayan birisiydi" demiştir.¹⁸⁰ Ebû Bekr el-İsmailî ise onun *sebt* bir ravi olduğunu ifade etmiştir.¹⁸¹

Hadisin senetlerini bir şema haline getirmek hadisin Peygamber s.a.v.'den hangi kanallar vasıtasıyla geldiğini daha açık ve anlaşılır bir şekilde görmek adına faydalı olacaktır.

¹⁷⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 16/293.

¹⁷⁸ Safedî, *el-Vâfi*, 6/135.

¹⁷⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 14/63.

¹⁸⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/261.

¹⁸¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 14/63.

3.10. Senedlerin Genel Değerlendirilmesi

Bir önceki başlıkta hadisin senetlerinin kaynaklardaki durumu ve ravilerinin biyografileri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu başlıkta ise bir önceki başlıkta geçen bilgiler ışığında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Bu bağlamda söz konusu hadisin senedinde iki sorunun var olduğu görülmüştür. Hadisin rivayet tariklerinin tamamı sahabeden Abdullah b. Mugaffel el-Müzenî'de birleşmektedir. Hadisin sadece bu sahabîden rivayeti tespit edilebilmiştir. Dolayısıyla ravilerin *teferrüd* etmesi hadisin *garib* olduğunu göstermektedir. Tirmizî'de *Sünen*'inde bu hususa işaret etmiş ve "Bu *garib* bir hadistir. Bu hadisi sadece bu tarikten biliyoruz" demiştir. Bununla birlikte, hadise *sahihlik* ve *zayıflık* açısından hüküm vermek seneddeki ravilerin durumlarına bağlıdır. Bu noktada yukarıda serdedilen biyografiler ışığında seneddeki ravilerin arasında hadis uydurma, yalan söyleme ve *adalet* yönünden cerh edilmiş ve bu anlamda zayıflıkla itham edilmiş herhangi bir kimse olmadığını gördük.

Diğer yandan, hadisin senedinde ismi konusunda bariz bir şekilde ihtilafa düşülen bir ravi vardır. Sözü ettiğimiz ihtilaf, ravinin tanınmayan bir ravi olduğu (*cehâleti'r-ravî*) derecesine kadar varmaktadır. Söz konusu isim, Abdurrahman b. Ziyad'dır. Bu ravinin adında Abdurrahman b. Ziyad, Abdurrahman b. Abdillâh ve Abdullah b. Abdurrahman olmak üzere üç farklı isimlendirme söz konusudur. İsimdeki bu ihtilaf, bazı ravi ve biyografi yazarlarının bahis mevzu ravinin kim olduğunu belirlemede yanılgıya düşmelerine sebep olmuştur. Nitekim İbn Hibbân *Sahih*'inde bu hadisi zikrettikten sonra "Abdullah b. Abdurrahman er-Rûmî el-Basrî, Hammâd b. Zeyd'den rivayet etmiştir" demiştir. Oysa Abdullah b. Abdurrahman er-Rûmî, bu hadisin ravisi değildir. Bilakis o başka bir ravidir. Nitekim Nâsirüddîn el-Elbânî ise İbn Hibbân'ın bu ravi hakkında *vehme* düştüğünü belirtmiştir.¹⁸²

İbn 'Adî de *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl* adlı eserinde bu konuda vehme düşmüş; hadisi Abdullah b. Abdurrahman b. Ya'lâ et-Tâîfî'ye nispet etmiştir.¹⁸³ Ancak bu et-Tâîfî tamamiyle başka bir ravi olup çalışmamızın konusu olan hadisle herhangi bir ilgisi yoktur. Bu konuda el-Elbânî "İbn 'Adî bu hadis isnadıyla birlikte Abdullah b. Abdurrahman b. Ya'lâ et-Tâîfî'nin biyografisinde yer vermiştir. Ancak İbn 'Adî, bu hadisin et-Tâîfî'ye ait olduğunu söylemekle vehme düşmüştür. Gerçekte hadisin et-Tâîfî'yle herhangi bir alakası yoktur." demiştir. Ayrıca

¹⁸² Nâsirüddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa ve Eseruha's-Seyyiu fi'l-Ümme* (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 2000), 6/443.

¹⁸³ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, thk. Yahya Muhtar Gazzâvî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1988), 4/164.

İbn Hacer, Abdullah b. Abdirrahman'dan *lâ yu'raf* diyerek söz etmiş ve ravinin adının Abdurrahman b. Ziyad olduğu zikretmiştir.¹⁸⁴

Tehzibu't-Tehzib adlı eserde bu ravinin nasıl farklı farklı isimlendirildiği görülmektedir. Öyle ki İbn Hacer Abdulmelik b. Abdirrahman isminin de bu ravinin ismi olarak zikredildiğini söylerken Zehebî bu isimden de *lâ yu'raf* diyerek bahsetmiştir. el-Buhârî ise hadisi Abdurrahman b. Ziyad'tan rivayet ettikten sonra *fîhi nazar* cümlesini kullanmıştır. Buhârî'nin bu terimden maksadı ravinin *meçhûl* olması sebebiyle hadisin *zayıf* oluşudur. Begavî, Tirmizî'nin bu hadis için "Hadis *hasen* olup bu hadisi sadece bu tarikle biliyoruz" dediğini aktarmıştır. Elbânî ise bu konuda şöyle demiştir: "Hadisin *hasen* olduğu belki Tirmizî'nin kitabının eski nüshalarında geçmiş olabilir. Bu ihtimal doğruysa bu durum Tirmizî'nin herkesçe bilinen *tesahülünden* kaynaklanmaktadır."¹⁸⁵

Yukarıda anlatılanlardan hareketle şunu söylemek mümkündür: Hadisin sadece, senedinde Abdurrahman b. Ziyad'ın olduğu tariki vardır. Hadisin ravileri ise *teferrüde* düşmüşlerdir. Hadis, senedinde ismi konusunda ihtilaf edilen *meçhûl* bir ravi olan *garîb* bir hadistir. Bu da bizi hadisi sened açısından *zayıf* olarak nitelemeye sevk etmektedir. Nitekim el-Münâvî de bu hadisin senedinde *ıztırâb* ve *garâbet* olduğunu söylemiştir.¹⁸⁶

Ebu'l-Abbâs el-Kurtubî ise, hadisin sened yönünden *garîb* olduğunu söylemiş ve sened yönünden *garîb* olsa da metin yönünden *sahih* olduğunu; zira metnin Kur'ân, sünnet ve dinin genel ilkeleriyle desteklendiğini belirtmiştir.¹⁸⁷ Aşağıdaki başlıkta hadisin metin yönünden tenkidi yapılacaktır.

¹⁸⁴ Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, 3/306.

¹⁸⁵ Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe*, 6/445.

¹⁸⁶ el-Münâvî, *et-Teyâr*, 1/411.

¹⁸⁷ Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Müslim*, thk. Hânî el-Hâc (Mısır: el-Mektebetu't-Tevfikiyye, ts.), 6/401.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSİN METİN YÖNÜNDEN TETKİKİ

2.1. Lafızların Açıklanması

Hadisteki *اللَّهِ فِي أَصْحَابِي* ibaresi, “Ashabım hakkında Allah’tan korkun!” ya da “Ashabım hakkında size Allah’ı hatırlatırım!” dolayısıyla “onları kötü sözlerle anmayın!” anlamına gelmektedir.¹⁸⁸ Allah lafzının tekrar etmesi *tekid* ve *tahzîr* ifade etmektedir.¹⁸⁹ Bu ise *Üslûbu’t-Tahzîr ve’l-İgrâ* adı verilen, Arapça’nın üslup çeşitlerinden birisidir. Bu üslup, cümlenin bağlamına göre takdir edilen bir fiilin cümledeki bir ismi nasbetmesi yoluyla yapılmaktadır. Muhatabı kötü bir işten uzak tutmak; iyi bir işe teşvik etmek konusunda uyarma açısından önemlidir. Meful olan *اللَّهِ* lafzı iki defa tekrar etmiştir. Bu mef’ûlun âmili ise hazfedilmiştir. Hazfedilen bu amil ise *vücûben* bir fiil olmalıdır.¹⁹⁰

Hadisteki *لَا تَتَّخِذُوهُمْ غَرَضًا بَعْدِي* ifadesi ise “Ashabımı dillerinizden çıkan yergi ve itham oklarının hedefi haline getirmeyiniz!” anlamına gelmektedir.¹⁹¹

...فَمَنْ أَحَبَّهُمْ فَيُحِبِّي أَحَبَّهُمْ، وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فَيُبْغِضِي أَبْغَضَهُمْ ibaresi “Ashabımı seven bana olan sevgisi sebebiyle onları sevmektedir. Onlara buğzeden de bana buğzetmesi sebebiyle onlara buğzetmektedir” anlamını taşımaktadır.¹⁹²

Hadisin *وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ، وَمَنْ آذَى اللَّهَ فَيُوشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ* kısmı ise “Kim ashabımın değerine gölge düşürürse, Allah onun canını öfkeli bir şekilde almada hızlı davranır.” anlamını ifade etmektedir. Hadiste geçen *الإيذاء* ise zahir anlamında değildir. Zira kulun rabbine zarar vermesi söz konusu olamaz. O halde bu lafız mecaz yoluyla “Kulun Rabbini hoşnut etmeyeceği ameller işlemesi” anlamındadır.¹⁹³

¹⁸⁸ Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Suyûtî, *Kûtu'l-Muğtezî alâ Câmiî't-Tirmizî*, thk. Nâsır b. Muhammed b. Hâmid el-Kuraybî (Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 2003), 2/1036.

¹⁸⁹ Zeynüddîn Abdurraûf el-Münâvî, *et-Teyisîr bi Şerhi Câmiî's-Sagîr* (Riyad: Mektebetu'l-İmâmi's-Şâfiî, 1988), 1/206.

¹⁹⁰ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-Zehab fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab*, thk. Abdulganî ed-Dakr (Dımaşk: eş-Şeriketu'l-Müttahide li't-Tevzî', 1984), 288.

¹⁹¹ Ebû İbrahim İzzüddîn Muhammed b. İsmail b. Salah b. Muhammed es-San'anî, *et-Tenvîr Şerhu'l-Câmiî's-Sagîr*, thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim (Riyad: Mektebetu Dâri's-Selâm, 2011), 3/82.

¹⁹² Ali el-Kârî, Ebu'l-Huseyn Nuruddîn el-Herevî, *Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, thk. Cemal İtânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 11/160.

¹⁹³ Münâvî, *et-Teyisîr*, 1/206.

2.2. Hadisin Şerhi

Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hadiste dikkatimizi, önemli bir dini konuya; hatta yokluğunda dinin temellerinin pek çoğunun yıkılacağı önemli bir dinî esasa çekmiştir. Bu konu, Müslümanların hayatında sahabenin yeridir. Peygamber (s.a.v.) uyarısına Allah lafzının iki kez tekrarıyla başlamıştır. Böylelikle Müslüman bir bireyin ruhunda önemli bir etki uyandırmıştır. Ona sahabenin konumunun küçümsenecek bir konum olmadığını ve onların tarihin bir döneminde yaşayıp sonra dönemleri biten sıradan bir nesil olmadığını hatırlatmıştır. Dolayısıyla sahabenin değerini bilmek hem ilahî hem de nebevî bir emirdir. Belki de Hz. Peygamber (s.a.v.) peygamberliğin verdiği bir mevhibeyle kendinden sonra bazı insanların geleceğini ve bu insanların sahabe hakkında ileri geri konuşacaklarını; onları iftiralarının hedefi yaparak itibarlarını zedeleyeceklerini; böylelikle bu dinin temellerinin sarsılacağını ve en değerli nesle karşı güvenin sarsılacağını görmüştür. Ebû Hureyre gibi çok hadis rivayet eden sahabileri *ta'n* etmek ve müminlerin anneleri hakkında ileri geri konuşmak şöyle dursun; sırf sahabe cem ettiği ve yazdığı için Kuran'ın nakledilmesi konusunu tartışmaya açan kimseleri bile günümüzde görmekteyiz. Öyle ki ehl-i sünnetten olup sahabenin *adaletine* karşı çıkan ve sahabenin de cerh-ta'dîl hükümlerine tabi olmasını isteyen kimseler vardır.

Öte yandan, Peygamber (s.a.v.) *فمن أحبهم فبحبي أحبهم، ومن أبغضهم فببغضي أبغضهم* cümlesiyle ifadenin güzelliği ve anlamın belîğ oluşunda zirveye ulaşmıştır. Zira sahabeye olan bu muhabbeti adeta kendine olan muhabbetin ayrılmaz bir parçası kılmıştır. Sahabeye karşı kin ve nefretle dolu olan bir kalp içinde şeytanî bir iğrençliğin olduğu hastalıklı bir kalptir. Sahabeye buğzetmek aslında Peygamber (s.a.v.)'in şahsiyetine olan nefretten kaynaklanmaktadır.

Peygamber (s.a.v.) hadisine uyarıyla başlamış; çarpıcı ve şiddetli bir tehditle sonlandırmıştır. Zira *وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ، وَمَنْ آذَى اللَّهَ فَيُوشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ* demiş; sahabeyi kendisiyle özdeşleştirmiştir. Sanki Peygamber (s.a.v.) sahabeyi kin ve nefret oklarının hedefi yapanlara şöyle demiştir: “Bu oklar onlardan önce bana gelmektedir.” Dolayısıyla kim Peygamber (s.a.v.)'e eziyet ederse Allah'a açıkça kötü bir amel yaptığını ilan etmiş olur. Bunun da âkibeti, Allah'ın öfkesine maruz kalmak, belki ahirete kalmadan bu dünyada, değilse kesin olarak âhirette azap çekmektir.

2.3. Hadisin, Kurân'a ve Tefsirlerine Arzı

Kurân-ı Kerîm, sahabenin faziletini uzun uzun anlatmış ve onları en yüce vasıflarla övmüştür. Onlara en üstün dereceleri vermiştir. Zira sahabe, bu dinin inşası için cihat etmiş;

ilk gariplik dönemine tanıklık etmiştir. Canlarını ve mallarını bu uğurda feda edip yaşadıkları topraklardan ayrılmaya karşı sabırla karşılamış; her türlü eziyete göğüs germiştir. Bütün bunların karşılığında da Peygamber (s.a.v.)’i görme, şerefine nail olmuşlardır. Şu ayet bu gerçeği dile getirmektedir: وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

*“Muhâcirlerin ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur; onlar da O’ndan razıdırlar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur.”*¹⁹⁴ Taberî (ö. 310/923), bu ayetin tefsirinde “Onlar, muhacirlerin Allah’a ve rasulüne ilk iman edenleridir. Onlar yurtlarını, akrabalarını, evlerini barklarını terk etmiştir. Ensar ise düşmanlarına karşı Allah rasulüne yardım edenlerdir. *Onlara güzelce uyanlar* ise Allah ve rasulüne iman ve onun rızasını kazanmak için İslam yurduna hicret etme hususunda onların peşlerinden gidenlerdir.”¹⁹⁵ Beğavî (ö. 516/1122) tefsirinde Ebû Sahr Humeyd b. Ziyad’ın şöyle dediğini aktarmaktadır: “Muhammed b. Ka’b el-Kurazî’nin yanına geldim ve ona Allah rasulünün ashabı hakkında ne düşündüğünü sordum. Cevaben ‘Allah rasulünün ashabının iyisi de kötüsü de tamamı cennettedir.’dedi. ‘Neye dayanarak böyle bir şey söylüyorsun’ dediğimde bana ‘ وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ’ ayetini hiç okumadın mı?’ dedi ve devam etti ‘Ancak onlara tabi olanlar için bir şart vardır. O da ashabın sadece iyi amellerine tabi olmalarıdır.’ dedi. Bunun üzerine Ebû Sahr “Bu âyeti sanki daha önce hiç okumamışım” dedi.¹⁹⁶ Bu noktada şunu da ifade etmek gerekmektedir ki bu âyet sahabenin arasından belirli bir gurubu kastetmemektedir. Tercih edilen görüşe göre sahabenin diğerleri de bu âyetin kapsamına girmektedir. Nitekim İbn Cüzey (ö. 741/1340) tefsirinde وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ âyetinin sahabenin geri kalan bütün fertlerini kapsadığını belirtmiştir.¹⁹⁷

Fahredden er-Râzî de (ö. 606/1210) tefsirinde şunları söylemektedir: “Bu ayetteki övgünün sahabenin tamamını mı yoksa belli bir kısmını mı kapsadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Bir grup bu âyetin ilk hicret edenlerle Peygamber (s.a.v.)’e hicretinde ilk yardım edenleri kapsadığını söylemiştir. Buna göre ayetin kapsamına sadece sahabenin ilk Müslüman

¹⁹⁴ et-Tevbe 9/100.

¹⁹⁵ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fi Te’vili’l-Kurân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetu’-Risâle Nâşirûn, 2000), 14/434.

¹⁹⁶ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî, *Me’âlimu’t-Tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr - Osman Cuma Dumeyriye (Riyad: Dâru Taybe, 1997), 4/87.

¹⁹⁷ Ebû’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Girnâî İbn Cüzey, *et-Teshîl li ‘Ulûmi’t-Tenzil*, thk. Muhammed Seyyidî (Kuveyt: Dâru’d-Diyâ, ts.), 2/700.

olanları girmektedir. Çünkü buradaki مِنْ harf-i cerri *teb'iz* anlamını ifade etmektedir. Diğer bir grup da ayetteki övgünün bütün sahabeyi kapsadığını söylemiştir. Bu görüşe göre sahabenin hepsi diğer müslümanlara nazaran ilk olmakla nitelenebilmektedir. Dolayısıyla buradaki مِنْ harfi *teb'iz* değil *tebyîn* içindir.¹⁹⁸

Allah Teâla bu âyette muhacir ve ensardan ve onlara güzellikle uyan kimselerden razı olduğunu belirtmiştir. O halde onlardan nefret eden ve onlara; özellikle Hz. Ebu Bekir gibi Rasulullah'tan sonra sahabenin en hayırlısı, en faziletlisine hakaretler edenlerin durumu ne kadar kötüdür. Rafizî gruplar sahabenin en seçkinlerine düşmanlık beslemiş; onlara her türlü hakaretleri edip onlardan nefret etmiştir. Bu da onların akıllarının tepetaklak; kalplerinin tersyüz olduğunu göstermektedir. Allah'ın kendilerinden razı olduğu kimselere hakaret etmek Kuran'a iman etmekle asla bağdaşmaz. Buna mukabil, ehl-i sünnet ise Allah'ın razı olduğundan razı; Allah ve Rasulünün dost edindiğine dost; düşman edindiğine de düşmandır. Ehl-i sünnet, bid'atçı değil sünnete ittiba edenlerdir. Bundan dolayı onlar, Allah'ın mümin kulları ve kurtuluşa ermiş taifesidir.¹⁹⁹

İmam Mâturîdî (ö. 333/944) ise şöyle demektedir: “Allah, kendisinin onlardan; onların da kendisinden razı olduğunu söylemiş; onların doğru yol üzere olduğuna ve onları zalimlik ve düşmanlıkla niteleyenlerin de zalim olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca Mâturîdî, bu ayette sahabenin taklit edilmesinin ve onların örnek alınmasının caiz olduğuna işaret edildiğini dile getirmiştir. Zira Allah, وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ ayetiyle muhacir ve ensara tabi olanları övmüş ve gerek sahabeden gerekse onlara uyan herkesten razı olduğunu söylemiştir. Bu da onlara tabi olmanın ve onları örnek almanın; onlar bir haber verdiklerinde yahut bir hadis rivayet ettiklerinde bununla amel etmenin gerekliliğini göstermektedir.²⁰⁰

Şu ayette de Allah Teâla, sahabenin faziletinden bahsetmektedir: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَتْر السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيُغَيِّظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا

“O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi

¹⁹⁸ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fadl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Tefsîru Mefâtihi'l-Gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1999), 16/127.

¹⁹⁹ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selame (Riyad: Dâru Taybe, 1999), 4/203.

²⁰⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî, *Tefsîru Te'vilâti Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 5/461.

aralarında merhametlidirler. Onları, Allah'ın lutuf ve rızâsına talip olarak hep rükûda ve secdede görürsün. Secdenin tesiriyle yüzlerine simaları oturmuştur; Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur. İncil'deki misalleri ise bir ekindir: Çiftçileri sevindirmek üzere filiz verir, onu güçlendirir, kalınlaşır ve kendi sapları üzerinde durur. Onlar (müminler) yüzünden kâfirler öfkeden kahrolsunlar diye (böyle olmuştur). Onlar arasından iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara Allah bir bağışlama ve büyük bir ödül vaad etmektedir.”²⁰¹ Kurtubî (ö. 671/1273), sahabenin itibarını zedeleyici bir şekilde konuşan adamdan bahsedilince İmam Mâlik'in bu ayeti okuyup şöyle dediğini aktarmaktadır: “Kimin kalbinde sahabeden birine karşı bile bir kin varsa, işte bu âyet tam da ondan bahsetmektedir” dedi. Kurtubî şöyle devam etmiştir: İmam Mâlik ne kadar güzel söylemiş! Çok isabetli bir yorum yapmış! Kim sahabeden birinin değerini küçümserse ya da rivayetini ta'n ederse Allah'a karşı gelmiş ve İslam şeriatını bâtil kılmış olur. Zira Allah bir yandan “O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onları, Allah'ın lutuf ve rızâsına talip olarak hep rükûda ve secdede görürsün. Secdenin tesiriyle yüzlerine simaları oturmuştur; Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur. İncil'deki misalleri ise bir ekindir: Çiftçileri sevindirmek üzere filiz verir, onu güçlendirir, kalınlaşır ve kendi sapları üzerinde durur. Onlar (müminler) yüzünden kâfirler öfkeden kahrolsunlar diye (böyle olmuştur). Onlar arasından iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara Allah bir bağışlama ve büyük bir ödül vaat etmektedir” buyururken²⁰² diğer yandan da “O ağacın altında sana bağlılık sözü verdikleri sırada o müminlerden Allah razı olmuştur” buyurmuştur.²⁰³ Buna benzer sahabeyi öven ve onların doğru olup kurtuluşa erdiklerini dile getiren pek çok âyet vardır. Nitekim Allah *رجال صدقوا ما عاهدوا الله عليه* “Müminlerden bazı kimseler Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler; kimileri onun yolunda can verdiler; kimileri de ecellerini bekliyorlar; (vaatlerini) asla değiştirmediler” buyurmuştur.²⁰⁴

Bu konudaki bir başka âyet ise şudur: *للفقراء المهاجرين الذين أخرجوا من ديارهم وأموالهم يبتغون فضلا من الله ورضوانا* “(Bu gelirler) Allah'ın lutuf ve rızâsının peşine düşerek Allah'a ve resulüne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir.”²⁰⁵ Bu sebeple, onlardan birisi hakkında ileri geri konuşmaktan

²⁰¹ el-Fetih 48/29.

²⁰² el-Fetih 48/29.

²⁰³ el-Fetih 48/18.

²⁰⁴ el-Ahzâb 33/23.

²⁰⁵ el-Haşr 59/8.

kaçın! Zira Allah onları övmüş ve onlara bağışlanmayla birlikte büyük bir ecir vadetmiştir. Kim onlara yahut onlardan birine yalan nispet ederse o şeriatın dışına çıkmış, Kurân'ı geçersiz saymış ve Allah rasülüne dil uzatmış demektir. Çünkü Allah'ı inkar etmenin dışında yalandan başka daha utanç verici bir şey yoktur! Peygamber (s.a.v.)'de ashabına hakaret edenleri lanetlemiştir. Dolayısıyla onların kendi aralarında fazilet bakımından en düşük seviyede olanına hakaret eden Allah'ın lânetini hak etmiştir.²⁰⁶

Bu konuda İmam Malik'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hristiyanlar Şam bölgesini fetheden sahabeleri gördüklerinde onların havarilerden daha hayırlı kimseler olduklarını söylemiştir. Evet, gerçekten doğru söylediler. Çünkü bu ümmet geçmiş kutsal kitaplarda da tazim edilmiştir. Bu ümmetin tazime en layık olanı da Allah rasülünün ashabıdır. Allah indirdiği kutsal kitaplarda onları anmıştır. Bu sebeple "*Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur.*" buyurmuştur.²⁰⁷

Allah'ın şu âyetindeki rıza لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ "O ağacın altında sana bağlılık sözü verdikleri sırada o müminlerden Allah razı olmuştur" sahabenin hakkında ilahi bir rızadır. Allah bu âyette şöyle demektedir: Ey Muhammed! Rabbin ashabın sana biat ederken kalplerinde olan halis niyeti ve biat ettikleri şeylere vefalarını bildi. Bundan dolayı onların üstüne sekînet indirdi.²⁰⁸

Seyyid Kutub (ö. 1906/1966) ise bu âyet hakkında şunları söylemektedir:²⁰⁹

"Bugün ben, bin dört yüz sene sonra o kutsal ana; bütün varlık âleminin bu topluluk hakkında yüce Allah'tan Peygamber'ine gelen ulvî bildirisine tanık olduğu ana bakmaya çalışıyorum. Varlık âleminin o andaki dış yüzünü ve iç dünyasını gözlemlemeye çalışıyorum. Varlık âlemi tüm benliğiyle o anda bu âlemin belirli bir köşesinde bulunan o insanlar hakkındaki ilahi sözle yankılanıyordu. Ve yine ben, ayette bahsedilen o insanların kendileri olduklarını kulaklarıyla işiten o mutlu insanların hallerini bir parça hissetmeye çalışıyorum. Allah onlardan söz ederken, kendilerinden razı olduğunu söylemiş; buldukları yeri belirtmiş ve bu rızaya nail oldukları hallerini nitelemiştir: "*Onlar ağacın altında biat ederken*"... Onlar bu sözleri Peygamberlerinin ağzından Rablerinin sözcükleri ile işitmişlerdir. Allah'ım! Acaba bu bahtiyar insanlar o kutsî anı ve ilahî bildiriye nasıl karşılıdılar? Herkese tek tek işaret eden ve adeta "Sen, bizzat sen... Allah sana bildiriyor... O, senden razı olmuştur. Sen biat ederken... O ağacın altında... O, senin içinden geçen duyguları bildi ve senin üzerine gönül huzuru indirdi" diyen, o ilahî bildiriye nasıl karşılımışlardı acaba? İçimizden herhangi biri "Yüce Allah inananların dostudur." (Bakara Suresi, 257) ayetini okur veya işitir. Sonra mutlu olur ve kendi kendine "Ayette

²⁰⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, thk. Ahmet el-Berdûnî (Kahire: Dâru'l-Kütubi'l-Mısriyye, 1964), 16/292.

²⁰⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, 7/362.

²⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/288.

²⁰⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kurân* (Kahire: Dâru's-Şürûk, 1972), 6/3325.

yer alan o insanların arasına ben de dâhil olmayı neden ummayayım?" der. Oysa bu biata katılanlar öyle mi? Evet, Allah tek tek onların her birine bizzat kendilerini kastettiğini ve kendilerinden razı olduğunu; içinden geçirdiklerini bilip bunlardan da razı olduğunu bildirmektedir. Allah'ım! Bu ne müthiş bir hal?"

﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ (8)﴾

وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْنًا نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (9)﴾ وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ

﴿(Bu gelirler) Allah'ın lütuf ve rızasının peşine düşerek Allah'a ve resulüne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir. Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır. Bunların ardından gelenler de "Ey rabbimiz" derler, "Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin."﴾²¹⁰

Bu âyette bahsi geçen muhacirler evlerini, yurtlarını, mallarını ve akrabalarını bıraktılar; Allah ve Rasülüne sevgilerinden dolayı yurtlarını bırakıp çıktılar. Meşakkatli olmasına rağmen İslam'ı seçtiler. Öyle ki bir mümin açlıktan belini doğrultmak için karnına taş bağlamış; bir başka mümin ise kıştan korunmak için bir örtüsü olmadığından bir çukur kazıp orada kendisini soğuktan koruyordu.²¹¹

Dıyâüddîn el-Makdisî (ö.643/1245) bu âyetle ilgili olarak şu hadiseyi aktarmıştır: İbn Ömer'e bir adamın Osman (r.a.) hakkında ileri geri konuştuğu haberi geldi. Bunun üzerine İbn Ömer adamı çağırttı. Önüne oturttu ve ona şu âyeti okuyup "(Bu gelirler) Allah'ın lütuf ve rızasının peşine düşerek Allah'a ve resulüne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır. "Sen bu âyette bahsedilenlerden misin?" dedi. Adam "Hayır" dedi. İbn Ömer daha sonra "Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar" âyetini okudu ve "Peki bu âyette bahsedilenlerden misin?" dedi. Adam tekrar "Hayır" dedi. Peşi sıra İbn Ömer "Bunların ardından gelenler de "Ey rabbimiz" derler, "Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma" âyetini okudu ve bu âyette bahsedilenlerden

²¹⁰ el-Haşr 8-10.

²¹¹ Taberî, Câmiu'l-Beyân, 23/281.

olup olmadığını sordu. Adam: “Onlardan olmayı umut ediyorum” dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Ömer “Asla! Kalbinde kin besleyip de onlar hakkında ileri geri konuşan bir kimse asla bu âyette bahsedilenlerden olamaz!” dedi.²¹²

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ise bu âyet hakkında şunları söylemektedir: Bu âyet muhacir, ensar ve onlardan sonra gelip onlar için bağışlanma dileyen ve Allah’tan kalplerinde onlara karşı bir kin bırakmamasını isteyenlere övgüyü içermektedir. Kuşku yok ki bu Râfîzîler bu üç sınıfın dışındadır. Çünkü onlar ilk nesil için bir bağışlanma dilemediler. Ayrıca kalplerinde de onlara karşı bir kin var. Oysa âyette sahabeye ve onları dost benimseyen ehl-i sünnete bir övgü vardır. Bu ise Rafîzîlerin benimsediği mezhebin tam zıddıdır.²¹³

Ali b. Muhammed el-Hâzin de (ö. 741/1341) tefsirinde, *وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَيْدِكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾ وَأَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلْفَتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلَفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٣﴾ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ* “*Seni oyuna getirmeye kalkışarlarsa kuşkusuz Allah sana yeter; yardımıyla ve müminlerle seni destekleyen O’dur. Müminlerin gönüllerini birleştiren de O’dur. Dünyanın bütün servetini harcasaydın onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını düzeltti. O izzet ve hikmet sahibidir. Ey peygamber! Sana tâbi olan müminlerle beraber Allah sana yeter.*” âyetini²¹⁴ zikrettikten sonra şunları söylemektedir: Bu âyetler sahabenin tamamının faziletine delildir. Zira Allah onları peygamberin galibiyetinin sebepleri arasında saymıştır. Kurtubî buradaki anlamın “Allah sana ve sana tabi olan herkese yeter!” şeklinde olduğunu ifade etmiş; bir başka görüşe göre de “Allah, muhacirlere, ensara ve sana yeter!” demektir.²¹⁵

Sahabenin faziletine delalet eden âyetlerden bir tanesi de şudur: *وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا آوُوا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٧٤﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ* “*İman edip de hicret edenler, Allah yolunda cihad edenlerle onları bağırırlarına basanlar ve yardım edenler var ya işte gerçek müminler onlardır; bağışlanma onlar için, büyük lütuf onlar içindir. Daha sonra iman edenler, hicret edip sizinle beraber cihad edenler, işte bunlar da sizdendir. Aralarında rahim bağı bulunanlar*

²¹² Diyâüddîn el-Makdisî, *en-Nehyu an Sebbi 'l-Ashâb ve mâ fihî mine 'l-İsmi ve 'l-Ikâb*, thk. Muhammed Ahmed Âşûr - Cemal Abdulmünim el-Kûmî (Mısır: ed-Dâru 'z-Zehabiyye, 1994), 54.

²¹³ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhâlîm b. Mecdiddîn Abdisselâm İbn Teymiyye, *Minhâcu 's-Sünneti 'n-Nebeviyye fî Nakzi Kelâmi 'ş-Şiati 'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşad Salim (Câmiatu'l-İmâm Melik Suud el-İslâmiyye, 1986), 2/18.

²¹⁴ el-Enfâl 8/64.

²¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi 'li Ahkâmi 'l-Kurân*, 8/43.

Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir."²¹⁶ Bu âyet sahabenin muhaciri, ensarı, ilk iman edenleri yahut son iman edenleri; hepsinin faziletli olduğunu göstermektedir. Çünkü onlar imanlarını ispat ettiler; iman etmenin gereği olarak evlerini barklarını geride bırakıp doğup büyüdüğü topraklardan ayrıldılar. Dinleri ve ahiretleri adına maldan mülkten ve her türlü dünyalıktan vazgeçtiler.²¹⁷

Osmanlı Şeyhulislamı ve tarihçisi Kemalpaşazade (ö. 940/1534) ise "*Daha sonra iman edenler, hicret edip sizinle beraber cihat edenler, işte bunlar da sizdendir.*" âyetinin, "Ey muhacir ve ensar! İşte bunlar da sizdendir. Çünkü sonradan onlara katılıp onların niteliklerini taşıyanlar, tıpkı hicrete katılan ilk sahabîler gibidirler." anlamında olduğunu söylemektedir.²¹⁸

Allah'ın, peygambere ve onun ashabına eziyet edenleri kınadığı ayetlerden birisi de şudur: *إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا (57) وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغْيٍ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا* "*Allah'ı ve resulünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiş ve onlar için alçaltıcı bir ceza hazırlamıştır. Hak etmedikleri halde mümin erkek ve mümin kadınları incitenler apaçık bir bühtan ve günah yüklenmiş olmaktadır.*"²¹⁹ İbn Kesîr (ö. 774/1373), âyetin manasının umumî olduğunu dolayısıyla peygambere herhangi bir şekilde eziyet edenin bu ayetin kapsamına girdiğini söylemiştir. Çünkü, Peygambere eziyet eden Allah'a eziyet etmiş; Peygambere itaat eden de Allah'a itaat etmiş demektir. "*Hak etmedikleri halde mümin erkek ve mümin kadınları incitenler*" yani onlara yapmadıkları şeyleri nispet edenler demektir. "*apaçık bir bühtan ve günah yüklenmiş olmaktadır*" Buradaki apaçık bühtan ifadesi, mümin kadın ve erkeklerin yapmadıkları bir şeyi onları kınama ve ayıplama adına sanki onlar yapmış gibi konuşmak ve aktarmak anlamına gelmektedir. Şu halde, bu tehdidin kapsamına Allah ve rasülünü inkâr edenlerle, masum oldukları konularda ashabın itibarını zedeleyen ve ashaba, Allah'ın nitelediği vasıfların tam aksini layık gören rafizîlerden başka kim girebilir? Oysa Allah, muhacir ve ensardan razı olduğunu haber vermiş ve onları övmüştür. Ancak bu sefih cahiller, onlara hakaret edip onların itibarına gölge düşüren sözler sarf etmişler ve yapmadıkları şeyleri onlar yapmış gibi anlatmışlardır. Onlar gerçekten de övülen kimseleri kınayacak; kınanan kimseleri de övecek kadar kalpleri iyice tepetaklak olmuş kimselerdir.²²⁰

²¹⁶ el-Enfâl 8/74-75.

²¹⁷ Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, thk. Yusuf Ali Bedyevî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 1/660.

²¹⁸ Şemsüddin Ahmed b. Süleyman Kemalpaşazâde, *Tefsîru İbn Kemâl*, thk. Mahir Habbûş (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2018), 4/305.

²¹⁹ el-Ahzâb 33/57-58.

²²⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, 6/480.

وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (33) هُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ (34) لِيُكَفِّرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ

الَّذِي عَمِلُوا وَيَجْزِيَهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ “Gerçeği getiren kişiye ve onu tasdik edene gelince, işte takvâ sahipleri onlardır. Rableri katında onlar için diledikleri her şey vardır; işte bu, güzel davrananların ödülüdür. Çünkü Allah onların geçmişte yaptıkları en kötü şeyleri bile bağışlayıp silecek ve onları yaptıkları en güzel işlere göre ödüllendirecektir.”²²¹

Şüphe yok ki Peygamber (s.a.v.)’in getirdiklerine ilk iman eden sahabeydi. Onlar takva ve ihsan ile bezenmişlerdi. Hangi ihsan ve takva onların içinde doğup büyüdükleri putlara ibadeti ellerinin tersiyle itmelerinden, aileleri ve akrabalarının düşmanlıklarına katlanmalarından, eşlerinden ayrı kalmaya ve mallarına el konulmasına sabretmelerinden daha büyük olabilir? İşte bu âyet sahabenin makamının büyük oluşunu göstermektedir. Rasûlullah (s.a.v.) “Ashabım hakkında Allah’tan korkun! Ashabım hakkında Allah’tan korkun! Benden sonra onları (hakaretlerinizin) hedefi haline getirmeyiniz! Zira onları seven beni sevdiğinden dolayı sever. Onları sevmeyen de beni sevmediğinden dolayı sevmez. Onlara eziyet eden kimse bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet eden Allah’a eziyet etmiş sayılır. Allah’ın da kendisine eziyet eden kimseyi cezalandırması an meseledir.” buyurmuştur. Selef âlimlerinin ileri gelenleri bizlere sahabeyi ancak iyi bir şekilde anmayı, aralarındaki tartışmalardan söz etmemeyi tavsiye etmişlerdir. Bundan dolayı selef, İbnu’l-Eşter en-Nehâf ve onun gibi Osman b. Affan’ı hilafetten indirmek için Mısır’dan Medine’ye gelen isyancıların *fâsık* olarak nitelenmesinde görüş birliğine varmıştır. Aynı şekilde, selef alimleri Cemel ve Sıffîn olaylarına katılanların bir içtihadan dolayı birbiriyle karşı karşıya geldiklerinde ve onları buna sevk eden şeyin, sadece İslam’ın yararı olduğunda ittifak etmiştir. Zira sahabenin tamamı bize örnektir ve şeriatın bize tebliğ edilmesinin aracıdır. Onların bir kısmına dil uzatmak dinde tehlikelere yol açmaktadır. Bundan dolayı âlimlerimiz sahabenin tamamının *âdil olduğuna* hükmetmiştir.²²²

Bu bağlamda, Hadis Usûlü kitaplarında yer alan *الصحابة كلهم عدول* = “Sahâbîlerin tamamı âdildir” sözü, “Sahâbîlerin bilerek/kasten Hz. Peygamber’e (s.a.v.)’e yalan söz isnat etmeyeceği” anlamında kullanılmaktadır.

²²¹ ez-Zümer 39/33-35.

²²² Muhammed Tahir İbn Âşûr, *et-Tahrîru ve’t-Tenvîr* (Tunus: Dâru Sahnûn, 1984), 24/9-11.

2.4. Hadisin Sünnete Arzı

Sahabenin fazileti ve onlara dil uzatanın kınanması konusuna Kurân'da olduğu kadar çeşitli hadislerde de yer verilmiştir. Bu başlık altında çalışma konumuz olan hadisi muhteva olarak destekleyen hadisler tespit edilecektir.

1. حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: كَانَ بَيْنَ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ، وَبَيْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ شَيْءٌ، فَسَبَّهُ خَالِدٌ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَسُبُّوا أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِي، فَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَوْ أَنْفَقَ مِثْلَ أُخْدٍ ذَهَبًا، مَا أَدْرَكَ مُدَّ أَحَدِهِمْ، وَلَا نَصِيفَهُ»²²³

Tercümesi:

1. Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: Halid b. Velid ile Abdurrahman b. Avf arasında bir mesele vardı. Halid (bu meseleden dolayı) Abdurrahman b. Avf'a hakaret etti. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.): “*Ashabımdan herhangi birine hakaret etmeyin! Şayet sizden biriniz Uhud Dağı kadar altın infak etse dahi bu ashabımdan birinin bir müddüne (iki avucun alabileceği miktar) hatta bunun yarısına bile denk değildir.*”

Buhari ve Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserleri başta olmak üzere, başka birçok muteber hadis kaynağında yerini alan hadis “müttefekun aleyh sahih” derecesini ihraz etmiş bir rivayettir. Nitekim Şuayb Arnavut onun için “İsnadı Buharî ve Müslim'in şartları üzere sahihtir” hükmü vermiştir.²²⁴

Peygamber (s.a.v.)'in sahabenin faziletine ve onlara küfretmenin yasaklanmasına dair bu kural her zaman ve mekânda geçerli olup tarih boyunca her insanı kapsamaktadır.

Nitekim Nevevî (ö.676/1277) bu hadisin açıklaması bağlamında şöyle demektedir: “Sahabeye küfretmek haramdır. Üstelik haramların en kötülerindedir. İster fitnelere karışanlar olsun, isterse fitnelere karışmayanlar olsun, bu böyledir. Çünkü onlar birbirlerine karşı yaptıkları mücadelelerde içtihat ve te'vîlle hareket etmişlerdi. Bir anlığına bile olsa,

²²³ Hadis için bkz. Buharî, “Fedâilu ashabi'n-nebi” 5; Müslim, “Fedâilü's-sahâbe” 221-223 (Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuat Abdülbâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 4/1976); Ebû Davud, “Sünnet” 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/11.

²²⁴ Bilgi için bkz. İbn Hibban, *es-Sahîh*, 15/455 (6944).

Peygamber (s.a.v.) ile görüşmeye hiçbir amel denk değildir. Herhangi bir şey bunun derecesine ulaşamaz. Bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur.”²²⁵

Bu konuda Kurtubî şunları söylemiştir: “Kuşkusuz bilinmektedir ki Allah, sahabeyi peygamberi ve getirdiği dinin hâkim olması için seçmiştir. Bizim bugün önümüzde duran ilimler, ameller, faziletler, mallar, izzet, hükümlerlik, din, iman ve bunun dışında sayılamayacak kadar çok nimetler ancak onların sebebiyledir. Allah'ın vacip kıldığı şükürü yerine getirmek; haram kıldığı nankörlükten de kaçınmak adına onların haklarını teslim etmek, büyük gayretlerinden dolayı onlara minnet duymak gerekmektedir. Dolayısıyla kim onlara küfretmeye kalkışır ve onların gayretlerini inkâr ederse imandan çıkmış ve şükürü nankörlükle değiştirmiş olur. Bu konuda şu hadis zaten yeterli olmaktadır: *Ashabım hakkında Allah'tan korkun! Ashabım hakkında Allah'tan korkun! Benden sonra onları (hakaretlerinizin) hedefi haline getirmeyiniz! Zira onları seven beni sevdiğinden dolayı sever. Onları sevmeyen de beni sevmediğinden dolayı sevmez. Onlara eziyet eden kimse bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet eden Allah'a eziyet etmiş sayılır. Allah'ın da kendisine eziyet eden kimseyi cezalandırması an meseledir.* Her ne kadar bu hadisin senedi *garîb* olsa da metni *sahihtir*. Çünkü bu hadis, Kuran, sünnet ve dinin genel ilkeleriyle desteklenmektedir. Zira onlara saygı göstermenin gerekliliği ve hakaret etmenin haramlığı konusunda herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Aynı şekilde kim onların küfür üzere olduklarını söylerse kâfir olur ve öldürülmesi gerekir. Çünkü dindeki kesin bir hükmü inkâr etmiş; Allah ve Rasülünün onlar hakkında haber verdiği bir konuyu yalanlamış olur. Bu hadis her ne kadar Halid b. Velid hakkında söylenmiş olsa da peygamber (s.a.v.) ashabına küfretme hakkındaki yasağını - küfreden ister sahabi isterse herhangi biri olsun-genelleştirmiştir. Dolayısıyla bu da peygamber (s.a.v.)'in sahabeye küfretmenin haramlığı ilkesini yerleştirmeye çalıştığını göstermektedir.²²⁶

2 . حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَحْبَبْنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَتْ لِي عَائِشَةُ: يَا ابْنَ أُخْتِي «أَمَرُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِأَصْحَابِ النَّبِيِّ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَبُّهُمْ²²⁷

²²⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *Şerhu Sahihu Müslim*, thk. Halil Mays (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1987), 16/326-327.

²²⁶ Kurtubî, *el-Müfhim*, 6/400-402.

²²⁷ Müslim, “Tefsir (15)”⁶⁰ (*el-Câmiu 's-Sahîh*, 4/2317).

2. Hişam b. Urve babasının şöyle dediğini nakletmiştir: “Aişe (r.a.) bana dedi ki: Onlar peygamberin ashabı için bağışlanma dilemekle emrolunmuşlardı. Ancak onlara küfrettiler.

Bu sözü Hz. Aişe'nin Mısır halkının Osman (r.a.)'a; Şam halkının Hz. Ali'ye; Harûrîlerin ise hepsine dil uzattıklarını duyduğu zaman söylemiş olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Aişe'nin işaret ettiği ashab için bağışlanma dileme konusu şu âyette geçmektedir: “*Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma*”.²²⁸

Hz. Aişe (r.a) annemizin sözü olarak varit olan bu rivayet, Müslim'in *el-Câmiu's-sahih*'inde yerini alan “mevkûf/sahih” bir hadistir.

3. وَعَنْ نُسَيْرِ بْنِ دَعْلُوقٍ قَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - يَقُولُ: لَا تَسُبُّوا أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَلَمَقَامُ

أَحَدِهِمْ سَاعَةً , خَيْرٌ مِنْ عَمَلٍ أَحَدِكُمْ عُمْرَهُ²²⁹

3. Nüseyr b. Zü'lûk'tan rivayetle İbn Ömer şöyle söylemiştir: Muhammed (s.a.v.)'in ashabına küfretmeyin. Onlardan birinin bir sürelik ameli, sizin bütün bir ömür boyunca yaptığınız amelden daha hayırlıdır.

Rivayet hakkında Elbânî “hasen”, Şuayb Arnavut “isnadı kavî” şeklinde hüküm vermişlerdir.²³⁰

4. حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَمَّشَانَ الْعَدْلُ، ثَنَا بِشْرُ بْنُ مُوسَى، ثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ طَلْحَةَ التَّمِيمِيُّ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَالِمِ بْنِ عَثْبَةَ بْنِ

عُوَيْمِ بْنِ سَاعِدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ عُوَيْمِ بْنِ سَاعِدَةَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى اخْتَارَنِي وَاخْتَارَ بِي أَصْحَابًا فَجَعَلَ لِي مِنْهُمْ وُزَرَءَ وَأَنْصَارًا وَأَصْهَارًا، فَمَنْ سَبَّهُمْ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ لَا يُقْبَلُ مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ»²³¹

4. Bize Ali b. Hamşâz nakletti, (dedi ki) bize Bişr b. Musa rivayet etti, (dedi ki) bize Humeydî nakletti, (dedi ki) bize de Muhammed b. Talha et-Teymî rivayet etti, (dedi ki) Bana Abdurrahman b. Salim b. Utbe b. Uveyym b. Saide, o da babasından, babası da dedesi Uveyym b. Saide'den rivayet ettiğine göre

²²⁸ Nevevî, *Şerhu Sahîhu Müslim*.

²²⁷ İbn Mâce, “Mukaddime” 11 (Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen*, thk. Ali b. Hasen el-Halebî (Riyad: Mektebetu'l-Me'ârif, 1998), 1/94).

²³⁰ Bilgi için bkz, İbn Mâce, *es-Sünen*, (Beyrut: thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, 2009), 1/57; İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut-Adil Mürşid, Dâru İhyâai'l-kütübi'l-arabiyye, 1/112.

²³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1990), 3/732.

Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah beni seçti. Benim için de bazı arkadaşlar seçti ki onların içinden bana destek olan, yardımcı olan ve benimle akraba olan kimseler çıkardı. Kim onlara küfrederse Allah’ın, meleklerin ve bütün insanlığın lâneti onun üstüne olur. Ondan kıyamet günü ne farz ne de nafile ibadetleri kabul edilecektir.”

Hâkim en-Nisâbü’rî, hadis hakkında “İsnadı sahih, ancak onu Buhari ve Müslim eserlerine almamışlardır” derken, Zehebî *Telhis*’inde onun sahih olduğunu onaylamıştır.²³²

5. حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَتْنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ قَتْنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدِ الصُّبَيْيِّ، عَنْ عَطَاءٍ، يَعْنِي: ابْنَ أَبِي رَبَاحٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ حَفِظَنِي فِي أَصْحَابِي كُنْتُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَافِظًا، وَمَنْ سَبَّ أَصْحَابِي فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ»²³³

5. Bize Abdullah rivayet etti, (dedi ki) Bana babam rivayet etti, (dedi ki) bize Ebû Muaviye rivayet etti, (dedi ki) bize Muhammed b. Halid ed-Dabbî, Ata b. Ebî Rabâh’tan rivayet ettiğine göre Rasûlullah s.a.v. şöyle buyurmuştur: “Kim ashabım hakkında söylediklerimi dikkate alırsa kıyamet günü onun koruyucusu olurum. Kim de ashabıma küfrederse Allah’ın laneti onun üzerine olur!”

Rivayetinin sıhhat durumu hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Tâbiun neslinden olan Ata b. Ebî Rabâh rivayeti arada sahabî ravi olmadan Rasûlullah’a isnat ettiğine göre, zayıf hadis çeşitlerinden “Mürsel hadis” grubuna girmektedir.

6. حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ الْمَكِّيُّ، ثنا حَبِيبُ كَاتِبُ مَالِكٍ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَجِي الرَّهْرِيِّ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّ

رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ حَفِظَنِي فِي أَصْحَابِي وَرَدَّ عَلَيَّ حَوْضِي، وَمَنْ لَمْ يَحْفَظْنِي فِي أَصْحَابِي لَمْ يَرِنِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا مِنْ بَعِيدٍ»²³⁴

6. Bize Ahmed b. Davud el-Mekkî rivayet etti, (dedi ki) bize Malik’in katibi Habîb rivayet etti, (dedi ki) Bize Zührî’nin kardeşi Muhammed b. Abdullah, İbn Şihâb ez-Zührî’den, o da Salim’den, Salim’de babasından rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kim ashabım hakkında söylediklerimi gözetirse havzımda benimle birlikte olur. Kim de ashabım hakkında beni korumazsa kıyamet günü beni ancak uzaktan görür.”

²³² Bilgi için bkz. Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, 3/372

²³³ Ahmed b. Hanbel, *Fadâilu’s-Sahâbe*, 1/52.

²³⁴ Ebü’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecid Selefi (Musul: Mektebetu’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1983), 12/283. A. mlf., *el-Mu’cemu’l-’evsat*, 1/305.

Taberanî'nin *el-Mu'cemu'l-kebir* ve *el-Mu'cemu'l-evsat*'ında naklettiği rivayetin, isnadında bulunan, Malik'in kâtibi olan Habib, “metrûk” ve “kezzâb” gibi ağır cerh ifadeleriyle tenkide uğradığı için isnadı yönünden “mevzu” olduğu anlaşılmaktadır.²³⁵

7. حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ صَدَقَةَ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ الْأَسَدِيِّ، ثنا عِرْكَمَةُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْأَزْدِيُّ، عَنْ عَبْدِ

الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ عِيَاضِ الْأَنْصَارِيِّ - وَكَانَتْ لَهُ صُحْبَةٌ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَحْفَظُونِي فِي أَصْحَابِي وَأَصْهَارِي، فَمَنْ حَفِظَنِي فِيهِمْ حَفِظَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَمَنْ لَمْ يَحْفَظْنِي فِيهِمْ تَخَلَّى اللَّهُ مِنْهُ، وَمَنْ تَخَلَّى اللَّهُ مِنْهُ أَوْشَكَ أَنْ يَأْخُذَهُ»²³⁶

7. Bize Ahmed b. Muhammed b. Sadaka rivayet etti, (dedi ki) Bize Muhammed b. Abdulmelik rivayet etti, (dedi ki) Bize Muhammed b. el-Kâsım el-Esedî rivayet etti, (dedi ki) Ikrim b. İbrahim el-Ezdî rivayet etti, o da Abdulmelik b. Umeyr'den o da İyâd el-Ensârî'den rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Ashabım ve akrabalarım hakkında söylediklerimi gözetin! Kim onlar hakkında söylediklerimi gözetirse Allah onu dünya ve ahirette korur. Kim de onlar hakkında söylediklerimi gözetmezse Allah onu (korumaktan) vazgeçer. Allah kimi korumayı bırakırsa onun azaba uğraması an meselesidir.*”

Rivayet, senesinde yer alan Abdullah b. Abdurrahman el-Ensârî isimli ravi “meçhul, metrûk ve kezzâb” gibi ağır cerh ifadeleriyle tenkit edildiği için, isnadı yönünden, Elbânî tarafından “mevzu” olarak değerlendirilmiştir.²³⁷

8. حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا حُمَيْدُ الطَّوِيلِ، عَنْ أَنَسِ، قَالَ: كَانَ بَيْنَ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ، وَبَيْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ

كَلَامٌ، فَقَالَ خَالِدٌ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ: تَسْتَنْطِيلُونَ عَلَيْنَا بِأَيَّامِ سَبَقْتُمُونَا بِهَا، فَبَلَعْنَا أَنَّ ذَلِكَ ذِكْرٌ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «دَعُوا لِي أَصْحَابِي، فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَوْ أَنْفَقْتُمْ مِثْلَ أُخْدٍ - أَوْ مِثْلَ الْجِيَالِ - ذَهَبًا، مَا بَلَعْتُمْ أَعْمَالَهُمْ»²³⁸

8. Bize Ahmed b. Abdulmelik rivayet etti, (dedi ki) Bize Züheyr rivayet etti (dedi ki) bize Humeyd rivayet etti (dedi ki) bize Enes rivayet etti ve dedi ki: Halid b. Velid ile Abdurrahman b. Avf arasında bir mesele vardı. Halid b. Velid, Abdurrahman b. Avf'a “Bizden daha önce müslüman olduğunuz için mi bize büyükleniyorsunuz?” dedi. Sonra duyduk ki bu hadise Peygamber s.a.v.’e

²³⁵ Bilgi için bkz. Heysemî, Nûruddin Ali b. Ebi Bekr, *Mecma'u'z-zevâid ve Menba'u'l-fevâid*, (Beyrut. D3aru'l-fikr, 1412), 7/455, 9/737.

²³⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 6/104.

²³⁷ Bilgi için bkz. Elbanî, Muhammed Nâsıruddin, *Silsiletü ehâdîsi'd-da'ife ve'l-mevdû'a ve eseruhâ es-seyyi' fi'l-ümme*, (Riyad: Mektebetü'l-maarif, 1992), 5/122; a. mlf., *Da'ifu'l-Câmi's-Sağîr ve ziyâdetüh*, el-Mektebu'l-islâmî, 1/31 (212).

²³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21/319.

ulaşmış. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) bu konu hakkında şöyle buyurmuştur: “*Ashabımı bana bırakın! Nefsimi elinde tutan Allah’a yemin olsun ki sizden biriniz Uhud Dağı kadar -ya da dağlar kadar- altın infak etseniz de onların amellerine ulaşamazsınız*”.

Hadis hakkında Şuayb Arnavut şu değerlendirmeyi yapmıştır: “İsnadı sahih, ravileri sikadır. Ahmed b. Abdulmelik el-Harrânî dışındaki raviler Buharî ve Müslim’in hadis naklettiği ravilerdir. Söz konusu bu ravi de sikadır. Nesâî ve İbn Mace ondan hadis rivayet etmişlerdir.”²³⁹

9. حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ نَافِعٍ قَالَ: حَدَّثَنَا النَّضْرُ بْنُ حَمَّادٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سَيْفُ بْنُ عُمرَ، عَنْ عُبيدِ اللَّهِ بْنِ عُمرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمرَ، قَالَ:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِذَا رَأَيْتُمْ الَّذِينَ يَسْتَبُونَ أَصْحَابِي فَقُولُوا: لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى شَرِكِهِمْ ²⁴⁰

9. Bize Ebû Bekr b. Nâfi‘ rivayet etti, (dedi ki) bize en-Nadr b. Hammâd rivayet etti, (dedi ki) bize Seyf b. Umer, o da Ubeydullah b. Ömer’den o da Nâfi‘den, Nâfi‘ de İbn Ömer’den Rasulullah s.a.v.’in şöyle buyurduğunu rivayet etti: “*Ashabıma küfredenleri gördüğünüz zaman siz de şöyle söyleyin: ‘Allah’ın laneti sizin en şerli olanınızın üstüne olsun!*”

Tirmizi, Menâkıb bölümünde naklettiği bu hadis hakkında “Münker bir hadistir” kaydı düşmüştür. Elbânî de senette yer alan en-Nadr b. Hammâd ve Seyf b. Ömer isimli ravilerin meçhûl olduklarına dikkat çekerek, isnad yönünden “çok zayıf” hükmü vermiştir.²⁴¹

10. حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ الْفَسَوِيُّ، ثنا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، ثنا مُسْهِرُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ سَلْعِ الْهَمْدَانِيُّ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ

عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا ذُكِرَ أَصْحَابِي فَأَمْسِكُوا، وَإِذَا ذُكِرَتِ التُّجُومُ فَأَمْسِكُوا، وَإِذَا ذُكِرَ الْقَدَرُ فَأَمْسِكُوا» ²⁴²

10. Bize el-Hasen b. Ali el-Fesevî rivayet etti, (dedi ki) bize Said b. Süleyman rivayet etti, (dedi ki) bize Müshir b. Abdulmelik b. Sel‘ el-Hemdânî rivayet etti, o da A‘meş’ten, A‘meş Ebî Vâil’den, o da Abdullah’tan rivayet ettiğine göre Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Yanınızda ashabım (-in kendi aralarındaki meseleleri) bahsedildiğinde dilinizi tutun! Yıldızlardan bahsedildiğinde dilinizi tutun! Kaderden bahsedildiğinde dilinizi tutun!*”

²³⁹ Bilgi için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut- Adil Mürşid, (Beyrut: Müessesü’r-risâle, 2001), 21/319 (13812).

²⁴⁰ Tirmizî, “Menâkıb” 59 (es-Sünen, 6/180).

²⁴¹ Elbanî, Muhammed Nasıruddin, *Da’ifu’s-Süneni’t-Tirmizî*, (Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1991), 519; a. mlf., *Da’ifu’l-Câmi’s-Sağîr ve ziyâdetüh*, 1/73 (513).

²⁴² Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 10/198.

Sevban ve Abdullah b. Mesud rivayetleri Taberanî tarafından nakledilen hadisin Sevban rivayetinin senedinde yer alan Yezid b. Rabîa zayıf bulunmuştur.²⁴³ İbn Mesud rivayetinin senedinde geçen Misher b. Abdulmelik adlı raviyi ise İbn Hibban ve bazı hadisçiler sika bulurken, başka bazı hadisçiler bu görüşe katılmamışlardır.²⁴⁴ Ancak bu isnatlar yanında İbn Ömer ve Tavûs rivayetlerinden de söz eden Elbânî, isnadları birlikte değerlendirdikten sonra “sahih” hükmü vermiştir.²⁴⁵

Çalışmamızın konusu olan Abdullah b. Muğaffel hadisinin muhtevasını başka hadislere arz amacıyla burada 10 adet hadis daha zikretmiş bulunuyoruz. Bu hadislerin ve sıhhat durumu bilgilerinin dökümü sonucunda gördük ki, bizim hadisimizle muhteva olarak aynı hükmü tekrarlayan ve isnadı yönünden de “sahih” veya “hasen” derecesinde kuvvetli olan başka destek hadis metinleri de bulunmaktadır. Bizim hadisimizin isnad yönünden “zayıf” “bulunan bir hadis olduğunu geçen bölümlerde tespit etmiştik. Ancak yukarıda zikrettiğimiz hadis metinleri bizim hadisimizle mana olarak aynı hükmü veren ve doğrudan bizim hadisimizin şâhidi sayabileceğimiz hadislerdir. Nitekim burada naklettiğimiz 10 rivayetten 1’inin “müttefekun aleyh sahih, 4’ünün “sahih” 1’inin “hasen”, 1’inin “zayıf”, 1’inin hükümsüz, 2’sinin de “mevzû” olduğu tespit edilmiştir. Bunlar arasında özellikle “müttefekun aleyh sahih” olan Ebû Saîd el-Hudrî hadisinin, lafız ve muhteva olarak bizim hadisimizle büyük bir benzerlik taşıdığı dikkatten kaçırılmaması gerekir. Bu tablo bizi, Abdullah b. Muğaffel hadisinin isnad yönünden “zayıf” olsa da, “metin yönünden sahîh olduğu” sonucuna götürmektedir.

2.5. Hadisin Usul İlimlerine Arzı

Bu başlıkta hadis, usul ilimlerine arz edilecektir. Ancak konunun daha iyi anlaşılması adına öncelikle sahabî kelimesinin üzerinde durmak yararlı olacaktır.

2.5.1. Sahabînin Tarifi

Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye* adlı eserinde Said b. el-Müseyyeb’in şöyle dediğini aktarmaktadır: Biz ancak Rasulullah ile birlikte bir ya da iki gazaya katılıp Rasulullah’ın yanında bir ya da iki sene kalmış kimseleri sahabî kabul ederiz.²⁴⁶ Said b. Müseyyeb’den aktarılan bu görüş, *musâhabe* lafzının sözlük anlamından türemiş görünmektedir. Zira

²⁴³ Heysemi, *Mecma’u’z-zevâid*, 7/411 (11850).

²⁴⁴ Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid*, 7/411 (11851).

²⁴⁵ Elbanî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’ssahîha*, (Riyad: Mektebetü’l-maarif, 2002), 1/75 (34).

²⁴⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmî’r-Rivâye* (Hindistan: Mektebetü’l-Mearifi’l-Osmaniyye, ts.), 51.

musâhabe için sohbet uzun bir zaman bulunmak gerekmektedir. Ancak Said b. Müseyyeb bu görüşüyle peygamber (s.a.v.)'i kısa bir zaman görüp onunla uzun bir müddet bir arada bulunmamış pek çok kimseyi *sahabî* kavramının dışında bırakmıştır. İbnu's-Salâh, Said b. Müseyyeb'in bu görüşü için "Said b. Müseyyeb'in tarifinde bir darlık vardır. Öyle ki bu tarife göre Cerîr b. Abdullah el-Becelî gibi, Said b. Müseyyeb'in sahabî olmak için koştuğu şartı taşımayan ancak sahabî olduğu konusunda haklarında herhangi bir ihtilaf bulunmayan kimseler sahabîden sayılmamaktadır.²⁴⁷ Öte yandan, Nevevî, Said b. Müseyyeb'den nakledilen bu görüşün problemlili olduğuna işaret etmiş ve şöyle demiştir: Sahabî'nin tarifi konusunda görüş ayrılığına düşülmüştür. Muhaddislerce sahabî, Rasulullah s.a.v.'i gören her müslümandır. Usulcülere göre ise, Rasulullah'ın yanında uzun bir müddet kalmış kimsedir. Said b. Müseyyeb'e göre sahabî, Rasulullah ile birlikte bir ya da iki gazaya katılıp Rasulullah'ın yanında bir ya da iki sene kalmış kimsedir. Eğer bu görüş gerçekten Said b. Müseyyeb'e ait olsa bile yine de zayıf bir görüştür. Zira bu tarife göre sahabî olduğunda herhangi bir ihtilaf olmayan Cerîr el-Becelî vb. kimseler sahabî sayılmaması gerekmektedir.²⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdi, Ahmed Hanbel'in Bedir savaşına katılan sahabîleri zikrettikten sonra şöyle dediğini aktarmıştır: Rasulullah ile bir sene yahut bir ay yahut bir gün ya da bir saat sohbet bulunan veya onu gören onun ashabından sayılır.²⁴⁹ Bu tariften Ahmed b. Hanbel'in sohbet için belirli bir süreyi şart koşmadığını anlıyoruz.

Aynı konuda Buhârî, Rasulullah ile arkadaşlık eden ya da onu gören bir müslümanın, sahabî olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde, bu tariften de sohbetin gerçekleşmesi için sürenin uzunluğunun şart koşulmadığını; bilakis uzunca bir beraberlik olmasa bile sadece görmenin yeterli olduğunu anlıyoruz. Bu noktada Buhârî'nin tarifindeki "müslüman" kaydıyla Rasulullah'ı gören ancak müslüman olmayan kimseleri tarifin dışında bıraktığına işaret etmek gerekmektedir. Nitekim Sehârenpûrî (ö. 1927), Buhârî'ye yazdığı hâşiyesinde "Peygamberle sohbet ifadesi, her ne kadar örf açısından bir miktar süreyi gerektirse de; sözlük anlamı itibariyle "arkadaşlık" denilecek kadar onunla birlikte olan herkesi kapsamaktadır. Ayrıca sahabî lafzı uzaktan peygamber (s.a.v.)'i gören kimseleri de kapsamaktadır.²⁵⁰

²⁴⁷ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbni's-Salâh*, thk. Aişe Abdurrahman (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 487.

²⁴⁸ Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teyşîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, thk. Muhammed Osman el-Haşî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985), 92.

²⁴⁹ Bağdâdi, *el-Kifâye*, 51.

²⁵⁰ Ahmed Ali es-Sehârenpûrî, *Hâşiyetu Sehârenpûrî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Takıyyüddîn en-Nedvî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2011), 1/369.

İbnu's-Salâh, "Muhaddisler nazarında Rasulullah (s.a.v.)'i gören her müslüman sahabîdir." demektedir. Bu tarif, Buhârî'nin tarifinden farksızdır. Tarifteki görme, genele itibarladır. Çünkü Peygamber (s.a.v.)'in yanında bulunan kör de her ne kadar gerçek anlamda onu görmese de sahabî sayılmıştır. Bazı âlimler de "En güzeli 'Peygamber'in gördüğü kimse' denilmesidir" demişlerdir.²⁵¹

İrâkî, İbnu's-Salâh ve Buhârî'nin tarifine yorum olarak şunları söylemiştir: "İbnu's-Salâh'ın tarifinin kapsamına Ümmü Mektûm gibi kör olduğundan dolayı girmeyen sahabîler, Buhârî'nin tarifinin kapsamına girmektedir. Bu tarif, Peygamber (s.a.v.)'in yanına müslüman olarak getirilip onunla arkadaşlık kurmayan ve uzun bir beraberliği bulunmayan âmâ kimseleri de kapsamaktadır. Buhârî'nin tarifinin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. İtiraz edilmeyecek ifade şudur: Sahabî, Peygamber (s.a.v.) ile müslüman olarak karşılaşp Müslüman olarak ölen..." Bu ifadeyle mürted olan ve kâfir olarak ölen Abdullah b. Hatal, Rabî' b. Ümeyye, Mikyes b. Subâbe ve benzerleri tarifin dışında bırakılmış olmaktadır.²⁵²

İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328), kısa yahut uzun bir birlikteliğin olmasına bakılmaksızın sadece görmenin, arkadaşlık şartını yerine getirdiğine dair güzel bir istidlali vardır. İbn Teymiyye şöyle demiştir: Peygamberle bir yıl, bir ay, bir gün ya da bir saat sohbet eden yahut mümin olarak sadece onu gören kimse sahabîdir. Onun peygamberle arkadaşlığı görüştüğü miktar kadardır. Bu âlimlerin çoğunluğunun görüşüdür. Âlimler görüşmesi az olsun çok olsun, peygamberle görüşeni onun ashabından sayarlar. Bu konuda çok küçük bir ihtilaf vardır. Âlimlerin çoğunluğuna ait olan bu görüşün delili, Ebû Said el-Hudrî'den gelen şu rivayettir; Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Öyle bir zaman gelecek ki bir grup mümin Allah yolunda savaştacak. Düşmanları tarafından onlara aranızda Rasulullah (s.a.v.)'i gören var mı, diye sorulacak. Onlar da "Evet" diyecekler. Aralarında Rasulullah (s.a.v.)'i gören kimseler olduğu için onlar zafer elde edecekler."²⁵³

İbnu Kesîr'de aynı görüştedir. Hatta o, gerek önceki gerekse sonraki âlimlerin çoğunluğunun bu tarif üzerinde ittifak ettiğini aktarmıştır. İbn Kesîr, sahabîyi şöyle tarif etmiştir: Uzun bir vakit arkadaşlığı olmasa ve herhangi bir rivayette bulunmasa bile Rasulullah (s.a.v.)'i müslümanken gören kimsedir. Bu âlimlerin çoğunluğunun görüşüdür. Buhârî, Ebû Zür'a, İbn Abdilber, İbn Mendeh, Ebû Musa el-Medîni ve İbnu'l-Esîr gibi sahabe

²⁵¹ İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbni's-Salâh*, 486.

²⁵² Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdîrrahmân el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-İddâh*, thk. Üsame b. Abdullah Hayyât (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2014), 2/856.

²⁵³ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, 8/267. Hadis için bk. Buhârî, "Fadâilu Ashâbi'n-Nebî", 62. (No. 3649)

konusunda eser telif eden âimler sadece görmenin, sahabî olmak için (الصحة) yeterli olduğuna hükmetmişlerdir.²⁵⁴

Peygamberi görmenin sahabî olmak için (الصحة) yeterli olduğu konusu zamanla genişlemiş; nihayet Peygamber'i gören cinlerin de sahabî olacağına dair çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Örneğin, İbn Hazm (ö.456/1064) *el-Muhallâ* adlı eserinde Allah'ın Kur'an'da cinlerden bir grubun iman ettiğini ve Kur'an'ı Rasulullah'tan işittiğini söylediğinden hareketle, onların da sahabî olabileceği sonucuna ulaşmıştır.²⁵⁵

İbn Hacer ise cinlerin de sahabî kavramına dâhil olduklarını söylemiştir. Zira İbn Hacer'e göre Peygamber (s.a.v.) cinlere de gönderilmiştir. Ayrıca, cinler de mükellef olup içlerinde Allah'a ve rasulüne itaat eden ya da asi olanları vardır. Dolayısıyla cinlerin isimleri bilindiği takdirde sahabe içinde anılmasında tereddüt edilmemesi gerekmektedir.²⁵⁶

Bu konuda en kapsamlı tarif İbn Hacer'in *el-İsâbe* adlı eserinde zikrettiği tariftir. İbn Hacer'in tarifi şudur: Peygamber (s.a.v.)'i müslüman olarak görüp de İslam üzere ölen herkes sahabîdir. Peygamberle uzun yahut kısa bir zaman birlikteliği olan; ondan rivayet eden yahut etmeyen; onunla savaştan yahut savaşmayan; onu gören ama onunla görüşmeyen; yahut körlük gibi bir engel sebebiyle onu göremeyen herkes sahabî kavramına dâhildir.²⁵⁷

Muhaddisler ile usülcüler arasında zamanın uzunluğu hariç, herhangi bir farklılık söz konusu değildir. Bazı usülcüler, Said b. Müseyyeb gibi arkadaşlık (الصحة) denilmesi için beraberliğin uzun bir zaman sürmesini şart koşmuştur. Buna mukabil, usülcülerin çoğunluğu birazdan göreceğimiz gibi muhaddislerin benimsediği görüşü kabul etmiştir.

Kelamcıların sahabînin tarifi hakkındaki görüşlerini incelediğimiz zaman bu konuda ilk defa görüş ortaya atanların el-Kâdî el-Bâkillânî (ö.403/1013) ve Ebu'l-Huseyn el-Basrî el-Mu'tezilî (ö. 436/1044) olduğunu görmekteyiz. el-Bâkillânî şöyle söylemektedir: Dilciler arasında sahabî kelimesinin "sohbet" kökünden türediğine ve belirli bir süreyi ifade etmediğine dair ihtilaf yoktur. Bilakis sohbet ifadesi, az yahut çok olsun bir başkasıyla arkadaşlık yapan herkes için kullanılır. Örneğin, "ben falan kimseyle bir sene, bir yıl, bir ay,

²⁵⁴ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisârî Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Ali b. Hasen el-Halebî (Riyad: Mektebetu'l-Me'ârif, 1996), 2/491-492.

²⁵⁵ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, thk. Abdulgaffar el-Bendârî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 8/432.

²⁵⁶ Ebu'l-Faql Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Nizar Muhammed Firyâbî (Riyad: Dâru Taybe, 2011), 8/314.

²⁵⁷ Askalânî, *el-İsâbe*, 1/158.

bir saat arkadaşlık yaptım” denilir. Dolayısıyla musâhabe (المصاحبة) yani arkadaşlık, kısa bir zamanı kapsıyorsa kısa; uzun bir zamanı kapsıyorsa uzun bir arkadaşlığı ifade etmektedir. Dolayısıyla dil bilimindeki bu hüküm, Peygamber (s.a.v.)’i bir süreliğine görmüş biri için de geçerlidir. Bununla birlikte, ümmet arasında bu isimlendirmenin ancak kesintisiz uzun bir zaman dilimi için geçerli olduğuna dair bir örf oluşmuş durumdadır. Bu örfte göre birisiyle bir saat zaman geçirmek, birkaç adım yürümek ya da onunla biraz konuşmak arkadaşlık (المصاحبة) ifadesini kapsamamaktadır. Dolayısıyla bu terim örfte kime söyleniyorsa, ona göre anlaşılması gerekmektedir.²⁵⁸

Yukarıdaki ifadelerden el-Bakillânî’nin Peygamber’le kısa bir zaman geçiren kimsenin sahabî olmayacağı görüşüne meylettiğine dair açık bir ifade yoktur. el-Bakillânî sadece sohbet kelimesini lugat ve örf açısından açıklamaya çalışmıştır. Bilakis el-Bakillânî’nin ifadelerini dikkatle incelediğimiz zaman, onun muhaddislerin görüşüne daha yakın olduğunu görürüz. Çünkü el-Bakillânî başka bir yerde şunları söylemiştir: Kısa süreliğine Peygamber (s.a.v.) ile birlikte olan ve ondan tek bir hadis rivayet eden bir sahabînin rivayeti *makbûl ve ma‘mûlun bih*’tir.

Nevevî, el-Bakillânî’nin görüşünü şu sözlerle yorumlamıştır: el-Bakillânî’nin görüşünün doğru olduğunda şüphe yoktur. Bu, el-Bakillânî’nin muhaddislerin görüşlerini tercih ettiğine bir delildir. Çünkü el-Bakillânî, dil âlimlerinden sohbet (الصحة) kavramının bir anlık bir zaman dilimi için bile geçerli olacağını nakletmiştir. Muhaddislerin çoğunluğu da şerî ve örfî meselelerde dildeki kullanımın esas alınması gerektiği görüşündedirler. Bu sebeple bu gibi meselelerde dile müracaat etmek gerekmektedir.²⁵⁹

Ebu’l-Huseyn el-Basrî ise, sohbet (الصحة) kavramının ancak Peygamberle uzun bir müddet beraberliği kapsadığı görüşündedir. Hatta el-Basrî, uzun süren beraberliğin bile yetmeyeceği; buna ek olarak bu beraberliğin yanında *ilim tahsili* ve *ittibânın* da olması gerektiğini ifade etmiştir. el-Basrî şunları söylemiştir: Bir kimseye sahabî denilmesi için onun şu iki durumu kendinde toplaması gerekmektedir; Birincisi Peygamber’le uzun bir müddet beraberliğidir. Zira onu görmeye gelip yanında fazla durmayanlar sahabî sayılmazlar. İkincisi ise, Peygamber’den ilim öğrenmek ve öğrendiklerine hemen tabi olmak şartıyla bir müddet Peygamber’in yanında bulunmak. Bu sebeple biz bir hocanın yanında uzun bir müddet kalmış

²⁵⁸ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 51.

²⁵⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc* (Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1972), 1/36.

ama ondan öğrendiklerini uygulamaya niyet etmemiş kimseleri o hocanın ashabından/arkadaşlarından olmakla nitelemeyiz.²⁶⁰

Bu görüşün, sahabî kavramının çerçevesini daralttığı, onların hakkında adaletsiz davrandığı ve onların arasından ilim öğrenme yeteneği olmayanları kavramın dışında bıraktığı açık bir şekilde bu ekolün ‘sahabenin adaletinin tenkide açık bir konu olduğu’ teorisiyle örtüşmektedir. Bu durum, Vasıl b. Ata’da sahabenin tamamının adaletinden şüphe etmeye ve şahitliklerinin kabul edilmemesine kadar ulaşmıştır.²⁶¹ Bu görüşün sahabenin adaletinin ve rivayetinin kabulü meselesinde büyük bir etkisi olmuş; halen de muasır düşünürleri etkilemeye devam etmektedir. Bunlardan pek çoğu, bu görüşü sahabeyi *ta’n* etmek için bir bahane görmüştür.

İbn Akîl el-Hanbelî (ö. 513/1119), Mutezilenin bu görüşüne itiraz etmiş ve Peygamber’in hayatının bütünüyle bir ilim öğretiminden ibaret olmadığını; aksine onun hayatında ilimle ilgisi olmayan pek çok sahabînin tanıklık edebildiği çeşitli hadislerinin olduğunu vurgulamıştır. İbn Akîl şunları söylemektedir: “Ahmed b. Hanbel’in sözlerinden anlaşılan şudur: Sahabî ifadesi, her ne kadar hadis rivayet etmese de Peygamber’i gören herkes için kullanılmaktadır.

Ebû Süfyân, Cahız’ın bu konu hakkında şunları söylediğini aktarmıştır: Peygamberle uzun bir süre birlikteliği olan ve ondan ilim öğrenen bir kimseye sahabî denir. Ben de bir kimsenin sahabî olabilmesi için bu iki şartı kabul edenlerdenim. Peygamberle arkadaşlık/sohbet farklı farklıdır. Çünkü Peygamber’in yaşadığı hadiseler farklı farklıdır. O, bazen cihadla meşgul olmuş; bazen Allah’ın nimetlerini hatırlatmıştır. Bazen şerî hükümleri ve hikmetleri açıklamış bazen de kendi işiyle ilgilenmiştir. Biz onunla arkadaşlığı sadece onun ilim öğrettiği andaki beraberliğiyle sınırlandırırsak, ona hacetini gidermesi için ibrik götüren kimseyi yahut onunla cihada çıkan kimseyi sahabî olmaktan çıkarmış oluruz. Oysa bu işlerden birinde onun yanında olan kimseyi sahabî olmaktan çıkarmak için bir sebep yoktur. Aynı şekilde, sahabe ondan hadis nakletme konusunda da farklı farklıydı. Bazıları hadis rivayet ederken, bazıları hiç hadis rivayet etmemiştir. Nitekim bu konuda Sâib b. Yezîd (ö. 91/710), Sa’d b. Ebî Vakkas ile uzun bir süre beraber vakit geçirdiğini ancak ondan hiç hadis

²⁶⁰ Ebû’l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib el-Basrî, *el-Mu’temed fî Usûli’l-Fıkh*, thk. Halîl Mays (Beirut: Dâru’l-Kütubi’l-İlmiyye, 1982), 2/172.

²⁶¹ Ebû’l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî (Beirut: Dâru’l-Ma’rife, 1984), 1/42.

duymadığını söylemiştir. Oysa Sa'd, sahabenin ileri gelenlerindendi. Buna rağmen kimse ondan sahabî vasfını alamadı.²⁶²

Ebu'l-Muzaffer es-Semanî (ö. 489/1096) de uzun birlikteliğin yanında ilim tahsilini şart koşan usülcüler arasındadır. es-Semanî şunları söylemektedir: “Sahabî kelimesi sözlük anlamı açısından Peygamberle uzun bir müddet beraberliği olan ve ondan ilim tahsil eden bir kimse için kullanılmaktadır. Bu usülcülerin benimsediği bir tariftir.”²⁶³

Bazı usülcüler sahabî vasfını kazanmak için uzun bir süre beraberliğin gerektiğine delil olarak örfî kullanımın lügatteki kullanıma tercih edilebileceğini öne sürmüştür. Muhaddis ve usülcü âlimlerin çoğunluğu, sohbetin bir saatlik bir sohbeti de kapsayan bir sözlük anlamının olduğu; buna mukabil örfün sohbet için uzun bir süreyi gerektirdiği konusunda ittifak etmiştir. Dolayısıyla örfî hakikat lügavî hakikate tercih edilmiştir. Bundan dolayı sahabî kavramında uzun bir sürenin varlığı gerekli olmaktadır. İbnu Emîr el-Hâc (ö. 879/1474) şunları söylemektedir: Sahabî kelimesinden ve falan âlimin arkadaşı/ashabı ifadesinden ilk anlaşılan bu arkadaşlığın/beraberliğin uzun bir süre devam ettiğiidir. Eğer sohbet (الصحة) kelimesi hem kısa hem de uzun zaman dilimi için kullanılır denilirse örfî olarak bunun sadece uzun süren beraberlik için kullanıldığı konusunda yerleşik bir kaide oluşmuştur, deriz. Örfî olarak bu ifade, bir kimseyle bir saatliğine görüşen, birkaç adım beraber yürüyen veya biraz konuşan birisi için kullanılmamaktadır. Böyle olduğu için örfî kullanım, lügavî kullanıma tercih edilmiştir. Bu ifade kullanıldığında akla ilk örfî kullanımı gelmektedir.²⁶⁴

Uzun süren beraberliği ve ilim tahsilini şart koşan usülcülerin görüşlerini incelediğimiz zaman onların aynı kaynaktan; Mutezile mezhebinin görüşünden beslendiğini görüyoruz.

Gazzâlî (ö. 505/1111) herhangi bir tercihte bulunmaksızın bu konuda iki görüş zikretmekle yetinmiştir: Sohbet (الصحة) sözlük açısından bir saatlik bir beraberliği kapsamaktadır. Ancak örfî kullanımda bu kelime için sürenin uzun olması gerekmektedir.²⁶⁵

²⁶² Ebü'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed İbn Akîl, *el-Vâdih fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî (Beirut: Müessesetu'-Risâle Nâşirûn, 1999), 5/62.

²⁶³ Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Semânî, *Kavâtu'l-Edilleti fî'l-Usûl*, thk. Muhammed Hasen Şâfî (Beirut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1999), 1/392.

²⁶⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî İbn Emîri Hâc, *et-Takrîr ve't-Tahbîr* (Beirut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1989), 4/167.

²⁶⁵ Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Müstesfâ fî İlmi'l-Usûl*, thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfî (Beirut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1992), 130.

Öte yandan, pek çok usûl âliminin sahabenin tarifi konusunda muhaddislerle aynı fikirde olduklarını görüyoruz. Hatta bazıları bu görüşün usûl âlimlerinin neredeyse tamamına yakınının görüşü olduğunu söylemektedir. Örneğin Zerkeşî (ö. 794/1392) bu konuda şunları dile getirmektedir: Sahabînin tarifi konusunda ihtilafa düşülmüştür. Ancak pek çok âlim Rasulullah (s.a.v.) ile müslüman olarak görüşen; rivayet etsin etmesin, onunla bir anlığına beraber olan kimsenin sahabî olduğunda hemfikirdir. Çünkü her ne kadar örf uzun bir beraberliği gerektirse de kelimenin sözlük anlamı bunu yani rivayet etsin etmesin bir anlık birliktelik gerektirmektedir. Bununla birlikte, hem uzun bir birliktelik hem de rivayet şartının olması gerektiği de söylenmiştir. Bu usûl âlimlerinin yaklaşımıdır. Ancak muhaddisler Peygamber'den bir hadis yahut bir kelime bile rivayet eden kimseye sahabî demiştir. Hatta bu çerçeveyi daha da genişletmişler; Peygamber'i sadece gören kimseyi de sahabî kabul etmişlerdir. İşte bu Peygamber (s.a.v.)'in mertebesinin yüceliğindedir. Onu gören herkese sahabî vasfı verilmiştir. Zira Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Beni görene ne mutlu! Beni göreni görene ne mutlu!*”²⁶⁶

Seyfeddin el-Âmidî (ö. 631/1233) *el-İhkâm* adlı eserinde benzer ifadeleri serdetmektedir; kime sahabî denileceği konusunda ihtilafa düşülmüştür. Ahmed b. Hanbel Peygamber'i gören herkesin, hadis rivayet etsin etmesin; onunla beraberliği uzun sürsün yahut sürmesin, sahabî olduğu görüşünü benimsemiştir. Diğer bir kısım âlim de hadis rivayet etsin etmesin, Peygamber'i görüp onunla uzun bir süre beraber olan kimseye sahabî denilebileceğini söylemiştir. Bu konudaki görüş ayrılığı lafızla ilgili bir tartışma haline gelse de doğru olan ilk görüştür.²⁶⁷

Âmidî'nin bu konuda usulcülerle muhaddisler arasındaki görüş ayrılığına lafzî bir tartışma olarak baktığı görülmektedir. İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249) de aynı görüşte olup bu tartışmanın sadece lafızla ilgili bir tartışma olduğunu düşünmektedir.²⁶⁸

eş-Şevkânî (ö. 1250/1834) sahabînin tarifi konusunda muhaddislerin görüşünü benimsemekle birlikte, bu ihtilafın lafzî olduğunu düşünmemektedir. Bundan dolayı şöyle demiştir: Âlimlerin çoğunluğu, Peygamber (s.a.v.) ile mümin iken bir an bile olsa görüşen kimseyi rivayet etsin etmesin, sahabî kabul etmiştir. Bu konuda görüşmenin uzun bir zaman

²⁶⁶ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2000), 3/359. Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/453 (No. 22138)

²⁶⁷ Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, thk. Abdurrezzak Afifî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1982), 2/103.

²⁶⁸ Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbn Hâcib, *Muhtasar Münthe's-sûl ve'l-emel fi ilmeyi'l-uşûl ve'l-cedel*, thk. Nezîr Hammâdû (Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 2006), 599-600.

boyunca devam etmesi gerektiğini söyleyenler de olmuştur. Ancak doğru olan âlimlerin çoğunluğunun benimsediği görüştür. Âmidî ve İbn Hâcib gibi usûl âlimleri bu konuda ihtilafın lafzî olduğunu düşünmektedirler. Ancak bu söz konusu değildir.²⁶⁹

Son olarak İbn Hazm (ö. 456/1064), Mutezile ve Mutezile'nin bu konudaki görüşünü benimseyen usûl âlimlerinin tam karşısında durmuş ve sahabî olmak için uzun zaman birlikte olma şartını gerekli görenlerin hatalı olduğunu açıkca ifade etmiştir. İbn Hazm bu şartı, delili olmayan bir görüş olarak nitelemiş; hatta böyle bir şarta delil getirmenin mümkün olmadığını söylemiştir. İbn Hazm'a göre böyle bir şartın öne sürülmesi sırf akli bir eylem olup şâz olarak kabul edilmelidir. Bu konuda İbn Hazm şunları söylemiştir: Bir grup, "Peygamber'i bir kez gören kimse sahabî değildir; bir kimsenin sahabî olması için Peygamber (s.a.v.)'i defalarca görmüş olması gerekir." demiştir. Bu bariz bir hatadır. Çünkü bu, delili olmayan bir görüştür. O halde bu görüşü ortaya atanlara soruyoruz: Kaç defa görmesi kişinin sahabî olması için yeterlidir? Şart koştüğünüz bu zamanın sınırı nedir? Eğer bu noktaya bir sınır koyulacak olursa bu bâtil bir meselede akıl yürütmekten öteye geçmez. Bir sınır koyulduğu takdirde de bu görüşü ortaya atan, bilgisi olmadığı bir konuda konuşmuş olur. Bu da zaten doğrudan şaşmak anlamına gelir. Bu görüşün bâtil oluşunun diğer bir delili ise, sohbet (الصحة) dilde bir kişiyi başka bir kişiyle bir araya getiren herhangi bir durumdur. Dolayısıyla Peygamber (s.a.v.)'i gören ve onun nübüvvetini inkâr etmeyip onun davetine karşı ayak diremeyen kimsenin onunla sohbeti (الصحة) gerçekleşmiş olur ve sahabî olarak isimlendirilir.²⁷⁰

İbn Hacer (ö. 852/1449), bu konuda muhaddislerin tarifini serdedip onu doğru bulduktan sonra şunları söylemektedir: Bu tarif Buhârî, Ahmed b. Hanbel vb. gibi muhakkik âlimler nazarında tercih edilmiş ve daha doğru bulunmuş bir tariftir. Bunun dışında, Peygamber'le savaşa katılan, ondan hadis rivayet eden, yahut onunla uzun bir zaman birlikte olan bir kimsenin sahabî olabileceğini ifade eden tariflerin hepsi şâzdır.²⁷¹

2.5.2. Sahabenin Âdil Olması

Sahabenin adaleti meselesi Mutezile ortaya çıkıncaya kadar hakkında herhangi bir ihtilaf ve şüphenin olmadığı bir meseleydi. Ancak Mutezile ortaya çıktı ve hevalarını ihtilafa ihtimali olmayan meselelere sokuşturdu. Böylelikle akli kullanma ve mantığı güçlendirme

²⁶⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hakki min Ilmi'l-Usûl*, thk. Ahmet Azv İnâye (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1999), 1/188.

²⁷⁰ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Mahmud Osman (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2005), 702.

²⁷¹ Askalânî, *el-İsâbe*, 1/159.

iddiasıyla Müslümanların akıl ve kalplerinin mâsumiyetini bozdu. Bu konuda öyle çok aşırılığa kaçtılar ki nihayet aklın nakle karşı mutlak bir hâkimiyeti oldu. Ne yazık ki bu tutum günümüzde de boş gönülleri ve zehirlenmiş akılları etkilemiştir.

Sahabenin tarifi konusunda usûl âlimleri ile muhaddisler arasında basit bir görüş ayrılığı olsa da sahabenin adaleti konusu, ehl-i sünnetten hiç kimsenin ihtilaf etmediği bir konudur. Hatta bu konuda icma ve ittifak vardır.

Öncelikle muhaddislerin ve fıkıh usûlü âlimlerinin kavramlaştırdığı şekliyle adalet kelimesini kısa bir açıklamak gerekmektedir. Bu konuda en güzel ve en kapsamlı tarif İbn Hacer'in zikrettiği tariftir: Adalet, kişinin kendisini takva ve mürüvvete sevkeden bir melekeye sahip olmasıdır. Takvadan kasıt, şirk, fâsıklık ve bidat gibi kötü amellerden kaçınmaktır.²⁷² Bu tarif, *adl* ve *adalet* kavramlarını tarif eden herkesin doğruluğuna itiraz etmediği ortak bir tariftir.

Pek çok âlim sahabenin adaleti konusunda icma olduğunu aktarmıştır. Bunlardan birisi de el-Hatîb el-Bağdâdî'dir. el-Bağdâdî şöyle söylemiştir: Rivayet eden ile Peygamber (s.a.v.) arasındaki senedinde kopukluk olmayan bir hadisle ancak seneddeki ravilerin *adaleti* sâbit olduğu zaman amel etmek gerekmektedir. Seneddeki bütün ravilerin durumlarına bakılır. Ancak sahabe bundan istisnadır. Çünkü sahabenin adaleti Allah'ın onları *ta'dîl* etmesi ve Kur'an'da onları methetmesiyle sabit olmuştur. Bu konudaki âyetler şu şekildedir: *Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i kitap da inanmış olsalardı elbette onlar için hayırlı olurdu; içlerinden inananlar da var, fakat çoğu yoldan çıkmıştır.*²⁷³ İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık. Biz bu yöneldiğin kibleyi özellikle resule uyanlarla sırt çevirenleri açıkça ayırt edelim diye belirledik. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelecektir. Allah imanınızı asla zayi edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.²⁷⁴ O ağacın altında sana bağlılık sözü verdikleri sırada o müminlerden Allah razı olmuştur.²⁷⁵

²⁷² Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetu'n-Nazar fi Tavdihi Nühbetu'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîlî (Riyad: Matbaatu Sefir, 2002), 288.

²⁷³ Âli İmrân 3/110.

²⁷⁴ el-Bakara 2/143.

²⁷⁵ el-Feth 48/18.

el-Hatîb el-Bağdâdî, bu âyetleri zikrettikten sonra sahabenin faziletine delalet eden hadisleri getirmiştir. Bu hadisleri ilgili başlıklar altında daha önce zikrettiğimiz için burada konunun uzamaması adına tekrar aynı hadislere yer vermedik. el-Hatîb el-Bağdâdî sözlerine şöyle devam etmiştir: Sahabenin faziletine dair rivayetler çok fazladır. Hepsi de Kur'ân'daki ilgili âyetlerle örtüşmektedir. Bunların hepsi sahabenin temiz ve âdil olduğunu gerekli kılmaktadır. Her hallerini en iyi şekilde bilen Allah'ın *ta'dîl* etmesinden sonra sahabenin kendilerini *ta'dîl* edecek bir insana ihtiyaçları yoktur. Bu âlimlerin ve sözlerine itibar edilen fakihlerin tamamının görüşüdür. Bir grup bid'at ehli sahabenin aralarında çıkan savaşımlardan ve birbirlerinin kanlarını dökmelerinden dolayı bu olaylara katılanların *adaletini* düşürmüşlerdir. Oysa ilim ehli arasında sahabenin bu türden davranışlarını te'vil ve içtihadı hamletmeyen hiçbir kimse yoktur. Dolayısıyla onlar esasen hükümlerin yorumlanmasında birbirine muhalif olan fakih mesabesindedirler.²⁷⁶

İbn Abdilberr (ö.463/1071) bu konuda şunları söylemiştir: Allah, sahabeyi övmüştür. Peygamber (s.a.v.) onlardan razı olmuştur. Dolayısıyla Allah ve rasülünün onları övmesiyle hepsinin âdil olduğu sabit olmuştur. Allah'ın Peygamberi'ne arkadaş ve yardımcı olarak seçtiği kimseden daha *adil* biri yoktur! Bundan daha iyi bir tezkiye; daha mükemmel bir *ta'dîl* olamaz!²⁷⁷

İbnu's-Salâh (ö. 808/1406) *el-Mukaddime*'sinde şunları söylemektedir. Sahabenin tamamının kendilerine mahsus bir özelliği vardır: Onlardan herhangi birinin adaleti sorgulanmaz. Bilakis bu şüphe götürmez bir gerçektir. Kitap, sünnet ve icma konusundan görüşlerine itibar edilen âlimlerin ifadeleriyle sahabenin tamamı âdildir. Ayrıca ümmet sahabenin tamamının -içlerinde fitnelere karışanlar olsa bile- âdil olduğunda icma etmiştir.²⁷⁸ İbn Hacer *el-İsâbe* adlı eserinde şunları söylemektedir: Ehl-i Sünnet sahabenin tamamının âdil olduğunda icma etmiştir. Bu konuda farklı görüş ileri sürenler bid'at ehli kimselerdir.²⁷⁹

ez-Zeyla'î (762/12360), ehl-i sünnet âlimlerinin, sahabenin âdil olduğu ve adlarının bilinmemesinin (*cehâlet*) onların *adil* olmalarına bir zarar vermeyeceği görüşünde olduğunu aktarmıştır.²⁸⁰

²⁷⁶ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 46-49.

²⁷⁷ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber, *el-İstîâb fî Marifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 1/2.

²⁷⁸ İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbni's-Salâh*, 295.

²⁷⁹ Askalânî, *el-İsâbe*, 1/162.

²⁸⁰ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Müessesetu'r-Reyyân, 1997), 1/267.

İbn Kesîr ise bu konu hakkında şunları söylemiştir: “Allah yüce kitabında onları övmüştür. Sünnet de onların amellerini ve ahlakını methetmiştir. Bu sebeple Ehl-i sünnet nazarında sahabenin hepsi âdildir. Aralarındaki hadiseler gelince; bu hadiseler Cemel Vakası gibi ya herhangi bir kasıt olmaksızın yaşanmıştır ya da bir ictihad sebebiyle meydana gelmiştir. İctihad sahibi ise hata yapsa da mazurdur. Hatta ictihad ettiği için sevap kazanmıştır.”²⁸¹

İbn Hibbân’ın, sahabenin hepsinin âdil olduğuna dair bir hadisi şerif aracılığıyla yaptığı güzel bir istidlali vardır. Bu hadis Peygamber (s.a.v.)’in veda haccında sahabeye karşı söylediği şu sözleridir: “ألا فليبلغ الشاهد منكم الغائب *“Burada olan, olmayana ulaştırsın!”*”²⁸² İbn Hibbân bu noktada şöyle bir istidlal yapmaktadır: Eğer orada buluna sahabenin tamamı âdil olmasaydı Peygamber (s.a.v.) tebliğ etmeyi sadece âdil olanlarına tahsis eder; sahabenin tamamına tebliğ vazifesini şamil kılmazdı. Çünkü tebliğ ancak âdil bir kimseden sadır olursa sahih olur. İbn Hibbân şöyle devam etmektedir: İşte bu, sahabenin tamamının âdil olduğuna ve aralarında *mecrûh* ve *zayıf* kimselerin bulunmadığına en büyük delildir. Eğer aralarında zayıf, mecrûh ya da âdil olmayan bir kimse bulunsaydı Peygamber (s.a.v.) onu istisna eder ve şöyle derdi: “Sizden falan ve falan burda olmayanlara bildirsin!” Dolayısıyla sahabenin tamamını tebliğ emrine muhatap kılması, onların hepsinin âdil olduğunu göstermektedir. Bir kimseye şeref olarak Peygamber tarafından ta’dil edilmek yeter!²⁸³

Bu konuda muhaddislerin benimsediği görüşe usûl âlimleri itiraz etmemiştir. Bilakis usûl âlimleri bu görüşü daha da pekiştirmiş ve bu görüşe muhalif olanlara şiddetle karşı çıkmıştır. Örneğin Âmidî, “Âlimlerin tamamı sahabenin adaleti konusunda ittifak etmiştir” demiştir. Bununla birlikte bir grup sahabenin tamamının adil olduğu hükmünün sonraki gelenlerin hükmü olduğunu söylemiştir. Bir başka grup, onların, aralarında anlaşmazlıklar ve fitneler yaşanıncaya kadar âdil olduklarını bu hadiselerden sonra ise onların adaleti konusunda ayrıntılı araştırma yapmak gerektiğini düşünmüştür. Bir başka grup ise Ali (r.a.) ile bilerek savaştan herkesin, halifeye başkaldırdığından dolayı fâsık ve rivayetinin *merdûd* olduğunu söylemiştir. Ancak doğru olan âlimlerin çoğunluğunun görüşüdür. Zira deliller onların âdil olduğunu ve kendilerinden sonra gelenlerden üstün olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı *عدولا* yani âdil anlamındadır. Peygamber (s.a.v.) *كذلك جعلناكم أمة وسطا* ve *كذلك جعلناكم أمة وسطا* âyetinde *وسطا* kelimesi aslında *عدولا* yani âdil anlamındadır. Peygamber (s.a.v.)

²⁸¹ İbn Kesîr, *el-Bâisu'l-Hasîs*, 498-499.

²⁸² Buhârî, “Haccetu'l-Vedâ”, 77 (No. 4406)

²⁸³ İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 1/115-116.

“Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine tabi olursanız olun doğru yolu bulursunuz” demiştir. Adil olmayan bir kimseye tabi olmak söz konusu bile değildir. Yine başka bir hadiste Peygamber (s.a.v.) “Allah benim için arkadaşlar seçmiştir” demiştir. Allah’ın adil olmayan kimseleri Peygamber’e arkadaş seçmesi mümkün değildir. Ayrıca, sahabenin Peygamber’e yardım etmesi, onunla hicret etmesi, cihada çıkması, şeriatin emir ve yasaklarını uygulamada hassas davranması ve dinleri uğruna aileleriyle savaşmaları aslında onların adil olduğunun bir göstergesidir. Dolayısıyla bu noktada aralarında vuku bulan anlaşmazlık ve fitneleri en güzel bir biçimde yorumlamak gerekmektedir. Çünkü bu fitne ve anlaşmazlıklarda sahabe, kendi yaptıklarını içtihatlarına göre yapılmasının en uygun ve en doğru olduğu şey olarak görmüşlerdir.²⁸⁴

Gazzâlî, bu konu hakkında şunları söylemiştir: Selef ve halef âlimlerinin görüşü şudur: Sahabenin adaleti, Allah’ın onları ta’dîl etmesi ve onları Kur’ân’da methetmesiyle bilinmektedir. Bizim onlar hakkındaki inancımız budur. Bir grup ise onların durumunun tıpkı diğer insanlar gibi olduğunu ve onlar *adalet* konusunda nasıl araştırılıyorsa sahabenin de araştırılması gerektiğini öne sürmüştür. Başka bir grup da onların, aralarında fitneler zuhur edinceye kadar adil olduklarını; fitnelere bulaştıktan ve birbirlerinin kanlarını döktükten sonra adalet vasıflarını kaybettiklerini dolayısıyla adil olup olmadıkları hususunda mutlaka araştırma yapmak gerektiğini söylemiştir. Mutezile’nin çoğunluğu da Aişe, Talha, Zübeyir, Irak ve Şam halkının tamamını meşru halifeye karşı çıktıkları için fâsık olarak nitelemiştir.²⁸⁵

el-Cüveynî (ö. 478/1085) *el-Burhân* adlı eserinde sahabenin adaleti konusunda niçin icma olduğuna dair güzel bir gerekçe ortaya koymuş ve şöyle demiştir: Sahabenin adaleti Kur’ân ayetleri, Peygamber (s.a.v.)’in sünneti, sahabe, tabiîn ve muhaddislerin ittifakı ile sabittir. Ümmet sahabenin tamamının adil olduğu konusunda aksi bir görüş öne sürmenin caiz olmadığına ittifak etmiştir. Allah’ın bu konuda ümmete icma nasip etmesinin sebebi, onların şeriatın aktarıcısı olmalarıdır. Eğer bu aktarımda bir kopukluk olsaydı şeriat sadece Peygamber (s.a.v.)’in yaşadığı asırda kalır; sonraki dönemlere intikal etmezdi.²⁸⁶

el-Alâî’nin (ö. 761/1359) görüşü de el-Cüveynî’nin bu sözlerini desteklemektedir: Selef ve halef alimlerin çoğunluğunun benimsediği görüş şudur: Adalet bütün sahabe için geçerlidir. Onlar için aslolan budur. Ancak kesin bir şekilde onlardan birinin bilerek fasıklığı

²⁸⁴ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 2/90.

²⁸⁵ Gazzâlî, *el-Müstesfâ*, 130.

²⁸⁶ İmâmü’l-Haremeyn Ebü’l-Meâlî Rüküddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Burhân fi Usûli’l-Fıkh*, thk. Salâh Uveyda (Beirut: Dâru’l-Kütubi’l-İlmiyye, 1997), 1/241.

gerektiren bir cürüm işlediği sabit olursa o zaman adaleti tartışılabilir. Zaten böyle bir şey de onlardan herhangi birisi için söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla sahabî olduğunda şüphe olmayan bir kimsenin sıradan bir insan gibi adalet yönünden araştırılmasına gerek yoktur. Bu gerçekten çok faydalı bir konudur. Fıkıh usulü ve Kelam konularında bu konuya ihtiyaç elzemdir. İmamet, imametın şartları, kimin imam olabileceği ve imamın görevden azledilmesi durumunda kimin sözüne itibar edileceği gibi husular Kelam ilmi açısından son derece önemlidir. Fıkıh usulü açısından da şu sebepten dolayı önemlidir: Sahabe şeriatın aktarıcısıdır. Şeriat bu ümmete ancak onlar aracılığıyla ulaşmıştır. Onlardan birisi bir *ta'n*'a maruz kalırsa şeriatın temel konularında bir karışıklık meydana gelir ve elimizde şeriatın tutunabileceğimiz hiçbir şey kalmaz. Bu da dinin temellerinin tamamen yıkılmasına yol açar.²⁸⁷

Şatıbî (ö. 790/1388), “*كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ*” ayetinde sahabenin diğer ümmetlere karşı olan üstünlüğüne vurgu vardır. Bu da sahabenin her durumda istikamet üzere olmasını gerektirmektedir. “*وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا*” ayetinde ise sahabenin adil olduğuna vurgu yapılmıştır. Sahabe bu ayette methedilmeye daha layıktır. Çünkü onlar vahyin inişine tanıklık ettiler ve vahyin ilk muhatabı oldular. Bundan dolayı ehl-i sünnet sahabeti ta'dîl etmiş ve gerek rivayet gerekse dirayet açısından onlardan hiç birini istisnaya tabi tutmadan ilim almışlardır.” demiştir.²⁸⁸

2.5.3. Modernistler ve Sahabenin Adaleti Konusu

Sahabenin adaleti meselesi ve ehl-i sünnetin sahabenin tamamının âdil olduğu konusunda icma etmesi, modernistler ve çağdaş liberal düşünceye sahip kimselerin zihinlerinde büyük bir sorun meydana getirmiştir. Çünkü bu mesele Müslümanların değişmez sabitelerinin ve dinin yapısını tehdit eden şüphelerin içerisine sızamayacağı net kurallarının olduğuna delalet etmektedir. Bu da modernistlerin, dini metinlerin sübutu katî olsa da delaletlerini sürekli değişken bir hale getirme amaçlarının tam zıddı demektir. Zira modernistlerin, metnin delaletlerinin göreceli olduğu sonucuna varmak için o metnin bize ulaşma şeklinde şüpheye düşürmek ve o metni ulaştırırları töhmet altında bırakmak haricinde bir yolları yoktur. Bundan dolayı sahabenin adaleti, modernistlerin şiddetle eleştirdiği ve saldırdığı bir konu olmuştur.

²⁸⁷ Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Tahkîku Münîfi 'r-Rütbe li men Sebete lehû Şerîfu 's-Suhbe*, thk. Muhammed Ahmed Kaşkarî (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1989), 60.

²⁸⁸ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtibî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âli Selmân (Suudi Arabistan: Dâru İbn Affân, 1997), 4/447.

Modernistler, İslam ümmetinin fikrî açıdan geri kalmışlığının Mutezile'nin yıldızının halife Mütevekkil eliyle sönmesinden itibaren başladığını düşünmektedir. Zira halife Mütevekkil Mutezile'ye "Sahabaya yeten Kur'ân ve Sünnet size yetmiyor mu?" demiştir. Nitekim Muhammed Şahrûr bu konuda şunları söylemektedir: "Halife Mütevekkil döneminden itibaren sahabe yaşadığı dönemde bırakılmamış; *ehl-i sünnetin icmai*, *sahabe icmai*, *sahabenin adaleti* gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. İşte bu zamandan sonra ehl-i sünnet âlimleri hakim gücün alimleri haline gelmiş ve aslanan, korkutmak ve akli kullandırmamak olmuştur. Biz açıkca anlıyoruz ki kavli sünnetin vahyin diğer bir türü olduğuna dair inancın neden olduğu sonuçların hepsi ricâl ilmi ve terâcim kitaplarının yazılması ve cerh-ta'dîl ilminin ortaya çıkmasıyla başlamış; nihayet sahabenin adaleti ve ismeti/günahsızlığı ile son bulmuştur."²⁸⁹

Modernistlerin zihninde *sahabenin adaleti* ile *sahabenin ismeti* (günahsızlığı) kavramları, arasında bir karışıklık vardır. Bu sebeple onlar, ehl-i sünnetin sahabenin makamını yüceltmesinin onlara peygamberler gibi günahsızlık (ismet) vasfı verildiği anlamına geldiğini düşünmüşlerdir. Bu da bariz bir yanılıdır.

Düşünür Zekeriya Uzûn bu konuda şunları söylemektedir: "Sahabenin fiilleri ve sözleri insânî ve beşerî eylemlerdir. Dolayısıyla herhangi bir şekilde dinî, şerî ve kutsal bir yanı yoktur. Onlar da diğer insanlar gibi doğru ya da yanlış yapabilirler. Onların fiilleri ve sözlerine kutsallık atfetmek, fazilet konusunda onlara özel bir makam vermek günümüzde Müslümanları gerçekten darboğaza sürüklemektedir."²⁹⁰

Mahmûd Ebû Rayye ise şunları ifade etmektedir: "Âlimlerin çoğunluğu sahabenin tamamının adil olduğunu düşünüp onları cerh-ta'dîle tabi tutmuyor ve onların hepsini hata ve unutkanlıktan berî olduklarını düşünüyor olsa da, bu mutlak adaleti bütün sahabe için geçerli saymayan muhakkik âlimler de vardır."²⁹¹

Ebû Rayye sahabenin adaleti meselesinin İslam'a giren her türlü şüphe ve ithamın asıl nedeni olduğunu düşünmektedir. Bu konuda şunları söylemektedir: "İslam'ın başına gelen her türlü ithamın ana sebebi, sahabenin tamamının adil olduğunu düşünmek ve hadis kitaplarını kutsallaştırmaktır. Çünkü sahabenin tamamının âdil olduğu fikri, onların rivayetlerine

²⁸⁹ Muhammed Şahrûr, *Nahve Usûlin Cedîde li'l-Fıkhı'l-İslâmî* (Dımaşk: Dâru'l-Ehâlî, 2000), 60-62.

²⁹⁰ Zekeriya Uzûn, *Cinâyetu'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru Riyâdi'r-Rayyis, 2004), 110.

²⁹¹ Mahmud Ebû Rayye, *Edvâ' ala's-Sünneti'l-Muhammediyye* (Kahire: Dâru'l-Mearif, ts.), 326-327.

güvenmeyi gerektirir. Oysa hadis kitapları, onların rivayetlerini kendi söyledikleri şeyleri de katarak nakletmiştir. İşte bu eklemeler hastalığın ta kendisidir ve zarara yol açmaktadır.”²⁹²

Ebû Rayye, islam ümmetinin sahabenin adaleti üzere icma ettiği noktasındaki tutumunu yadırgamakta ve şöyle demektedir: “İlginç olan şu ki sahabenin bizzat kendileri birbirini tekfir edip eleştirirken İslam ümmeti onların adil olduğunu düşünmektedir.”²⁹³

Öte yandan, bazı modernistler, münafıkların İslam toplumu arasında yayılmasından dolayı münafıklarla adalet sahibi sahabeyi ayırt etmenin oldukça zor olduğu iddiasıyla sahabenin adaletine *ta'n* girişiminde bulunmuştur. Örneğin, Ahmed Hüseyin Yakub şunları söylemektedir: “Sahabenin adaleti teorisi katî Kur’ân hükümleriyle çelişmektedir. Zira Peygamber (s.a.v.) zamanında münafıklık olgusu yaygınlık kazanmış ve münafıklar azımsanmayacak gerçek bir güç haline gelmiştir.”²⁹⁴

2.5.1.4. Sahabenin Adaleti İsmeti/Günahsızlığı Gerektirir mi?

Sahabenin adaleti meselesi, onların günahsız olmasıyla karıştırılabilir. Selef âlimlerinin sahabeye çok önem vermesi, onların makamlarını tazim etmesi ve herhangi bir araştırma yapmadan hadislerini kabul etmesi, bu âlimlerin onları kutsallaştırdığı ve diğer insanların işlediği günahlardan onları berî tuttuğu şeklinde yorumlanabilir. Oysa gerçekte günahsızlık sadece peygamberler için geçerli olup onların dışındaki bütün insanlar günah işlemeye açıktır. Bunda herhangi bir şüphe yoktur. Âlimler de bu hususa karşı uyarıda bulunmuştur. Örneğin, el-Cüveynî'nin *el-Burhân* adlı eserine şerh yazan el-İbyârî bu konuda şunları söylemektedir: “Bilesin ki biz sahabenin her birinin adaletli olduğunu söylerken onların masum olduğunu ve asla günah işlemediklerini kastetmiyoruz. Biz sadece onların rivayetlerini adalet konusunda bir araştırmaya tabi tutulmadan kabul edilmesini gerektiğini kastediyoruz. Zira onların adalet vasfını zedeleyici hadis rivayetiyle ilgili herhangi bir günah işledikleri de vaki olmamıştır.”²⁹⁵

İbnu Teymiyye bu konuda şunları dile getirmektedir: “Peygamber (s.a.v.)’in ashâbı Peygamber hakkında en doğru söz söyleyen insanlardır. Onların Peygamber (s.a.v.) hakkında bilerek yalan söylediği asla görülmemiştir. Bununla birlikte onların da günahları olmuştur.

²⁹² Ebû Rayye, *Edvâ' ala's-Sünnet*, 312-313.

²⁹³ Ebû Rayye, *Edvâ' ala's-Sünnet*, 315.

²⁹⁴ Ahmed Hüseyin Yakub, *Nazariyyetu Adâleti's-Sahâbe*, 2008, 41.

²⁹⁵ Ali b. İsmail el-İbyârî, *et-Tahkîk ve'l-Beyân fî Şerhi'l-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Ali b. Abdurrahman Cezâirî (Kuveyt: Dâru'd-Diyâ, 2011), 2/709.

Onlar asla masum/günahsız değildir.²⁹⁶ İbn Teymiyye *Mecmû'u'l-Fetâvâ* adlı eserinde de şunları söylemiştir: “Ehl-i sünnet sahabenin her birinin büyük ya da küçük günah işlemekten berî olduğuna inanmamaktadır. Bilakis onların hepsi günah işleyebilir. Fakat günah işlemiş olsalar da onların, işledikleri günahların affedilmesini gerektirecek faziletleri vardır. Hatta Allah, onların günahlarını bağışlamış; onlardan sonra gelen nesillere böylesi bir bağışlama göstermemiştir. Çünkü ondan sonra gelen nesillerin kötülüklerini silecek iyilikleri onlarınki kadar çok değildir.”²⁹⁷

Son olarak, bu konuda San'anî'nin İmam Şafiî'den yapmış olduğu nakil isabetli görünmektedir: İmam Şafiî, sahabenin adaleti meselesinde akıl sahibi pek çok kimsenin hoş karşıladığı bir söz söylemiştir: ‘Adalet için günah işlememe şartını koşsaydık âdil kimse bulamazdık. Günahlar adalet vasfına zarar vermeseydi o zamanda *mecrûh* bir kimse bulamazdık. Bu sebeple kim büyük günahları terkeder; iyilikleri kötülüklerinden fazla olursa o âdildir.’²⁹⁸

2.6. Hadisin İslam Akidesine Arzı

Bu başlıkta hadis, İslam inanç esasları açısından değerlendirilecektir. Öncelikle sahabenin konumu ve cerhedilmesi konusunu İslam inanç esasları mihrinde incelemek faydalı olacaktır.

2.6.1. İslam Akidesinin Işığında Sahabenin Konumu ve Cerhedilmesinin Hükmü

Ehl-i sünnete mensup akaid âlimleri, muhaddis ve usûl alimlerinin bu konudaki görüşlerinin dışına çıkmamışlardır. Bilakis sahabenin konumu ve diğer insanlara karşı üstünlüğü akaid konularının temelini teşkil etmiştir. Bu konuda aykırı görüş bildiren yalnızca Rafizîler ve Mutezilî bida'tçilerdir. İmam Şafiî bu konuda şunları söylemektedir: “Sahabe, her ilim ve içtihat, takva ve akıl konusunda bizim üstümüzdedir. Onların görüşleri, bizim kendi görüşlerimizden daha evladır.”²⁹⁹

el-Berbehârî (ö. 329/941) ise, bu konu hakkında şunları söylemektedir: “Peygamberlerden sonra bu ümmetin ve diğer bütün ümmetlerin en hayırlısı önce Ebû Bekr, sonra Ömer sonra Osman'dır. Bu konuda İbn Ömer'in şöyle dediği nakledildi: İbn Ömer şöyle

²⁹⁶ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, 2/281.

²⁹⁷ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, thk. Enver el-Bâz (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 2005), 3/155.

²⁹⁸ Muhammed b. İsmail San'anî, *Semerâtu'n-Nazar fi İlmi'l-Eser*, thk. Râid b. Sabrî Ebû Ulfe (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1996), 72.

²⁹⁹ Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *el-Medhal ile's-Süneni'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Dıyâu'r-Rahman el-A'zamî (Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ, ts.), 109.

söyledi: Biz Rasulallah yanımızdayken Rasulallah (s.a.v.)’den sonra insanların en hayırlısının Ebû Bekr sonra Ömer sonra da Osman olduğunu söylüyorduk. Peygamber (s.a.v.) de bunu duyuyor ve buna dair herhangi bir hoşnutsuzluk belirtmiyordu. Bu üç sahabîden sonra insanların en hayırlısı sırasıyla Ali, Talha, Zübeyr, Sad b. Ebî Vakkâs, Said b. Zeyd, Abdurrahman b. Avf, Ebû Ubeyde Amir b. Cerrâh’dır. Bu isimlerin hepsi halife olmaya layıktır. Bunlardan sonra insanların en hayırlısı muhacir ve ensarın ilk müslüman olanlarıdır. Onlar iki kibleye de yönelerek namaz kılmıştır. Bunlardan sonra insanların en hayırlıları Rasulallah (s.a.v.) ile bir gün yahut bir ay yahut bir sene yahut bu sürelerden az ya da çok arkadaşlık yapmış kimsedir. Hepsi için merhamet diler; hepsinin faziletini ikrar ederiz. Yaptıkları hataları da konuşmaktan da geri dururuz. Onları sadece hayırla yâd ederiz. Çünkü Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Ashabım(in yaptıkları hatalar) yanınızda anıldığı zaman sakın konuşmayın!*” Süfyan b. Uyeyne ise bu konuda “Kim sahabe hakkında ileri geri konuşursa o heva sahibidir.” demiştir.³⁰⁰

Ebu’l-Hasen el-Eşârî (ö. 324/936) ise şunları söylemiştir: “Sahabenin tamamı *me’mûn* ve *gayr-ı müttehem* önderlerdir. Allah hepsini övmüştür. Onları tazim etmeyi, onlara karşı ihtiram göstermeyi, onları dost edinmeyi ve onların itibarlarını zedeleyen kimselerden kaçınmayı kulluğumuzun gereği biliriz.”³⁰¹

Tahâvî (ö. 321/933) de bu konuda benzer görüşler serdetmiştir: “Peygamber (s.a.v.)’in ashabını severiz. Onları sevmeye aşırılığa kaçmayız. Onlardan herhangi birinden asla yüz çevirmeyiz. Onlara nefret besleyenlere ve onları hayırdan başka bir şeyle yâd edenlere öfke duyarız. Biz onları ancak hayırla anarız. Onları sevmek; dindir, imandır, ihsandır. Onlara karşı nefret beslemek ise küfürdür, nifaktır, tuğyandır. Kim Peygamber (s.a.v.)’in ashabı, eşleri ve zürriyeti hakkında her türlü kötülükten arınmış temiz ifadeler kullanırsa o nifaktan kurtulmuştur.”³⁰²

³⁰⁰ Ebû Muhammed Hasen b. Ali b. Halef el-Berbehârî, *Şerhu’s-Sünne*, thk. Muhammed Said Salim el-Kahtânî (Demmâm: Dâru İbni’l-Kayyim, 1988), 28.

³⁰¹ Ebû’l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş’arî, *el-İbâne an Usûli’d-Diyâne* (Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 2003), 109.

³⁰² Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısri et-Tahâvî, *el-Akîdetu’t-Tahâviyye* (Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 1995), 29-30.

Abdulkahir el-Bağdâdî (ö. 329/1038) ise şu ifadeleri kullanmaktadır: “Ehl-i sünnet, muhacir ve ensar sahabîlerin imanında icma etmiştir. Rafizîlerin bir kısmı da Ali’ye biat etmediği için bazı sahabîlerin küfre düştüğünü iddia etmiştir.”³⁰³

el-Gazzâlî ise şunları söylemiştir: Ehl-i sünnetin itikadı bütün sahabenin tezkiye edilmesi, Allah ve rasûlünün yaptığı gibi onların övülmesi; Ali ile Muaviye arasındaki meselelerin içtihadı hamledilmesi yönündedir. Dört halifenin üstünlüğü hilafetteki sıralarına göredir. Gerçekte hangisinin üstün olduğu bilgisi Allah katındadır. Bunu da sadece Peygamber (s.a.v.) bilebilir. Bununla birlikte, sahabenin tamamının övülmesine dair pek çok ayet ve rivayet varit olmuştur. Fakat sahabenin arasındaki üstünlüğün inceliklerini ancak vahyin inişine şahit olanlar bilebilir. Eğer onlar üstünlüğün inceliklerini anlamamış olsaydı, dört halifenin sırası farklı olurdu. Çünkü sahabe hiçbir kınayıcının kınamasından korkmaz; hiçbir kimse de onları doğru bildiklerinden vazgeçiremezdi.”³⁰⁴

Pek çok kelimat âlimi eserlerinde sahabeye dil uzatmayı helal gören kimselerin kınanmasına dair müstakil başlıklar açmıştır. el-Cüveynî de o âlimlerden biridir. el-Cüveynî, *el-İrşâd ilâ Kavâti ‘i’l-Edille fî Usûli’l-İ’tikâd* adlı eserinde bu konuyu ayrıntılı bir şekilde ele almış ve şunları söylemiştir: “Sahabenin önde gelenlerine dil uzatmalar çoğalmış; Rafizîlerin iftira ve uydurmaları artmıştır. Bu iftiralara kulak asanların bilmesi gerekir ki sahabenin tamamı Peygamber (s.a.v.)’in nazarında gıpta edilecek muhkem bir makamdaydı. Onların her biri Peygamber (s.a.v.) tarafından korunmaktaydı. Kur’ân onların adaletine ve Beyatürrıdvan’da hepsinden razı olduğuna şahitlik etmiştir. Kur’ân’da hem muhacirlere hem de ensara dair güzel övgülerin olduğu ayetler vardır. Dolayısıyla mütedeyyin bir kimsenin sahabeyi, Peygamber (s.a.v.) zamanında oldukları şekliyle bilmesi gerekir.”³⁰⁵

Gazzâlî’nin bu konuda son derece objektif değerlendirmeleri vardır. Gazzâlî şunları söylemektedir: “Bilesin ki insanların sahabe ve halifeler hakkında ölçsüz düşünceleri vardır. Bir kısım günahsız olduklarını iddia edecek kadar onları övmekte; bir kısım da sahabeye açık bir dille hakaret ederek iftiraya başvurmaktadır. Bu iki gürühtan da olma! İnanç konusunda orta bir yol tut! Bil ki Allah’ın kitabı hem muhacire hem de ensara övgüler ihtiva eden ayetler içermektedir. Sahabenin tezkiye edildiğine dair “*Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine tabi*

³⁰³ Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *el-Farku Beyne’l-Firak ve Beyânu’l-Firkati’n-Nâciye*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit (Beirut: Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, 1977), 352.

³⁰⁴ Hücetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Kavâidu’l-Akâid*, thk. Musa Muhammed Ali (Beirut: Alemu’l-Kütub, 1985), 226/227.

³⁰⁵ İmâmü’l-Haremeyn Ebû’l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-İrşâd ilâ Kavâti ‘i’l-Edille fî Usûli’l-İ’tikâd*, thk. Ahmed Abdürrahim Sâiyih (Mısır: Mektebetu’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 2009), 331.

olursanız doğru yolu bulursunuz”, “*İnsanların en hayırlıları benimle asrında yaşayanlardır. Sonra bunların ardından gelen kuşaktır.*” gibi Peygamber (s.a.v.)’den pek çok rivayet gelmiştir. Peygamber (s.a.v.)’in övmediği hiçbir sahabî yoktur. Hepsini burada nakletmek çok uzun sürer. Onlar hakkında ki inancın bu şekilde olması gerekir. Onlara kötü zan beslememen gerekir. Onlara karşı hüsnü zan beslemeye mani olan anlatıların çoğu taassup sebebiyle uydurulmuş ve aslı yoktur. Eğer bu anlatılardan doğruluğu sabit olan varsa o zaman bu konuda te’vil yapılmalıdır. Dolayısıyla her ne kadar yanlış yapmış olsalar da bu iyi niyetlerine yorulmalıdır.³⁰⁶

İbn Teymiyye de sahabeye yahut Peygamber (s.a.v.)’in eşlerinden birisine küfredenler konusunu ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Ancak İbn Teymiyye, İmam Mâlik’ten sahabeye dil uzatan kimselerin niçin bunu yaptıklarına dair gerçek sebebi gün yüzüne çıkaran bir görüş nakletmiştir. Buna göre İmam Mâlik şöyle demiştir: Bunlar, aslında Peygamber (s.a.v.)’e dil uzatmak isteyen bir topluluktur. Bunu yapamadıkları için onun ashabına dil uzattılar ki nihayet “Bu Peygamber aslında kötü bir adam! Eğer gerçekten iyi olsaydı yanındakiler iyi olurdu!” denilebilirdi.³⁰⁷

İbn Hacer, kendisine “Sahabenin itibarını zedeleyen kimseler hakkında ne dersin?” diye sorulduğunu ve cevaben şunları söylediğini aktarmaktadır: “Onlar zındıktır. Onlar açıkca Peygamber (s.a.v.)’e dil uzatmadıkları için sahabenin itibarını zedelemektedirler. Böylelikle onlar adeta şöyle demektedirler: “Peygamber, kötü kimselerle arkadaşlık yapıyordun”³⁰⁸

Âlimlerin çoğunluğu sahabeye dil uzatmaya cüret eden kimsenin Yahudi ve Hristiyanlar’dan daha kötü olduğunu düşünmektedir. Nitekim el-Begavî (ö. 516/1122) tefsirinde şu ifadelerle yer vermektedir: “eş-Şa‘bî şöyle demiştir: Yahudi ve Hristiyanlar bir özellikleri sebebiyle Rafizîler’den daha iyidir. Çünkü bir yahudiye sizin en hayırlınız kim diye sorulduğu zaman Musa’nın ashabı cevabını verir. Bir Hristiyana sizin en hayırlınız kim diye sorulduğu zaman İsa’nın ashabı der. Ama bir rafizîye sizin en kötünüz kim diye sorarsan Muhammed (s.a.v.)’in ashabı cevabını alırsın! Sahabeye küfürler savurdular. Oysa onlar için istiğfar dilemekle emrolunmuşlardı. Bundan dolayı kıyamet gününe kadar onlarla savaşılmalıdır. Onlar hiçbir zaman birlik olamazlar. Ne zaman savaş için bir ateş yakmaya

³⁰⁶ Hücetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi’l-İ’tikâd*, thk. Abdullah Muhammed el-Halîlî (Beyrut: Dâru’l-Kütubi’l-İlmiyye, 2004), 131.

³⁰⁷ Ebû’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm İbn Teymiyye, *es-Sârimu’l-Meslûl alâ Şâtmi’r-Rasûl*, thk. Muhammed Abdullah Ömer el-Halvânî (Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 1996), 1/581.

³⁰⁸ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tacîlu’l-Menfaa bi Zevâidi Ricâli’l-Eimmeti’l-Erbaa*, thk. İkrâmu’llah İmdadülhak (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1996), 1/766.

yeltenseler Allah o ateşi onların kanlarıyla söndürür. Mâlik b. Enes şöyle demiştir: Kim Peygamber (s.a.v.)'in ashabının itibarını zedelerse ya da onlara karşı kalbinde kin beslerse, Müslümanlar'ın aldığı ganimette onun hakkı yoktur.”³⁰⁹

Mizzî (ö. 742/1341), Nesâî'den sahabenin arasında saygı konusunda herhangi bir ayırım gözetilmemesine dair çok doğru bir söz nakletmektedir: “Nesâî'ye Muaviye b. Ebî Süfyan soruldu ve şöyle cevap verdi: “İslam kapısı olan bir ev gibidir. İslam'ın kapısı da sahabedir. Kim sahabeye dil uzatmak isterse o aslında İslam'a kastetmiş olur. Kim de Muaviye'ye dil uzatırsa aslında sahabeye kastetmiştir.”³¹⁰

İbn Kesîr, Abdullah İbnu'l-Mubarek'in (ö. 181/797) şunları söylediğini nakletmiştir: “Muaviye (r.a.) bizim imtihanımızdır. Biz kimi ona nefret nazarıyla bakarken görürsek, onu sahabeye dil uzatmakla itham ederiz.” Muhammed b. Abdullah b. Ammar el-Mevsilî şöyle söylemiştir: el-Mu'âfâ b. İmran'a soruldu: Muaviye mi yoksa Ömer b. Abdulaziz mi daha üstündür, diye soruldu. Bunun üzerine el-Mevsilî sinirlendi ve şöyle cevap verdi: Sen sahabeden biriyle tabînden birini denk mi tutuyorsun? Muaviye (r.a.) Peygamber (s.a.v.)'in kayınbiraderi ve vahiy kâtibidir. Peygamber (s.a.v.) “*Ashabım ve akrabalarımın dil uzatmayın! Kim onlara küfrederse Allah'ın, meleklerin ve bütün insanlığı laneti onun üzerine olsun!*” buyurmuştur.³¹¹ Ebû Tevbe er-Rabî' b. Nâfi' el-Halebî şöyle demiştir: Muaviye, Peygamber (s.a.v.)'in ashabının perdesidir. Bir kişi bu perdeyi sıyırdığı zaman arkasındakine karşı cüretkâr olur.” el-Meymûnî ise Ahmed b. Hanbel'in kendisine şöyle dediğini aktarmaktadır: “Ey Ebû'l-Hasen! Sahabeden bir kimseyi kötülükle anan birini gördüğünde onun Müslümanlığından şüphe duy!”³¹²

2.6.2. Mutezile'nin Sahabe Hakkındaki Görüşü

Buraya kadar ehl-i sünnetin, sahabenin adaleti konusundaki ittifakını ve aşırı şiiiler ve rafizilerin haricinde bu konudaki ittifakın dışına çıkan hiçbir fırkanın olmadığını gördük. Şii ve rafizilerin bu konudaki görüşleri son derece bâtil ve mesnetsiz olduğu için daha fazla bir açıklama yapmaya ihtiyaç duymuyoruz.

Ancak Mutezile, sahabenin saygıyı hak ettiği ve onların tazim edilmesi gerektiği konusunda aksi bir beyanda bulunmamıştır. Mutezile, Ebu Bekr ve Ömer'in hilafetini meşru

³⁰⁹ Begavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, 5/62.

³¹⁰ Mizzî, *Tehzib*, 1/340.

³¹¹ Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Âcurrî, *Kitâbu's-Şerî'a*, thk. Abdullah b. Ömer b. Süleyman ed-Dümeycî, 2. Basım, Dâru'l-Vatan, Riyad, 5/466.

³¹² İbnu Kesîr, *el-Bidâye*, 8/148.

görmüştür. Fakat Mutezile, aklın öncelenmesi ve kutsallığı, şerî deliller arasında Kur'ân, sünnet ve icmadan önce aklın ilk delil oluşu gibi usüller uydurmuştur. Hatta öyle ki akıl olmasa iyinin ve kötünün bilinmeyeceğini; kitap ve sünnetin sıhhati hakkında herhangi bir fikir ileri sürülemeyeceğini düşünmektedirler. Bu sebeple, sahabenin adaleti meselesine salt akıl penceresinden bakmışlardır. Sahabeyi Peygamber ile aynı asırda yaşamının dışında bir üstünlükleri olmayan sıradan insanlar olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre, sadece peygamberler tenkitten muaftır. İster Kur'ân'da ister sünnette olsun sahabenin üstünlüğü hakkındaki hükümler, sahabenin adaleti konusuna etki etmemektedir. Zira üstünlük ayrı; adalet ayrıdır. Bundan dolayı Vâsıl b. Atâ, İslam tarihinde “büyük fitne” diye ifade edilen Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra sahabenin adaletinde şüphe edilmesi gerektiğini düşünmüş; iki gruptan birinin, diğerine savaş açmasıyla fâsık olduğu iddiasına dayanarak Ali ve Aişe (r.a.)'ın şehadetlerinin kabul edilmeyeceğini öne sürmüştür. Öte yandan, her iki grubun hangisinin haklı olduğu kesin bir şekilde bilinmeyeceğinden her iki grubun şehadetlerinin kabul edilmeyeceğini ve adaletlerinden şüphe edilmesi gerektiğini ortaya atanlar da omuştur. Örneğin, ‘Amr b. ‘Ubeyd: Osman, Ali, Talha, Zübeyr yanımda ayakkabımı bağladığımı görseler yine de bu konuda onların şehadetine güvenmem!” demiştir.³¹³

Basra Mutezile ekolünü ileri gelenlerinden Nazzâm (ö. 231/845) sahabeyi ve fetvalarını *ta'n* etmiş; Ebû Hüreyre'yi yalanlamıştır. Hatta Ebû Hüreyre'nin insanların en yalancısı olduğunu söylemiştir. Ömer, Osman, Ali, İbnu Mesud gibi sahabîleri cahil ve münafık olarak nitelendirmiştir.³¹⁴ Mutezile'nin bu görüşlere dayanması haber-i vahidin ve fitneye karışmış olan sahabîlerin rivayetlerinin kabul edilmemesi gibi çeşitli düşüncelerle sonuçlanmıştır.

Mustafa es-Sibâî (ö. 1964) bu konu hakkında şunları söylemiştir: Mutezilîlerin bir kısmı Vâsıl gibi fitnedен sonra sahabenin adaleti konusuna şüpheyle yaklaşırken; diğer bir kısmı da Amr b. Ubeyd gibi onların fâsık olduğuna yakinen inanmaktadır. Bir kısım Mutezilîler de en-Nazzâm gibi sahabenin önde gelenlerine dil uzatıp onları yalancılık, cehalet ve münafıklıkla itham etmektedir. Bu da Vâsıl b. Ata, Amr b. Ubeyd ve en-Nazzam gibi Mutezilîlerin nazarında söz konusu sahabîlerden gelen rivayetlerin kabul edilmemesini gerektirmiştir. Ebû Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/850) haber-i vahidin aralarında cennet ehlinden en az birinin bulunduğu yirmi kişi tarafından nakledilmediği sürece herhangi bir hüküm ifade

³¹³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 51.

³¹⁴ Bağdâdî, *el-Farku Beyne'l-Firak*, 147-148.

etmediğini düşünürken; en-Nazzâm, mütevatirin katılığı, kıyas ve icmanın delil olamayacağı görüşündedir.

Mutezile'nin sünnete karşı bu aşırı ve ümmetin çoğunluğuna ters düşen tutmunun Mutezile'nin önde gelenleriyle sünni âlimler arasında yaşanan tartışmalarda büyük bir etkisi olmuştur. İki taraf da bu konuda birbirine çeşitli ithamlarda bulunmuştur. Mutezile, muhaddislerin yalan ve iftira rivayet ettiklerini ve rivayet ettikleri şeyleri anlamadıklarını dillendirirken; muhaddisler de mutezilenin önde gelenlerini fâsıklık, fâcirlik ve bida'tçilikle suçlamıştır. Ne yazık ki bu çekişme, sünnetle ilgili iki önemli sonuç doğurmuştur: İlki Mutezile'nin sahabenin konumunda açtığı çatlaktır. Bu çatlaktan oryantalistlerin mutaassıpları sahabenin sınırlarına sızabilmiş ve en-Nazzâm ve benzerlerinin görüşlerine dayanarak onların yalancı oldukları iftirasını atabilmiştir. Bu konuda Ahmed Emîn gibi bazı Müslüman yazarlar da oryantalistlerin peşinden gitmiştir. İkincisi ise; Mutezililerin çoğu fıkhıta Ebû Hanîfe'nin mezhebini benimsemişti. Öyle ki döneminde Mutezile'nin önde gelenlerinden olan Bişr el-Merîsî'nin fıkhıta Ebû Yusuf'un görüşlerini benimsediği; ancak halku'l-Kur'ân meselesindeki görüşlerinden dolayı Ebû Yusuf'un el-Merîsî ile olan ilişkisini tamamen kestiği söylenmiştir. Muhaddisler ile Mutezile arasında mücadele başladığında muhaddisler 'Kur'ân mahlûktur' diyen herkesi *cerh* etmiştir. Bu da bazı müteşeddit muhaddisleri, Ebû Hanîfe ve ona tabi olanları re'y ehli olmaları sebebiyle *cerh* etmeye sevk etmiştir. Bu noktada Hanefilerin aslında fıkhıta Mutezilîler ile aynı mezhebi benimsemekten başka bir suçları yoktu. Hatta Ebû Hanîfe bile kendinden sonra gelen bu muhaddislerin eziyetinden kurtulamamıştır. Çünkü muhaddisler onun 'Kur'ân mahlûktur' görüşünü benimsediğini söylemişlerdir. Oysa Ebû Hanîfe'nin bu konuda böylesi bir görüşte olmadığı *sika* raviler vasıtasıyla bilinmektedir. Hatta öğrencisi İmam Muhammed "Kim Mutezilî bir kimsenin ardında namaz kılsa namazını iade etmesi gerekir." derken; Ebû Yusuf, Mutezilîlerin zındık olduğunu söylüyordu.³¹⁵

Gerçek şu ki Mutezile başından sonuna kadar iki önemli özellik ile kâimdi: Aklı kutsallaştırmak ve edepten yoksunluk. Her ikisi de, hem naslara hem de şahıslara karşı onları cüretkâr kılmıştır.

³¹⁵ Mustafa Sibâî, *es-Sünnetu ve Mekânetuhâ fi 't-Teşrîi'l-İslâmî* (Dımaşk: el-Mektebu'l-İslâmî, 1982), 140-142.

2.7. Hadisin Fıkıh İlmine Arzı

2.7.1. Sahabeye Hakaret Etmenin Dört Mezhebe Göre Hükümü

2.7.1.1. Maliki Mezhebi

Malikî fukahasından Ahmed b. Muhammed es-Sâvî (ö. 1241/1825), *Bulgatü's-Sâlik* adlı eserinde şunları söylemektedir: Sahabenin tamamını tekfir eden kimse ittifakla kâfir olmuştur. Çünkü o dinî açıdan bilinmesi zorunlu olan bir konuyu inkâr etmiş; Allah'ı ve rasülünü yalanlamıştır.³¹⁶

Minahu'l-Celîl adlı eserde bu konu şöyle ele alınmaktadır: Sahabenin tazim edilmesi ve onlara küfredenlerin cezaya çarptırılması gerektiğinde bir ihtilaf yoktur. Aynı şekilde sahabenin kâfir olduğunu söyleyen bir kimsenin kâfir olduğu ve öldürülmesi gerektiğinde de bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Çünkü böyle bir kimse şeriatın bir hükmünü inkâr etmiş ve Allah'ı ve peygamberini yalanlamıştır. Aynı durum dört halifeden birini tekfir eden için de geçerlidir. Onlara hakaret eden ancak tekfir etmeyenlerin durumu şöyledir: Eğer kazf iftirası atmışsa kazf haddi uygulanır ve çok ağır bir şekilde cezalandırılıp müebbet hapse mahkûm edilir. Ancak Aişe annemize iftira atanlar hariç. Aişe annemize iftira atan Kur'ân ve sünneti yalanladığı için öldürülür. İmam Malik ve onun dışındaki âimler bu görüştedir. Peygamber (s.a.v.)'in ashabına küfretmek ve onlardan birinin itibarını diline dolamak büyük günahlardandır. Peygamber (s.a.v.) bunu yapanı lânetlemiş ve onun Allah'a ve peygamberine eziyet ettiğini söylemiştir. Böyle bir kişiye ne yapılması gerektiği hususunda ihtilaf edilmiş; hakaretinin boyutuna, kime hakaret ettiğine göre içtihad edilmesi gerektiği söylenmiştir. Ancak böyle bir kimsenin ganimette payı yoktur. Kim sahabenin küfür ve dalâlet üzere olduklarını söylerse işte o öldürülür.³¹⁷

2.7.1.2. Hanefî Mezhebi

Son dönem Hanefî fakihlerinin önde gelenlerinden İbn Abidîn (ö. 1252/1836) bu konu hakkında şu düşüncelere yer vermiştir: Sahabeden birine küfreden bir kimse icma ile fâsıktır. Ancak sahabeye küfretmeyi mübah görürse ya da bazı şîler gibi bunun sevap olduğunu düşünürse yahut sahabenin küfre düştüğüne inanırsa o kimse icma ile kâfirdir. Bir kimse sahabeye küfrederse önce onun bu sayılan hususlardan birisini düşünüp düşünmediğine bakılır. Eğer düşünüyorsa kâfir; düşünmüyorsa fâsıktır. Hanefî âlimler nazarında bu kimsenin

³¹⁶ Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, *Bulgatü's-Sâlik li Ekrabi'l-Mesâlik*, thk. Muhammed Abdüsselam Şâhîn (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1995), 4/231.

³¹⁷ Muhammed Uleyş, *Minahu'l-Celîl Şerhu Muhtasari'l-Halîl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 9/243.

şerrini ve fitnessini def etmek için siyaseten öldürülmesi gerekir. Bu hükümler rafizîlerin aşırı olmayanları için geçerlidir. Eğer mevzu bahis rafizîlerin aşırıları ise, onlar zaten kesin olarak kâfirdir. Dolayısıyla böyle bir olay vuku bulduğunda araştırmak gerekir. Eğer bir kimsenin aşırı rafizîlerden olduğu kesinse öldürülür. Çünkü o, inkârcı bir zındıktır. Sonuç itibariyle, Hz. Ebû Bekr ve Ömer'e yahut bu ikisinin dışında diğer sahabîlere küfreden bir kimsenin doğrudan kâfir olduğuna dair görüş zayıftır. Onunla fetva vermek gerekmez. Ancak Hz. Aişe'ye kazf iftirası atan kimse icma ile kâfirdir. Hz. Ebû Bekr'in sahabîliğini inkâr etmek de nassa aykırı olduğundan küfürdür. Aynı durum Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin sahabîliğini inkâr etmek konusunda geçerli değildir. Her ne kadar onların sahabîliği tevatür yoluyla bilinse de mütevatiri inkâr, küfür değildir.³¹⁸

Gamzu 'Uyûni'l-Besâir adlı eserde şu ifadeler yer verilmiştir: Sahabeye küfretmek büyük günahdır. Bazı âlimler, bunun küfür eylemi olmakla beraber kişinin küfrünü gerektirmediği görüşündedir. Zira *el-İhtiyâr* adlı eserin *Haricî ve Asiler* başlığında şu görüşe yer verilmiştir: Sahabeden herhangi birine küfretmek ya da ona karşı nefret duymak küfür değildir. Çünkü Ali (r.a.) kendisine küfreden bir kimseyi tekfir etmemiş ve onu öldürmemiştir.³¹⁹

Ebu'l-Hasen Alâuddin et-Trablusî (ö. 849/1445) ise, bu konuda şunları söylemiştir: “Sahabeye küfretmek ve onların itibarını zedelemek haramdır. Bunu yapan lânetlenmiştir. Kim Peygamber (s.a.v.)'in ashabından Ebu Bekr, Ömer, Osman, Ali, Muaviye ya da Amr b. el-As'ın dalalet ve küfür üzere olduklarını söylerse o kimse öldürülür. Eğer onlara bunun dışında insanların kendi aralarında küfrettikleri gibi küfrederse ağır bir şekilde cezalandırılır.³²⁰

2.7.1.3. Şafî Mezhebi

Ebû Zekerriya el-Ensârî şöyle söylemektedir: Sahabeye küfreden bir kimsenin şهادeti kabul edilir. Çünkü o, bunu inat ve düşmanlıktan değil; inancı gereği söylemiştir. Bu

³¹⁸ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Abidîn, *Hâşiyetu Raddi'l-Muhtâr ala'd-Dürri'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 7/162.

³¹⁹ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî (el-Hüseynî) el-Hamevî, *Gamzu Uyûni'l-Besâir fi Şerhi Eşbâh ve'n-Nezâir* (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1985), 1/291.

³²⁰ Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Halîl et-Trablusî, *Mu'inü'l-hükkâm fî mâ yeterreddü beyne'l-ħaşmeyni mine'l-aħkâm* (Mısır: el-Matbaatu'l-Meymeniyye, ts.), 228.

yüzden biz onu kâfir saymayız. Ancak Hz. Aişe'ye iftira atan kâfirdir. Onun şehadeti kabul edilmez. Çünkü o, Aişe'yi temize çıkaran Allah'ı yalanlamış demektir.³²¹

Î'ânetu't-Tâlibîn adlı eserde ise şu görüşlere yer verilmiştir: Kim Ebû Bekr sahabeden değildir derse kâfir olur. Eğer Ebû Bekr dışındaki bir sahabî için böyle derse o zaman kâfir olmaz. Yine de bu hükmi yeniden gözden geçirmek gerekmektedir. Zira Ebû Bekr dışındaki sahabenin de sahabî olduğu konusunda icma vardır.

Kim sahabeye küfrederse fasık olur. Kim Hz. Ebû Bekr ve Ömer'e yahut Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e küfrederse kâfir yahut fâsık olur. el-Begavî'nin bu konudaki görüşü şöyledir: Hz. Ebû Bekr'in halifeliğini inkar eden kafir değil; bid'atçidir. Sahabeden herhangi birine küfreden ancak bunun helal olmadığını bilen kimse fasıktır. Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'e küfredenlerin kâfir olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. ez-Zerkeşî, "İhtilaf şahsî bir durumdan dolayı küfreden kimseler hakkındadır. Yoksa sırf sahabî olduğu için onlara küfreden kimse kesinlikle kâfirdir. Çünkü bu sahabenin makamını küçük görmek ve Peygamber (s.a.v.)'e dil uzatmak demektir. Tirmizî'de geçen bir rivayete göre Peygamber (s.a.v.) Hz. Ebû Bekr ile Hz. Ömer'i görmüş ve "Bu ikisi kulak(ım) ve göz(üm) gibidir." buyurmuştur.³²² Aynı hüküm diğer sahabîler için de geçerlidir. Yine Peygamber s.a.v. kutsî bir hadiste şöyle buyurmuştur: "Kim benim dostuma eziyet ederse ona savaş açarım."³²³ Bu sahabîlerin Allah'ın dostluğunu kazandığında şüphe yoktur. Dolayısıyla kim onlardan birine eziyet ederse Allah'a açıkca savaş ilan etmiş olur!³²⁴

2.7.1.4. Hanbelî Mezhebi

el-İnsâf adlı eserde şu hükümlere yer verilmiştir: "Kim sahabenin küfre düştüğünü söylerse ve tevile başvurmak suretiyle müslümanların kanını helal görürse o haricî ve fâsıktır. Onların kâfir olduğu da söylenmiştir ki bence doğru görüş budur."³²⁵

el-İknâ' adlı eserde ise şu hükümler varit olmuştur: Kim sahabeden bir kimseye küfrederse ve bunu Hz. Ali'nin ilah ya da peygamber olduğunu ve Cibril (a.s.)'in hata ettiğini düşünerek yaparsa, o kimsenin kâfir olduğunda şüphe yoktur. Hatta onu kâfir görmekte

³²¹ Ebu Yahya Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed b. Zekriyya el-Hazrecî, *Esna'l-Metâlib fî Şerhi Ravdi't-Tâlib*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2000), 4/353.

³²² Tirmizî, "Menâkıb Ebî Bekr", 40.

³²³ Buhârî, "Rikâk", 81.

³²⁴ Ebû Bekr Osman b. Muhammed ed-Dimyâtî, *Î'ânetu't-Tâlibîn alâ Halli Elfâzi Fethi'l-Muîn* (Mısır: Dâru'l-Fikr, 1997), 4/138.

³²⁵ Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1998), 10/243.

çekimsen duran kişinin kâfir olduğunda bile şüphe yoktur. Kim Hz. Aişe'ye Allah'ın onu temize çıkardığı bir konuda iftira atarsa tartışmasız o da kâfirdir. Hz. Aişe dışında Peygamber (s.a.v.)'in diğer eşlerine küfür eden kimse hakkında iki görüş vardır: İlki; o sahabeden birine küfretmiş gibidir. İkincisi -ki en doğru olan budur- o kimse Hz. Aişe'ye iftira atmış gibidir. Kim sahabeyi korkaklık, cimrilik, cahillik yahut zahit olmaması gibi dinini ve adaletini zedelemeyerek küfrederse bu kimse kâir olmaz, ancak cezaya çarptırılıp terbiye edilir. Sahabeye lânet eden kimse hakkındaki hüküm ise yani kâir mi yoksa fâsık mı olacağı tartışma konusudur. Ahmed b. Hanbel böyle bir kimsenin kâfir olup öldürülmesi gerektiğine dair herhangi bir şey söylememiş; ancak bu eyleminden vazgeçinceye kadar vazgeçmezse ölünceye kadar hapsedilmesi ve kamçılanması gerektiğini söylemiştir. Hanbelî mezhebinde meşhur görüş budur. Bir görüşe göre ise eğer bu yaptığını helal görürse o zaman kâfir olduğu söylenmiştir.³²⁶

---

³²⁶ Ebü'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ el-Haccâvî, *el-İknâ fî Fıkhî'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Abdüllatif Muhammed Musa es-Sübki (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 4/299.

SONUÇ

Sahabe nesli, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vahyi tebliğ edip açıkladığı, İslam'ın teşri sürecinde çok yönlü olarak bilgilendirip eğittiği, dînî tatbikat ve uygulamaları ile kendilerine örneklik ettiği ilk Müslüman nesildir. Hem vahyin hem de onun tefsiri demek olan Sünnet'in öğrenilmesi, öğretilmesi ve sonraki nesillere aktarılmasında hayatî derecede önemli roller üstlenmiş bir kuşaktır. Dolayısıyla bu nesli, vazgeçilmez ve çok önemli kılan husus, Hz. Peygamber'in davası ve öğretisinin sonraki nesillere intikalinde çok önemli roller üstlenmiş olmaları, daha açık anlatımla, Rasûlullah'ın ortaya koyduğu dîni bilgi ve uygulamayı sonraki nesillere ulaştıran yegâne "ilim köprüsü" olmalarıdır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahabeyi sevme ve saygı göstermeyi emretmesi, onlara küfür ve saygısız davranmayı yasaklamasının temelinde yatan en önemli âmil, bu neslin İslâm'ın öğrenilmesi ve korunmasındaki stratejik konumu olsa gerektir. Çalışmamızın konusu olan "*Ashabım hakkında Allah'tan korkun...*" hadisi, bu bağlamda varit olan dikkat çekici hadislerden biridir.

Yaptığımız çalışma neticesinde hadisin dokuz farklı rivayetinin olduğunu tespit ettik. Bu rivayetlerin tamamı sahabî Abdullah b. Mugaffel'e ulaşmaktadır. Hadisin lafızlarında ise kayda değer büyük farklılıklar bulamadık.

Hadisin senedinin ise tek bir tarîki olduğunu gördük. Bu tarîk Sad b. İbrahim>Abîde b. er-Râita>Abdurrahman b. Ziyad>Abdullah b. Mugaffel el-Müzenî tarîkidir. Hadis âlimleri, ravilerin *teferrüd* etmesinden dolayı bu hadisin senedinin *garîb* olduğuna hükmetmişlerdir. Hadisin ravilerinden bir tanesi de *meçhûl*dur. Bu ravî Abdurrahman b. Ziyad'dır. Bu da hadisin zayıf olmasını gerektirmektedir. Ancak hadisin metni sahihtir. Zira metnin anlamı, Kitap, sünnet ve icma ile teyit edilmiştir.

Hadis üzerinde yaptığımız çalışma neticesinde gördük ki sahabe konusu, bu dinin en temel ve en önemli meselesi olduğu açığa çıkmıştır. Peygamber (s.a.v.) sahabeye saygıyı kendine gösterilen saygının bir parçası kılmıştır. Peygamber (s.a.v.)'e duyulan sevgi, sahabeye karşı sevgi duymayı sağlamalıdır. Aynı şekilde, sahabeye sevgi beslemek de Peygamber (s.a.v.)'e sevgi beslemeyi gerektirmelidir. Kim sahabeye düşmanlık, küfür ve nefretle karşı çıkarsa Hz. Peygamber (s.a.v.)'e savaş açmış olur. Bundan dolayı Peygamber (s.a.v.) böylesi insanları en ağır bir şekilde tehdit etmiş ve "*Kim ashabıma karşı nefret beslerse aslında bana nefret ettiğinden dolayı onlardan nefret eder. Kim onlara eziyet ederse bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet eden de Allah'a eziyet etmiş sayılır. Allah'a eziyet eden kimsenin de azaba uğraması an meselesidir.*" buyurmuştur.

Sahabe, Kuran'ı-Kerîm'in büyük bir titizlikle ilgilendiği bir konudur. Bu hususa pek çok âyette işaret edilmiş ve sahabenin bu din uğruna yurtlarını terkedip mallarını, canlarını feda ettiklerine dikkat çekilmiştir. Bu sebeple onlar hiçbir beşerin yanına yaklaşamayacağı yüce bir mertebededir. Haşr suresinin 8. 9. ve 10. âyetleri bu konudaki en açık âyetlerdendir: *“(Bu gelirler) Allah'ın lutuf ve rızasının peşine düşerek Allah'a ve resulüne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir. Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarır ise işte kurtuluşa erecekler onlardır. Bunların ardından gelenler de “Ey rabbimiz” derler, “Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.”*

Peygamber (s.a.v.)'den rivayet edilen ve sahabeye saygısızlık etmeye karşı uyarıda bulunan diğer birçok makbul ve kuvvetli hadisin çalışmamıza konu olan hadisin anlamını pekiştirdiğini gördük. Sahabenin üstünlüğü ve onlara küfretmenin yasak oluşu her zaman ve mekânda geçerlidir. Zira peygamber s.a.v. *“Ashabımdan birine asla küfretmeyin! Sizden biriniz Uhud dağı kadar altın infak etse de bu ashabımın bir müddüne hatta onun yarısına bile denk değildir!”* buyurmuştur.

Hadisi usûl ilimlerine, hadis usulü ve Kelam ilmine arz neticesinde gördük ki her iki grubun sahabînin tarifi konusunda basit bir görüş ayrılığı söz konusudur. Muhaddisler Peygamber (s.a.v.)'i bir an bile gören herkesi sahabî kabul ederken; Kelam âlimleri Peygamber'in yanında uzun süre bulunan kimseyi sahabî saymıştır. Hatta buna ek olarak, Peygamber'den ilim öğrenme şartını öne sürenler de olmuştur. Esasen bu görüş Mutezile ile başlamış ve bazı ehl-i sünnet âlimlerine de sirayet etmiştir. Ancak bu konuda tercih edilen görüş, muhaddislerin görüşü olmuştur. Hatta muhaddislerin görüşü kelam âlimlerinin kahir ekseriyetinin de görüşüdür.

Ehl-i sünnet âlimlerinin önemli bir mesele olan “sahabenin adaleti” konusunda ittifak halinde olduklarını gördük. Buna göre, sahabenin tamamı âdildir ve rivayetlerinin kabulü için haklarında herhangi bir araştırma yapmaya gerek yoktur. Bu icma, Mutezile ortaya çıkıncaya kadar müslümanların kalplerinde sağlam bir yer edinmiştir. Mutezile ise, İslam tarihinde zuhur eden fitnelere sonra sahabenin adaletinden şüphe ettiğini söylemiş ve sahabenin de diğer raviler gibi tenkide tabi tutulması gerektiğini ifade etmiştir. Mutezile'nin bu görüşü, ehl-

i sünnetten olan bazı kelamcı ve fakihlerin özellikle de hanefîlerin zihinlerini de etkilemiştir. Fakat ehl-i sünnet âlimleri bu görüşe Kur'ân'ı Kerîm'in sahabenin üstünlüğünü anlatan âyetlerine dayanarak karşı koymuş; sahabenin adaletinin bizzat Allah tarafından onlara bahşedildiğini savunmuştur. Bu konuda şüphe yoktur. Zira sahabe, İslâm'ın ahkâmını sonraki nesillere aktaran ilim köprüleri mesabesinde dir. Allah âdil olmayan kimseleri asla dininin emanetçisi kılmaz.

Konumuzun mahiyeti icabı, çağdaş modernislerin konu ile ilgili görüşlerini de merak ettik ve araştırma sonunda, onların Mutezile'nin fikirlerinden etkilendiklerini, hatta dinin temellerini sarsma konusunda onlardan daha fazla çaba sarfettiklerini ve sahabe hakkında ehl-i sünnetin, hatta Kur'ân'ın sarîh âyetlerine ters düşen düşüncelere sahip olduklarını tespit ettik. Modernistler, ehl-i sünnetin sahabeyi günahsızlık/ismet vasfıyla kutsallaştırdığını öne sürmüş ve bazı sahabîleri tenkide tabi tutmuştur. İslam ümmetinin başına gelen musibetlerin tamamen sahabenin adaleti meselesinden kaynaklandığını iddia etmişlerdir. Elbette ehl-i sünnetin sahabenin adaleti konusundaki icmaı, onlara masumiyet/günahsızlık atfetme anlamı taşımamaktadır. Çünkü onlar da bir insandır. Diğer insanlar nasıl günah işliyor ve hataya düşüyorsa onlar da bundan berî değildir. Hiç şüphe yoktur ki bu, onları *cerh* etmenin ve hadislerini kabul etmemenin bir gerekçesi değildir. Çünkü Ehl-i sünnet âlimlerine göre, bu kutlu nesil, varsa dînen hata ve günah sayılabilecek amelleri, hata ve günah olduklarına inanarak, bilinçli ve kasıtlı olarak işlemiş değillerdir. Tam aksine bunlar, samimi bir ictihad neticesinde yönelip tercih ettikleri karar ve eylemlerdir.

Diğer taraftan, çalışma neticesinde gördük ki, Ehl-i sünnet sahabeyi dinin vazgeçilemez temelleri saymaktadır. Bu bağlamda sahabeyi sevmek, kişinin münafıklıktan berî olduğuna bir delildir. Buna mukabil, onlara hakaret etmek ve nefret beslemek dîni açıdan çok tehlikeli ve riskli görülmüştür. Ehl-i sünnet âlimleri, sahabeye dil uzatanların kınanması konusunu uzun uzadıya ele almış ve onlara iftira atmayı helal sayan kimseyi ehl-i sünnet dairesinin dışına çıkarmıştır.

Son olarak, sahabeye küfretmenin dört mezhebe göre hükmü konusunda gördük ki, dört mezhep, sahabenin tamamının kâfir olduğunu düşünen kimsenin tekfir edilmesinde hemfikirdir. Ancak dört mezhep âlimleri, toptan bütün sahabeye değil; belli sahabîlere karşı hakaret eden kimselerin hükmü konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte, Hz. Aişe'ye iftira atan kimsenin küfre düştüğü konusunda dört mezhep aynı görüştedir.

Sonuç olarak sahabe Allah'ın kendilerine Peygamber'i (s.a.v.) görmekte ve onun sancağı altında davetini yaymak uğruna cihat etmekle nimet verdiği bir nesildir. Onlar, Peygamber (s.a.v.)'in elinde büyümüş; onun gözünün önünde yetişmiş, deyim yerindeyse, onun kurduğu medreseden mezun olmuşlardır. Rasûlullah'ın (s.a.v.) işaret ettiği hedefler doğrultusunda büyük çaba ve gayretler ortaya koymuş, çok büyük meşakkat ve fedakârlıklara katlanmışlardır. Kurân'da onları öven ve tezkiye eden; onları tazim eden pek çok âyet vardır. Biz Kur'ân'ın getirdiklerine iman ediyoruz. Kur'ân'ın bu konuda getirdiği her şey bizim imanımızın bir parçasıdır. Bununla birlikte, sahabe de insandır; iyilikleri olduğu gibi günahları da vardır. Onların hakkındaki her türlü ifrat ve tefrit şeriat tarafından hoş görülmeyip kınanmıştır. Ehl-i sünnet, sahabeye küfür ve hakaretle musallat olanlara kayıtsız kalmamıştır. Sahabe, ehl-i sünnetin vicdanında en kutsal bir mekânda bulunmaktadır. Çünkü onlar şeriatın taşıyıcısı ve bu dinin muhafızıdır.

Sahabenin adaleti konusu iki grup arasında tarihi bir ayrım olmuştur. Bir grup akli nakle öncelerken; diğer grup da akli naklin anlaşılması için önemli görmüş ve bu anlamda hep devrede tutmuş, ancak ikisinin açık şekilde çatıştığı konularda nakli, aklın tâbi olması gerektiği bir ölçüt kabul etmiş ve sınırlı aklın her şeyi bilgisiyyle kuşatamayacağını ifade etmiştir. Bu noktada haber-i vahidin ve Ebû Hüreyre gibi çok hadis rivayet eden sahabîlerin rivayetlerinin kabulüne dair çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır.

Sahabenin adaleti, bugün ehl-i sünnet ve'l-cemaat olarak adlandırılan oluşumun temelidir. Müslümanların bu konuda icmaı olmasaydı cemaat kavramı yok edilir; sahabenin rivayet ve yorumları sadece kendi zamanlarına mahsus olurdu. Dolayısıyla *cemaat* kavramı sahabenin tamamının üstünden ithamları kaldırmayı temel almaktadır. Ehl-i sünnet ve'l-Cemaatın tutumu, sahabenin kişiliklerine kutsallık atfetme anlamına gelmemektedir. Bu konuda sadece Kur'ân'ın ve sünnetin çizdiği sınırlar içerisinde onları tazim etmektedir. Özetle, ehl-i sünnet ve'l-cemaat sahabe konusunda ifrat ve tefritten uzak olup orta bir yol tutmuştur.

KAYNAKÇA

- el-A‘zamî, Mustafa. “Sahabenin Tamamı Güvenilir İnsanlardır”. çev. Enbiya Yıldırım. *Cumhriyet İlahiyat Dergisi* 1(1996), 315-332.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Fadâilu’s-Sahâbe*. thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetu’-Risâle Nâşirûn, 1. Basım, 1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. thk. Şuayb Arnavut - Adil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetu’-Risâle Nâşirûn, 1. Basım, 2001.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî. *Tahkîku Münîfi’r-Rütbe li men Sebete lehû Şerîfu’s-Suhbe*. thk. Muhammed Ahmed Kaşkarî. 1 Cilt. Riyad: Dâru’l-Âsime, 1. Basım, 1989.
- Âmidî, Ebü’l-Hasen (Ebü’l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim. *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*. thk. Abdurrezzak Afîfî. Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 2. Basım, 1982.
- Askalânî, Ebu’l-Fadl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer. *Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*. thk. Nizar Muhammed Firyâbî. Riyad: Dâru Taybe, 4. Basım, 2011.
- Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1. Basım, 1992.
- Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Lisânu’l-Mîzân*. thk. Abdulfettah Ebû Gudde. 10 Cilt. Halep: Mektebetu’l-Matbû’âtî’l-İslâmiyye, 1. Basım, 2002.
- Askalânî, Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Nühbetu’n-Nazar fî Tavdîhi Nühbetu’l-Fiker fî Mustalahi Ehli’l-Eser*. thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîlî. Riyad: Matbaatu Sefîr, 1. Basım, 2002.
- Askalânî, Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Tacîlu’l-Menfaa bi Zevâidi Ricâli’l-Eimmeti’l-Erbaa*. thk. İkrânullah İmdadülhak. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1. Basım, 1996.
- Askalânî, Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Takrîbu’t-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Dımaşk: Dâru’r-Reşîd, 1. Basım, 1986.
- Askalânî, Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Tehzîbu’t-Tehzîb*. thk. İbrahim ez-Zeybağ - Adil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetu’-Risâle Nâşirûn, 1. Basım, ts.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fî İlmi’r-Rivâye*. Hindistan: Mektebetu’l-Mearifî’l-Osmaniyye, ts.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb. *Târîhu Bağdât*. thk. Abdulkadir Atâ. 24 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2. Basım, 2004.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî. *el-Farku Beyne’l-Firak ve Beyânu’l-Firkati’n-Nâciye*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit. Beyrut: Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, 2. Basım, 1977.
- Basrî, Ebü’l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib. *el-Mu’temed fî Usûli’l-Fıkh*. thk. Halîl Mays. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Basım, 1982.

- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Me'âlimu't-Tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr - Osman Cuma Dumeyriye. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1997.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Şerhu's-Sünne*. thk. Şuayb Arnavut - Muhammed Züheyr Şâviş. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1983.
- Begavî, Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzûbân. *Mucemu's-Sahâbe*. thk. Muhammed Emin el-Ceknî. 5 Cilt. Kuveyt: Mektebetu Dâri'l-Beyân, 1. Basım, 2000.
- Berbehârî, Ebû Muhammed Hasen b. Alî b. Halef. *Şerhu's-Sünne*. thk. Muhammed Said Salim el-Kahtânî. Demmâm: Dâru İbni'l-Kayyim, 1. Basım, 1988.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *el-Medhal ile's-Süneni'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Dıyâu'r-Rahman el-A'zamî. Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ, 1. Basım, ts.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Şuabu'l-İmân*. thk. Abdul'Alî Abdulhumejd Hamid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1. Basım, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu'l-Kebîr*. thk. Muhammed b. Salih b. Muhammed ed-Debâsî. 12 Cilt. Riyad: el-Mütemeyyiz li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, 1. Basım, 2019.
- Cürcânî, Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yusuf b. İbrahim. *Târîhu Cürcân*. thk. Muhammed Abdulmuîd Han. 1 Cilt. Beyrut: Alemu'l-Kütub, 4. Basım, 1987.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*. thk. Salâh Uveyda. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-İrşâd ilâ Kavâti'i'l-Edille fî Usûli'l-İ'tikâd*. thk. Ahmed Abdürrahim Sâyih. Mısır: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1. Basım, 2009.
- Çetin, Abdurrahman. "et-Teysîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/57. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-Mü'telef ve'l-Muhtelef*. thk. Muvaffak b. Abdullah Abdulkâdir. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1986.
- Demir, Mahmut. *Fezâilu's-Sahâbe Rivayetleri Bağlamında Şîi-Sünnî İhtilafının Sünnî Hadis Rivayetine Yansımaları*. Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Dimyâtî, Ebû Bekr Osman b. Muhammed. *İ'ânetu't-Tâlibîn alâ Halli Elfâzi Fethi'l-Muîn*. Mısır: Dâru'l-Fıkr, 1. Basım, 1997.
- Ebû Nuaym el-İsfehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*. 10 Cilt. Mısır: Matba'atu's-Sa'âde, 1. Basım, 1974.
- Ebû Nuaym el-İsfehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Ma'rifetu's-Sahâbe*. thk. Adil b. Yusuf el-Azzâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1. Basım, 1998.
- Ebû Rayye, Mahmud. *Edvâ' ala's-Sünneti'l-Muhammediyye*. Kahire: Dâru'l-Mearif, 6. Basım, ts.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe Hukûku ve Ashâba Saygısızlığın Dînî Hükümü". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8/1 (2010) 7-32.

- Elbânî, Nâsirüddin. *Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa ve Eseruha's-Seyyiu fi'l-Ümme*. 14 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-Me'ârif, 2. Basım, 2000.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim. *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*. Beyrut: Dâru İbn Hâzim, 1. Basım, 2003.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*. thk. Abdullah Muhammed el-Halîlî. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2004.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Müstesfâ fi İlmi'l-Usûl*. thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfi. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1992.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Kavâidu'l-Akâid*. thk. Musa Muhammed Ali. Beyrut: Alemu'l-Kütub, 2. Basım, 1985.
- Haccâvî, Ebü'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ. *el-İknâ fi Fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Abdüllatif Muhammed Musa es-Sübkî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Hamevî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî (el-Hüseynî). *Gamzu Uyûni'l-Besâir fi Şerhi Eşbâh ve'n-Nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1985.
- Hazrecî, Ebu Yahya Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed b. Zekriyya. *Esna'l-Metâlib fi Şerhi Ravdi't-Tâlib*. thk. Muhammed Muhammed Tâmir. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2000.
- Herevî, Ebu'l-Huseyn Nuruddîn. *Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*. thk. Cemal İtânî. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2002.
- Huseynî, Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. el-Hasen b. Hamze. *el-İkmâl fi Zikri men lehû Rivâyetun fi Müsnedi Ahmed mine'r-Ricâl sivâ men Zükira fi Tehzîbi'l-Kemâl*. thk. Abdulmûtî Emîn Kalacî. 1 Cilt. Karaçi: Câmiatu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1989.
- Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *et-Takyîd ve'l-İdâh*. thk. Üsâme b. Abdullah Hayyât. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 4. Basım, 2014.
- Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *Zeylu Mîzânî'l-İ'tidâl*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvid. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstîâb fi Marifeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Basım, 1992.
- İbn Abidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşkî. *Hâşiyetu Raddi'l-Muhtâr ala'd-Dürri'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fi Du'afâi'r-Ricâl*. thk. Yahya Muhtar Gazzâvî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1988.
- İbn Akîl, Ebü'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed. *el-Vâdih fi Usûli'l-Fikh*. thk. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetu'-Risâle Nâşirûn, 1. Basım, 1999.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşki. *Târîhu Medîneti Dimaşk*. thk. Muhibbüddîn Umrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1995.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir. *et-Tahrîru ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru Sahnûn, 1984.

- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî. *et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl*. thk. Muhammed Seyyidî. Kuveyt: Dâru'd-Dıyâ, ts.
- İbn Ebî Hâtım, Ebü Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1952.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî. *Tabakâtu'l-Hanâbile*. thk. Muhammed Hamid el-Fikî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, ts.
- İbn Emîri Hâc, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî. *et-Takrîr ve't-Tahbîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1989.
- İbn Hâcib, Ebü Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *Muhtasar Müntehe's-sûl ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-uşûl ve'l-cedel*. thk. Nezîr Hammâdû. Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 1. Basım, 2006.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî. *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1994.
- İbn Hazm, Ebü Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî. *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*. thk. Mahmud Osman. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1. Basım, 2005.
- İbn Hazm, Ebü Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî. *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*. thk. Abdulgaffar el-Bendârî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Hibbân, Ebü Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. thk. Şerafüddin Ahmed. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1975.
- İbn Hibbân, Ebü Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân*. thk. Şuayb Arnavut. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetu'-Risâle Nâşirûn, 2. Basım, 1993.
- İbn Hişâm, Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî. *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb fi Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab*. thk. Abdulganî ed-Dakr. 1 Cilt. Dımaşk: eş-Şeriketu'l-Müttahide li't-Tevzî', 1. Basım, 1984.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs*. thk. Ali b. Hasen el-Halebî. Riyad: Mektebetu'l-Me'ârif, 1. Basım, 1996.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*. thk. Sami b. Muhammed Selame. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 2. Basım, 1999.
- İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni. *Sünen*. thk. Ali b. Hasen el-Halebî. Riyad: Mektebetu'l-Me'ârif, 1. Basım, 1998.
- İbn Nâsîrüddîn, Ebü Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî. *Tavdîhu'l-Müştebih fi dabtı esmâ'i'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*. thk. Muhammed Nuaym el-Arkasûsî. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetu'-Risâle Nâşirûn, 1. Basım, 1993.
- İbn Nukta, Ebü Bekr Muînüddîn (Muhıbbüddîn) Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ' el-Bağdâdî. *et-Takyîd li Ma'rifeti Ruvâti's-Süneni ve'l-Mesânîd*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1988.
- İbn Sa'd, Ebü Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*. thk. İhsan Abbas. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1968.

- İbn Teymiye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm. *es-Sârimu'l-Meslûl alâ Şâtmi'r-Rasûl*. thk. Muhammed Abdullah Ömer el-Halvânî. Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 1. Basım, 1996.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm. *Mecmûu'l-Fetâvâ*. thk. Enver el-Bâz. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 3. Basım, 2005.
- İbn Teymiye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm. *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye fî Nakzi Kelâmi's-Şiati'l-Kaderiyye*. thk. Muhammed Reşad Salim. 9 Cilt. Câmîatu'l-İmâm Melik Suud el-İslâmiyye, 1. Basım, 1986.
- İbnu Kesîr, Ebu'l-Fidâ 'Imâdu'd-Dîn. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Me'ârif, 7. Basım, 1988.
- İbnu Nukta, Ebû Bekr Muînüddîn (Muhıbbüddîn) Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ'. *Tekmiletu'l-İkmâl*. thk. Abdulkayyûm Abirabbi'n-Nebî. 6 Cilt. Suudî Arabistan: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 1. Basım, 1997.
- İbnu'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî. *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb*. thk. Halîl el-Mansûr. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1996.
- İbnu'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Sıfatu's-Safve*. thk. Mahmud Fâhûrî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1979.
- İbnu'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Üsdü'l-Gâbe fî Marifeti's-Sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavvid - Adil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.
- İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî, Ebû Abdillâh Muhıbbüddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen b. Hibetillâh. *Zeylu Târîhi Bağdât*. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2001.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetu İbni's-Salâh*. thk. Aişe Abdurrahman. 1 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*. thk. Gotthelf Bergsträsser. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2006.
- İbyârî, Ali b. İsmail el-. *et-Tahkîk ve'l-Beyân fî Şerhi'l-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*. thk. Ali b. Abdurrahman Cezâirî. Kuveyt: Dâru'd-Dıyâ, 1. Basım, 2011.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Ma'rifetu's-Sikât*. thk. Abdulazim el Büstî. 2 Cilt. Medine: Mektebetu'd-Dâr, 1. Basım, 1985.
- İsfehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Târîhu İsfahân*. thk. Seyyid Kisrevî Hasen. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1990.
- Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî. *el-Hidâye ve'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ehli's-Sikati ve's-Sedâd*. thk. Abdullah el-Leysî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1986.
- Kemalpaşazâde, Şemsüddin Ahmed b. Süleyman. *Tefsîru İbn Kemâl*. thk. Mahir Habbûş. 9 Cilt. İstanbul: Mektebetu'l-İrşâd, 1. Basım, 2018.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*. thk. Ahmet el-Berdûnî. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.

- Kurtubî, Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî. *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Müslim*. thk. Hânî el-Hâc. 7 Cilt. Mısır: el-Mektebetu't-Tevfikiyye, ts.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kurân*. 6 Cilt. Kahire: Dâru's-Şürûk, 1. Basım, 1972.
- Makdisî, Diyâüddîn. *en-Nehyu an Sebbi'l-Ashâb ve mâ fihî mine'l-İsmi ve'l-Ikâb*. thk. Muhammed Ahmed Âşûr - Cemal Abdulmünim el-Kûmî. 1 Cilt. Mısır: ed-Dâru'z-Zehebiyye, 1. Basım, 1994.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Tefsîri Te'vilâti Ehli's-Sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2005.
- Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed. *el-İnşâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1998.
- Mizzî, Ebul-Haccâc Yusuf b. Abdurrahman. *Tehzibu'l-Kemâl*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetu'-Risâle Nâşirûn, 1. Basım, 1980.
- Münâvî, Zeynüddîn Abdurraûf. *et-Teysîr bi Şerhi Câmii's-Sagîr*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-İmâmi's-Şâfîf, 3. Basım, 1988.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuat Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*. thk. Yusuf Ali Bedyevî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1. Basım, 1998.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1972.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*. thk. Muhammed Osman el-Haşî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 1985.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Şerhu Sahîhu Müslim*. thk. Halîl Mays. 18 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1987.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Tehzibu'l-Esmâi ve'l-Lugât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1990.
- Paksoy, Hatice Büşra. *Sahabenin Adalet Ve Fazileti Konulu Hadislerin Delil Değeri* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Tefsîru Mefâtîhi'l-Gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1999.
- Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. thk. Ahmet Arnavut - Mustafa Türkî. 29 Cilt. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2000.
- San'anî, Ebû İbrahim İzzüddîn Muhammed b. İsmail b. Salah b. Muhammed. *et-Tenvîr Şerhu'l-Câmii's-Sagîr*. thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim. 11 Cilt. Riyad: Mektebetu Dâri's-Selâm, 1. Basım, 2011.

- San'anî, Muhammed b. İsmail. *Semerâtu'n-Nazar fî İlmi'l-Eser*. thk. Râid b. Sabrî Ebû Ulfe. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1. Basım, 1996.
- Sâvî, Ahmed b. Muhammed. *Bulgatü's-Sâlik li Ekrabi'l-Mesâlik*. thk. Muhammed Abdüsselam Şâhîn. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1995.
- Sehârenpûrî, Ahmed Ali. *Hâşiyetu Sehârenpûrî alâ Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Takiyyuddîn en-Nedvî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2011.
- Sem'anî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *Kavâtu'l-Edilleti fî'l-Usûl*. thk. Muhammed Hasen Şâfiî. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.
- Sibâî, Mustafa. *es-Sünnetu ve Mekânetuhâ fî't-Teşrî'l-İslâmî*. Dımaşk: el-Mektebu'l-İslâmî, 3. Basım, 1982.
- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Kûtu'l-Muğtezî alâ Câmii't-Tirmizî*. thk. Nâsır b. Muhammed b. Hâmid el-Guraybî. 2 Cilt. Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 2003.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Tabakâtu's-Şâfiyye'l-Kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 10 Cilt. Heçr li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 2. Basım, 1992.
- Şahrûr, Muhammed. *Nahve Usûlin Cedîde li'l-Fıkhî'l-İslâmî*. Dımaşk: Dâru'l-Ehâlî, 1. Basım, 2000.
- Şâtibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. *el-Muvâfakât*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âli Selmân. 7 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbn Affân, 1. Basım, 1997.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. *el-Milel ve'n-Nihal*. thk. Muhammed Seyyid Kîlânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1984.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hakki min İlmi'l-Usûl*. thk. Ahmet Azv İnâye. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 1999.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. thk. Hamdî b. Abdülmecid Selefi. 25 Cilt. Musul: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2. Basım, 1983.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kurân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetu'-Risâle Nâşirûn, 1. Basım, 2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1987.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. *el-Akîdetu't-Tahâviyye*. Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 1. Basım, 1995.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1998.
- Trablusî, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halîl. *Mu'înü'l-hükkâm fî mâ yeterreddü beyne'l-ħaşmeyni mine'l-aħkâm*. Mısır: el-Matbaatu'l-Meymeniyeye, ts.
- Ukaylî, bû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ. *ed-Duafâu'l-Kebîr*. thk. Abdulmûtî Emîn Kalacî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1. Basım, 1987.
- Uleyş, Muhammed. *Minahu'l-Celîl Şerhu Muhtasari'l-Halîl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- Uzûn, Zekeriya. *Cinâyetu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru Riyâdi'r-Rayyis, 1. Basım, 2004.

- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî. *Târîhu İbn Maîn*. thk. Ahmed Muhammed Nûr. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1. Basım, 1979.
- Yakub, Ahmed Hüseyin. *Nazariyyetu Adâleti's-Sahâbe*, 2008.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehu Rivâyetun fi'l-Kutubi's-Sitte*. thk. Muhammed Avvâme. 1 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible, 1. Basım, 1992.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mizânu'l-İ'tidâl*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb Arnavut. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'-Risâle Nâşirûn, 3. Basım, 1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiratu'l-Huffâz*. thk. Zekeriyâ Umeyrât. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- Zehebî, Şemsu'd-Dîn Ebu 'Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2003.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî. *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*. thk. Muhammed Muhammed Tâmir. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2000.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed. *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Reyyân, 1. Basım, 1997.
- Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm Kâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-musta'rabîn ve'l-musteşrikin*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.